

עיונים בשיטתו הרוחנית של האדמו"ר מפיאסצ'נא

פרק א'

מבוא

אחד מהאדמו"רים שנהרג על קדוש ה' בשואה היה הרב קלונמוס קלמיש שפירא מפיאסצ'נא. בחייו הקצרים המציא שיטה מיוחדת בעבודת ה', על פי תורת החסידות. בתזה זו נעמוד על המרכיבים המרכזיים בשיטתו, בהקשר של הרקע ההיסטורי שבו הוא פעל. נעסוק גם בהשוואה בינו ובין הוגים אחרים ששיטותיהם דומות לשיטה שלו.

האדמו"ר מפיאסצ'נא וספריו

על האדמו"ר הרב קלונמוס קלמיש שפירא כבר נכתבו מספר מאמרים ביוגרפיים¹ ולכן נכתוב כאן רק קווים כללים לתולדותיו². הוא נולד בגרודזיסק לאביו האדמו"ר רבי אלימלך מגרודזיסק, זקן אדמו"רי פולין בדורו, ומחבר ספרי אמרי אלימלך ודברי אלימלך, ב"ט אייר, תרמ"ט, בספירת "יסוד שבהוד", ונכנס לברית בספירת "יסוד שביסוד". הוא נקרא על שם סבו מצד אימו, בעל המאור והשמש. משני הצדדים היה מצאצאי אדמו"רים חשובים, כולל רבי אלימלך מליזנסק, המגיד מקוונין, והחזוה מלובלין, והוא מיוחס גם לש"ך, לב"ח ועד לדוד המלך. אביו נפטר כשהיה בן שנתיים והתחנך אצל אחיינו (המבוגר), האדמו"ר ר' ירחמיאל משה מקאזניץ. כילד הצטיין בשקדנותו ובקדושתו. כשהגיע לגיל מצוות התארס עם בתו של האדמו"ר, רחל חיה מרים, ובגיל שש עשרה נשא אותה לאשה. בתרס"ט, כשהיה בן עשרים, חותנו נפטר, והוא נתמנה אדמו"ר בפיסצ'נא שליד וורשה והפך את המקום לחצר חסידי חשוב. בתרע"ג רב העיר נפטר ואנשי העיר לחצו על האדמו"ר גם לקבל על עצמו את רבנות העיר. בהתחלה הוא סירב, אך בסופו של דבר נכנע ללחצים ובגיל שלושים היה לרב העיר פיסצ'נא. אחרי מלחמת העולם הראשונה, בתרע"ז, הרבי עבר לגור בעיר וורשה, אבל המשיך לכהן גם כרב של פיסצ'נא. בוורשה הוא כיהן כחבר באגודת הרבנים. הוא נהג לחזור לפיסצ'נא כל שנה משבת נחמו ועד לשבת בראשית.

בוורשה הרבי היה פעיל מאוד ב"אגודת שומרי שבת" וייסד את "ההתאחדות המרכזית של הסוחרים היהודים" על מנת להילחם נגד חילול השבת שבעיר. הוא עסק בלימוד תורה, כולל קבלה, בעבודת ה', וכאדמו"ר בעזרה ובהדרכה לחסידיו. הוא היה מאוד מסור לחסידיו ופעם ענה לשואל על כך: "רבי שאינו מוכן לילך לגיהנום כדי להציל חסיד שלו מרדת שחת אינו רבי כלל". הוא היה נחשב לבקי גדול ברפואה, ורופאים גדולים התייעצו איתו. היה לו רשיון מן הממשלה לכתוב מרשמים, שהיה כותב בלטינית³. בתרפ"ג ייסד בוורשה את ישיבת דעת משה (ע"ש חותנו) ומאז התמסר לישיבה, שהפך להיות ישיבה חסידית מאוד גדולה, שבה נתחנכו במשך השנים אלפי תלמידים. הרבי היה מאוד מעורב בנעשה בישיבה, החל מהלימודים ועד לעניינים של שידוכי הבחורים.

¹ המאמר הכי חשוב הוא "מתולדות האדמו"ר הקדוש, מרן רבי קלונמוס קלמיש שפירא זצ"ל מפיאסצ'נא" ע"י אהרון סורסקי, שמודפס בסוף ספר אש קודש ירושלים, תש"כ. המאמר מופיע בנוסח קצת שונה בסוף ספר חובת התלמידים, תל אביב, תשנ"ב. באנגלית המאמר המקיף ביותר הוא הפרק הראשון של הספר The Holy Fire של נחמיה פולין, ניו ג'רסי, 1994.

² על פי המאמרים של סורסקי הנ"ל.

³ את הידע הרפואי רכש בקריאה של ספרי רפואה. לפי האדמו"ר מפיאסצ'נא הנוכחי, הרב קלמן מנחם שפירא, נכדו של אחיו, כשהיה במקום שאסור היה ללמוד קרא ספרי רפואה ופסיכולוגיה.

הוא ראה את ייעודה של הישיבה להוציא "בני עליה". הישיבה היתה הראשונה בפולין עם פנימייה, והחסידים ראו בה מעין תקדים לישיבת חכמי לובלין.

הרבי נחשב לפדגוג ומחנך מיוחד וחשוב, ובשנת תרצ"ב הוציא לאור בוורשה את ספרו היחיד שיצא לאור בחייו, חובת התלמידים, שבו הוא כותב ישירות אל התלמיד החסיד הצעיר. הספר עשה רושם גדול, גם בישיבות ליטאיות ובישיבות המוסר⁴.

בהתקפה הנאצית על וורשה בתחילת שנת תש', נפגע בנו יחידו, ר' אלימלך בן ציון מפצצה והועבר במצב אנוש לבית החולים. שם, כשבאו קרובי המשפחה לבקרו, התפוצץ פגז נוסף ונהרגו כלתו וגיסתו של הרבי. בסוכות נפטר בנו, ולאחר כמה שבועות גם אימו. מכיוון שאשת הרבי כבר נפטרה ממחלה בתרצ"ז, הרבי נשאר רק עם בתו, רעכיל יהודית, שנחטפה ע"י הנאצים ונהרגה בתש"ב. במשך השואה בגטו וורשה, הרבי המשיך לשאת דרשות בסתר בניסיון לעודד את חסידיו ובסוף טמן את כל כתביו באדמה. לאחר חיסול הגטו, בסוף המרד בתש"ג, הרבי הועבר למחנה ריכוז ליד לובלין, ונרצח ב' ד' חשוון תש"ד⁵. אחרי המלחמה כתביו נתגלו בדרך ניסית ויצאו לאור בישראל.

כתביו

את כתבי האדמו"ר ניתן לחלק לשני סוגים⁶, כתבי חינוך וחסידות, ודרשות. הסוג הראשון כולל את הספר היחיד שהתפרסם עוד בחייו, חובת התלמידים, שיצא לאור בתרצ"ב. הספר, כפי שהזכרנו, כתוב בסגנון של מכתב לתלמיד הצעיר ועוסק בהדרכה ראשונית בעבודת ה' על דרך החסידות. שאר הספרים התפרסמו בישראל אחרי השואה. רוב בכתבים הוטמנו על ידו באדמת גטו וורשה לפני שהוא גורש משם, ונתגלו ע"י פועל בנין נוכרי אחרי המלחמה. בסוף הם התגלו לידי חסידים בישראל, שפרסמו אותם⁷. היו גם כתבי יד שנעלמו בשואה ולא ראו אור. הספרים שנתפרסמו מכתבי היד הם: הכשרת האברכים, שהוא מעין המשך של חובת התלמידים לאברכים, וכמו שהמחבר עצמו כתב בהקדמה "רק מי שעבר על חובת התלמידים עם שלושת המאמרים יכול לעיין בקונטרס הכשרת האברכים הזה"⁸. הספר נמסר לדפוס זמן קצר לפני פרוץ המלחמה יחד עם תיקונים לחובת התלמידים, ולא זכו לצאת לאור⁹. הספר השלישי בסדרה נקרא מבוא השערים שהוא מצד אחד "חלק שלישי של הקונטרס חובת התלמידים והכשרת האברכים הוא, ורק מי שעבר עליהם כולם יכול לעיין גם בזה"¹⁰, ומצד שני, שער הראשון לספר חובת האברכים¹¹. חובת האברכים הוא ספר שהרבי עבד עליו "שנים אחדות לפני פרוץ המלחמה. הספר היה אמור להיות גולת הכותרת לחיבוריו... הספר הזה לא הושלם וגם לא היגיע לדינו, חבל על דאבדין"¹². גם נמצא ונדפס מעין יומן רוחני אישי שבו המחבר כותב על רגשותיו ורעיונותיו בעבודת ה'. הספר נקרא צו וזירוז¹³. הרבי גם כתב פירוש לספר הזוהר, בשם רשימת הזוהר, שרק ההקדמה

⁴ הרב הלל ציטלין כתב מאמר ביקורת נלהב על הספר בשם, "אדמו"ר-אמן פדגוג".

⁵ קיים ויכוח בין החוקרים היכן הוא נרצח. לפי פולן, The Holy Fire, 156-155, הוא נרצח במחנה העבודה טרניקי ליד טרבלניקה. לפי החוקר הרב בנימין קלמנוזון הוא נרצח במיידאנק.

⁶ בשנים האחרונות חלק מספריו אף תורגמו לאנגלית. ראה ביבליוגרפיה.

⁷ ליתר פרטים על גילוי ופרסום הכתבים עיין בהקדמה לאש קודש, ירושלים תש"כ

⁸ הקדמה להכשרת האברכים, ירושלים תשכ"ו

⁹ שם, בהקדמה.

¹⁰ מבוא השערים, ירושלים תשכ"ו, בשער הספר.

¹¹ מבוא השערים, שם.

¹² הכשרת האברכים, "דברים אחדים מהמוציאים לאור". מאמר אחד מהספר נשמר ונדפס בספר דרך המלך, ירושלים תשנ"א, בשם "מה היא דרך העיון

המיוחד של ישראל ותורתו", עמ' שצ"ג-שצ"ח.

¹³ יהושע שטרית תרגם את הספר לאנגלית בשם, To Heal the Soul, ניו ג'רסי, 1995. בהקדמה עמ' XXVI, הוא כותב, שהספר נכתב בין השנים תרפ"ח-

ת"ש. אבל בדרך המלך עמ' ת"ה, בשיחה משנת תרפ"א, הרבי כבר מזכיר את הקונטרס בשם. נדון בהמשך בבעיות של קביעת תאריכי הכתיבה של ספרי האדמו"ר.

שנקראת "מסירת מודעה" היגיע לידו, ומאמר נוסף אחד קצר¹⁴. בנוסף לספרים הנ"ל, כתב "קונטרס מאמרים שנכתבו מזמן לזמן בשם בני מחשבה טובה - הכוללים גם תקנון ותוכנית פעולה לחבורה בשם זה שמטרתה קודש לעבוד את ה' ולהתקרב אליו"¹⁵. קונטרס זה חולק רק ליחיד סגולה לפני השואה והתפרסם בישראל אחרי המלחמה רק בגלל ריבוי המעתיקים ללא רשות במהדורות משובשות, ורק לאחר התלבטויות קשות¹⁶. יש לרבי שני ספרי דרוש, כולל דרך המלך שהם דרשותיו מלפני המלחמה. הרב שם רשם את דרשותיו ונתן לתלמידיו להעתיקם. תלמידים שעלו ארצה לפני השואה הוציאו את הכתבים האלה לאור, בתוספת של עוד כמה מאמרים ושיחות¹⁷. בסוף כתב הרבי את דרשותיו שמסר בגטו וורשה בשנות תש"ב-תש"ב. הדרשות עוסקות בנושאים הקשורים בשואה וסבל היהודים וכתובים במסגרת של דרשות על פרשת השבוע והחגים. ספר זה שיצא לאור בשם אש קודש והוא המפורסם שבין ספרי האדמו"ר, וזכה להתייחסות רבה¹⁸. במכלול הספרים בקטגוריה הראשונה מהווים השקפה מקיפה ושיטה מפורטת בחינוך ועבודת ה' על פי החסידות. נתייחס כאן בעיקר לספרים האלה, ובמיוחד לספרים, בני מחשבה טובה, הכשרת האברכים, ומבוא השערים.

מקורותיו של האדמו"ר

במכלול ספרי הרבי נמצא מגוון רחב של מקורות תורניים שעליהם הוא מתבסס. זה כולל פסוקי תנ"ך, גמרא ומדרשי חז"ל, זוהר וספרות הקבלה, ספרי מוסר ומגוון ספרי חסידות. בשלושת הספרים, בני מחשבה טובה, הכשרת האברכים, ומבוא השערים, האדמו"ר מזכיר קרוב למאה ספרים. חלק מהספרים מובאים פעמים בכל שלושת הספרים שלו, חלק רק בשניים, וחלק רק באחד. חלק מובאים פעמים רבות, וחלק רק פעם אחת. חוץ מפסוקים וממאמרי חז"ל, שלא ספרנו, הספרים או המחברים המובאים בכל הספרים הם: הרמב"ם, הזוהר, הרב אלימלך מליזנסק, המגיד מקוזניץ, בעל התניא, בית אהרון (קרלין), ואביו. בהכשרת האברכים ומבוא השערים, הוא מרבה להביא את הזוהר (גם זוהר חדש, ותיקוני זוהר), כתבי האר"י ורב חיים ויטל, הבעל שם טוב, בעל התניא, מאור ושמש, רב אלימלך, המגיד ממזריץ' והמגיד מקוזניץ, וגם רש"י והרמב"ם. בהכשרת האברכים הוא גם מזכיר פעמים רבות את ספרו חובת התלמידים, ומבוא השערים, גם את חובת התלמידים וגם את הכשרת האברכים.

ברור שיש לו זיקה מיוחדת לאדמו"רים ממשפחתו, כגון אביו, רב אלימלך, המגיד מקוזניץ, המאור ושמש ועוד, כולל חתנו, האדמו"ר רב ירחמיאל משה מקוזניץ והחזוה מלובלין. מגדולי החסידות האחרים יש קשר חזק כמובן עם הבעש"ט והמגיד, וכן עם חסידות חב"ד וקרלין. על חצרות אלה הוא גם כותב מפורש במבוא השערים. ראה להלן בפרק על "מה היא חסידות".

את מי הרבי אינו מביא? לדעתנו שני זרמים חשובים נעלמים לגמרי מכתבי הרבי: ברסלב ופשיסחה (כולל קוצק, גור, ואיזביצ'א). שוחחתי על כך עם האדמו"ר הנוכחי, הרב קלמן מנחם שפירא. לפי דעתו, יש הרבה דמיון בין השיטה של רבי נחמן ובין שיטתו של הרבי, אלא שרבי נחמן מתבטא בצורה קיצונית, והרבי בצורה

¹⁴ נדפסו בדרך המלך עמ' שפ"ג-שצ"ב.

¹⁵ סורסקי, בסוף חובת התלמידים, עמ' רפ"ב-רפ"ג. אין ספק שכאן יש טעות. אין סיבה להניח שבני מחשבה טובה לא נכתב בבת אחת. סורסקי כאן רושם, את ספרי המחבר וכותב "צו וזירוז", וקונטרס מאמרים שנכתבו מזמן לזמן בשם: בני מחשבה טובה. " הגרסה הנכונה נמצאת במאמר המקביל של סורסקי, בסוף ספר אש קודש, עמ' 20. שם, כותב, "צו וזירוז - שורת מאמרים שנכתבו מזמן לזמן: בני מחשבה טובה - תקנון" וכו'. צו וזירוז, יומנו של הרבי, כמובן נכתב בפעמים שונות.

¹⁶ בני מחשבה טובה, תל אביב, תשמ"ט. "דברים אחדים מן המוציאים לאור".

¹⁷ סורסקי קורא לספר "שיחות קודש". חובת התלמידים עמ' רפ"ג. ועמ' בדרך המלך "בשער הספר". האדמו"ר הנוכחי הדגיש בפני שחשוב לזכור שזה הספר היחיד של הרבי שהוא לא כתב בעצמו.

¹⁸ הרבי בעצמו קרא לספר "חדושי תורה על פרשיות התורה מן השנים תש", תש"א, תש"ב", במכתב שהטמין יחד עם ספריו. הוא מודפס בתחילת ספר אש קודש. המחקר המקיף ביותר על הספר הוא The Holy Fire של נחמיה פולין. ראוי לציין שמבט תיאולוגית, אפשר לחלק את ספרי הרבי בדרך אחרת, בין כל הספרים שנכתבו לפני השואה, ובין אש קודש, בגלל הרעיונות התיאולוגיים שהרבי פיתח בתגובה לשואה, שהם מאוד שונים מדרשותיו בדרך המלך.

מתונה יותר. הוא רואה ברבי מעין "ברסלב בהיתר". ולכן הרבי כתב דברים דומים לרבי נחמן, אבל מבלי להזכירו. בקשר לאסכולת פשיסחה, הסיפור שונה. לדעת האדמו"ר הנוכחי, יש הבדל עצום בין השיטה ה"רגשית" של הרבי ובין השיטה היותר שכלתנית-עיונית של פשיסחה. בנוסף על כך היה כנראה ריב בין חסידים של פשיסחה וחסידים של קוזניץ (משפחתו של הרבי), ולכן היתה לו "קפידה" עליהם ולא הזכירם¹⁹. לבסוף, נביא מדבריו של הרב הלל ציטלין, במאמרו על חובת התלמידים, על ההשוואה בין הרבי ובין זרמים שונים בחסידות:

הספר הוא, כאמור, פדגוגי-חסידותי וביחד עם זה הוא גם מבוא אל החסידות ולא רק כמו שכתוב בשער הספר: "גם נלוו אליו שלשה מאמרים לבאר מעט מן סתרי החסידות ועיקרי הקבלה הנחוצים לעבודת החסידות לתלמידים ולאברכים", כי אם גם לכל הרוצה להכנס להיכל החסידות באורח פנימי, שכלי-נשמת. אפס כי אין בחסידות זו של האדמו"ר מפיאסצנה בספרו מן התהומות והשמימיות גם יחד של הברסלבי ותלמידיו, אף לא מן הפילוסופי האלקית ושירת הנשמה העליונה של החב"ד, אף לא מן עומקי המעמקים של "היהודי מפשיסחה", הרבי ר' בונם והקוצקי וכיוצא בהם, אף לא מן השלהבת העולה מאליה והגעועים לא-ל חי המתפרצים בלא גבול שבחסידות הוואלינית, אלא החסידות הנפוצה עתה על פי רוב בפולין, החסידות הממוצעה, הממוזגה, המורכבה ממוסר, דרוש וקבלה עם הקדמות הבעש"ט ותלמידיו, החסידות היותר קרובה אל מושגי הבינוני שבקרב החרדים אל דבר ה' ואשר מטרתה בעצם להרים את הבינוני בהדרגה להעלותו ולהדריכו לאט לאט עד אשר תפתחנה עיניו להביט מעט – כל חד וחד לפום שעורא דיליה – ב"אור הזרוע לצדיק" ולהיות צופה מעט בעינו של העולם.

ומצד שני, הרב ציטלין עושה השוואה מעניינת בין הרבי ובין הרש"ר הירש:

במקומות רבים מספרו אנו מדמים לעצמנו לקרוא את רבי שמשון רפאל הירש שב"י"ט מכתבים על דבר היהדות" שלו ושב"חורב" שלו. אינני יודע, אם קרא מחברנו את ספרי הירש והם השפיעו על סגנונו ועל הפאטוס המיוחד שלו, או שיש בכאן קרבת-נשמות, השמא סגנון אחד לאנדים רחוקים זה מזה גם בזמן, גם במקום, גם בהשגות ומצבי רוח. יתרון לסגנונו של הירש על מחברנו שיש בראשון עשירות של ביטויים, דקות של מושגים ושפע של צבעים יותר מאשר באחרון. ויתרון לסגנונו של מחברנו במקומות האמורים על סגנונו של הירש שהוא, מחברנו, יודע קצב ומדה אף בהתגבר עליו רוח המליצה ושיא הר הדמיון. קצב ומדה אף בעת אשר הוא בוער באש קודש והומה לאין-סוף כמעט עד לכלות הנפש. קצב ומדה, כח הצמצום וכח המעצור – דברים אלה עושים את מחברנו לאמן העט אף אם לא כוון כלל להתהדר באמנות ולהתעטר בעטרת משורר²⁰.

ראוי לציין שהרבי אינו מביא את הרש"ר כלל בספריו. כפי שהזכרנו מאמר זה נכתב על חובת התלמידים, הפשוט מבין ספרי הרבי, שנכתב עבור הנוער. יכול להיות שאילו הרב ציטלין היה קורא בשאר ספרי הרבי, היה משנה את הערכתו לגבי העומק שבשיטת הרבי.

¹⁹ אבל עיין ש. דון-יחיא: אדמו"ר חלוץ, תל אביב, תשכ"א עמ' 296. בהקשר של דיון על השיטה החינוכית של הרבי, כותב דון-יחיא, "ושגור היה בפיו מאמרו של הרבי מפשיסחה: 'ובאתי לעולם ליישר אילנות צעירים שלא יתעקמו בשעת גידולם'".
²⁰ ציטלין, הלל, "אדמו"ר – אמן פדגוג", ב זילברשלג, דוד חיים, עורך, ספר זכרון קודש לבעל אש קודש, תשנ"ד, עמ' 71-72.

מחקר על האדמו"ר

מלבד ממאמרי ביוגרפיה ומספר מאמרים קצרים, מעט מאוד נכתב על הרבי במחקר. היוצא מן הכלל הוא הספר אש קודש, שבהיותו ספר העוסק בשואה, זכה להרבה יותר התייחסות, כולל ספר שלם, מאמרים רבים, ופרקים בספרים על השואה. זאת אומרת, שבתחום שבו אנו עוסקים, כמעט ואין חומר מחקרי כלל. אנו מקווים שעבודתנו כאן תהווה התחלה טובה ותרומה חשובה למחקר בתחום הזה.

פרק ב'

הרקע ההיסטורי: ירידת הדת והחסידות בפולין לאחר מלחמת העולם הראשונה

דבר נפוץ בין החוקרים וההיסטוריונים, שהחסידות היותר מאוחרת אבדה הרבה מהחידוש והיופי הפנימי שהיתה לה בראשית דרכה²¹. גם מתוך העולם המסורתי הושמעה ביקורת דומה. הרב קוק כותב באגרת בשנת תרס"ח: "אפילו החסידות, שכל יסוד הווייתה בעולם היה להאיר את האור האלקי בעשירות ובזריחה מבהקת בכל לב וכל מח, שנתה את טעמה, והיא הולכת עכשיו רק בדרך החרדות הפשוטה, עד שאין בינה ובין המתנגדות מאומה."²² גם ההוגה הרב הלל ציטלין, שנודן בו בהמשך, הרגיש במצב הזה, ולכן עשה תוכנית משלו ל"חידוש החסידות", ורצה לכונן "חסידות דלעתיר לבא". וכך הוא כותב:

– מפני שהחסידות שבימינו אלה התרחקה הרבה מחסידותו של הבעש"ט.

- ובמה?

- פשוט. אין עוד בחסידות שבימינו אותו העוז, אותו המרץ, אותה החיונות הרעננה שבשלוש האהבות של הבעש"ט. כלום אין החסידים של עתה מדברים על כל אותם הדברים הנשגבים של הבעש"ט? כן. כן. מדברים. אבל מה הם עושים? ישנם "חסידים" הטופלים אל העיקר המון פשטים. דרושים ופולפולים המכסים ומעלימים אותו, את העיקר; העושים מן החסידות דבר שבחזונויות גרידא; הלומדים ומתפללים בלא טעם; הרודפים אחר העושר והכבוד לא פחות מאלה שאינם חסידים; המעריצים ומקדישים את ה"רביים" שלהם ומבטלים את יתר ה"רביים" וחסידיהם בתכלית הבטול; המקימים דינסטיות של "רביים" ומסכסכים דינסטיות בדינסטיות ומקימים שאון ומריבה עד לבלי נשוא; המבלים ימים ושנים במחלוקת על דבר רבנים, שוחטים ויתר משמשים בקודש; החושבים את עצמם לקדושים וטהורים ואת כל אלה שאינם מתנהגים כמוהם בכל דבר – לרשעים וטמאים; המרבים בקנאות שאינה צריכה וממעטים באהבת ד' טהורה; הרודפים את בני הנעורים בעד כל דבר קטן, מרחקים אותם ודוחפים אותם בידים לכתות השמאליות, להריסה, לכפירה.²³

לפני שניגש אל דברי הרבי עצמו, חשוב לציין שהיום יש גם מגמה הפוכה, רומנטיזציה של התקופה. דוגמא טובה לכך נמצא בדברי האדמו"ר מסלונים, הרב שלום נח ברזובסקי. בספרו "קונטרס ההרוגה עליך":

"לא ניחד כאן את הדיבור על זכירת אשר עשה לנו עמלק של תקופתנו, אשר בעצם היא כחלק בלתי נפרד מן המצוה הכללית "זכור" ו"לא תשכח", כי מלחמה לה' בעמלק מדור דור ואין השם שלם ואין הכסא שלם עד שימחה זרעו של עמלק, המתגלה בתקופות

²¹ ראה, למשל, את שלום, Major Trends in Jewish Mysticism; ניו יורק 1974, עמ' 325.

²² קוק, אברהם יצחק, אגרות הראי"ה א' ירושלים, תשנ"ב, עמ' קסא'.

²³ ציטלין, הלל, ספרן של יחידים ירושלים, תש"ב, עמ' 45-46.

שנות ככל זהומתו, באין הברל אם זהו עמלק או אגג או המן או היטלר ימ"ש – ואשר מעין צו זה מוטל על מצפוננו של כל יהודי בן- דורנו, לזכור ולא לשכוח. אבל נעורר ונעלה כאן את זכרון ירושלים, את זכר מקור הקדושה שנתברכנו בו עת היינו שרויים בגולת אירופה, ואשר הוכחד ללא שריד באכזריות כה איומה. נמסור לדורות יבואו את רשמי אותה תקופה רבתי הוד ותפארת, עת היתה יהדות התורה והחסידות בשיא התפתחותה ושגשוגה; נספר להם על ענקי הרוח, ארזי הלבנון ואדירי התורה שהאירו את שמי ערינו, על גדלותו של דור דעה שהתלבלב במלוא הפריחה ערב שקיעת שמשו של יהדות פולין, למען ישמר זכרם צרור בלב החיים עד לדור אחרית. ואולם, לא פחות ממה שיש לקונן על ארזי הלבנון אדירי התורה, ידוה הלב על "בית רבינו שבבבל", על האווירה הקדושה וההווי היחיד במינו שנקרם במשך דורות סביב לבית רבינו, היא האווירה העילאית שמלבד הכהנים בעבודתם, הלא המה יהודים קדושים ופשוטים בתכלית, יהודים ברי-לבב אשר את כל ישותם אפפה אך אורה רוחנית.²⁴

לעומת זאת, דעתו של הרבי נכתב בזמן האירועים ולא לאחר מכן במבט לאחור. מדבריו במקומות רבים בכל ספריו, יוצא תיאור יותר דומה לזה של הרב הלל ציטלין הנ"ל. מדבריו יוצאת תמונה של קהילה במשבר עמוק, משבר רוחני שפגע בכל שכבות העם היהודי בפולין, כולל בחסידים.²⁵ חוקר אחד של השואה בפולין, הרב בנימין קלמנזון אמר בכנס לציון יום השואה, תשס"א, במכללת הרצוג, שברור לגמרי, שלולא השואה, רוב יהודי פולין היו עוזבים את החיים ע"פ תורה ומצוות תוך זמן קצר! כעת נביא סקירה של חלק מן הקטעים שבהם הרבי עוסק בתופעה של החילון והבעיות החינוכיות ורוחניות שבאות בעקבותיה. בחובת התלמידים הרבי מתאר את המצב האמוני של הדור הצעיר:

"ועל זה ידוה לבנו ותמסר שערות ראשנו, בראותינו את הדור הצעיר, איך יצא נתכפר [כלומר נעשו כופרים] ודעותיו דעות של כפירה, רחמנא ליצלן, אין בו לא אמונה, לא

²⁴ ברזובסקי, שלום, קונטקסט ההרוגה עליך, ירושלים, תשמ"ח עמ' 21.

²⁵ כך מתאר נ. פולין את המצב שעמד בפני הרבי:

The period between the two World Wars was a time of revolutionary change for Jewish family life in Poland. The generation gap was perhaps even more pronounced than it was in America. The processes of Polonization and secularization were affecting the youth in particular, so that parents steeped in tradition were often viewed by their children as being hopelessly backward. In addition, the shift of population to the large cities brought new pressures and tensions to the *Hassidic* movement. Crammed into the teeming streets, alleys, and tenements of Warsaw, Lodz, and other large cities, the *Hassidic* milieu was quite different from the largely rural setting of the movement's pristine youth. Warsaw, for example, was known as the "Paris of Eastern Europe," it boasted a vibrant cultural life, including theater, art, music, and moving pictures, not to mention cafes and other less attractive elements of city life. Even for those youngsters who could not or did not wish to assimilate into Polish society, the many active Jewish youth movements provided an avenue for political activity as well as a nurturing environment, a surrogate home. These socialistic, Zionist, Yiddishist, and other youth movements were largely secular in nature and served as a vehicle of escape for those who wished to leave the bonds of traditional society and Jewish observance. For these reasons, defections were becoming increasingly common even in *Hassidic* circles. Finally, when we recall the extreme poverty which prevailed in the Jewish community as a whole (largely as a result of government-fostered discrimination), we get some glimpse at the problems which faced the *Hassidic* educator. It must also be noted that the *Hassidic* movement had undergone changes since its early days. The freshness, vitality, and boldness which had once characterized the movement had inevitably dissipated somewhat with the passage of time. A movement which was once daring and innovative in its spirituality had become to some extent predictable, even conservative. While reformers had periodically made efforts to breath new life into the movement from within, it was nevertheless true that by the twentieth century, the appellation '*Hassid*' often had more to do with attachment to a specific community, adherence to its modes of dress and loyalty to its leader, than with the fostering of inner spirituality as taught by the Ba'al Shem Tov and his disciples. "בנחמיה פולין Sensitization to Holiness", Winter, 1989-90. pp. 30-31., "Jewish Action"

יראה ולא תורה, שונאים את ה' יוצרם ואת ישראל עבדיו. מנהלי וראשי הישיבות הנמצאים בראשם ורבם בתוך ישיבותיהם ותלמידיהם, אשר לצערנו רק בחורי חמד נגד עיניהם, מתנחמים לאמר: הן אמת שיש עתה הרבה חפשים אבל לא אלמן ישראל, גם בני ציון המצינים בהלכה ועם ה' לבבם, נמצאים. אבל יושיטו נא אלה את ראשם חוץ מארבע אמות של ישיבותיהם, ויראו נא את ההמון הגדול החפשים רחמנא ליצלן, צור נתמלאה מחרבנה של ירושלים, בתי המדרש שהיו מלאים לומדי תורה נתרוקנו, ותחתם נתמלאו אגדות וחבורות אשר מטרתם כפירה ומאוסה של תורה רחמנא ליצלן. אף בעלי המלאכה והסוחרים אשר לנפנים אף אם לא היו לומדי תורה, מכל מקום יהודים נאמנים היו, ועכשיו כבני הנער כפרו נדו ונפלו לבאר שחת, רחמנא ליצלן. והאם נסתפק בקמץ התלמידים אשר בישיבותינו בלבד, האם זה הוא העם ישראל כלו.²⁶

אבל הבעיה באמת אפילו יותר חריפה. הרבי אינו דואג רק על הצעירים שאינם נמצאים במסגרת ישיבתית. הוא גם חרד לעתידם של בחורי הישיבה עצמם:

"והאם גם בתלמידי ישיבותינו כבר בטוחים אנו, והאם בהם כבר עשינו את אשר עלינו לעשות. הן אמת שהתלמידים שכבר הגיעו לכתות הגבוהות, ובפרט אותם שכבר הגיעו להוראה ואת כרסם מלאו בתורה ועבודה, בהם כבר בטוחים אנו יותר, בעזרת ה', שישארו בהיכל קדשו ובעבודת הקדש. אבל האם כלם יגיעו לכתות הגבוהות, כמה מן התלמידים אשר בכתות הנמוכות אי אפשר להם להמשיך את לימודיהם הלאה, ויוצאים ברצון או באנס למסחר או למלאכה, כמו שאמר המדרש (ויקרא רבה ב, א): "אלף נכנסים לתלמוד יוצא אחד מהם להוראה". ובמה אנו בטוחים שלמחרת בעזבם את הישיבה או לאחר זמן קצר, לא יתפקרו ולא יחללו את השבת חס ושלום, כאשר עינינו בעוונותינו כבר ראו."²⁷

הרבי ממשיך לנתח את התהליך הפנימי של הנער העוזב את האמונה ואת שמירת המצוות, ומציעה שיטה חינוכית חדשה בתגובה למצב הקשה. לדוגמא:

"אם נחדור אל תוך נפש הנער ונתבונן בנסיגות זכים ואמיתיים בכל מהלכה, נראה, שעל פי הרב אין הנער סר מדכי ה' בפעם אחת, לא מחלל שבת בפעם אחת, אף אינו יוצא מבית המדרש לטרטיראות, להבדיל, פתאם. הגמרא (שבת קה, ב) אומרת: "כך אמנותו של יצר הרע, היום אומר לו עשה כך ולמחר עשה כך" וכו'. בהשקפה ראשונה מתקבל הרשם מגמרא זאת שאיננו מתחיל מיד בעברות החמורות, אלא בהדרגה הולך מהקל אל הכבד, אבל במציאות גם טרם שבא למעשה הראשונה הקלה ביותר, גם בדעתו פנימה המשבר לא נעשה פתאם ובפעם אחת, רק לפני שנה או יותר התחילה דעתו להתפצע מעט, פצע ואינו פצע, כנגע נראה לי בבית (לה"כ ויקרא יד לה), רק כנגע, נגע ואינו נגע, וממנו מבצבצת מחשבה דקה מן הדקה, להסתכל על התורה ועבודה כעל דבר נבזה ובטלנות, ועל עולם החיצוני של הוללות בערות ופחזות, כיפה וטוב, ואז גם סבה קלה יכולה לגרם פצע כזה, כי מצערה היא בראשיתה ואינה פועלת הרבה עליו ועל מעשיו, רבותיו ואף חבריו היותר קרובים אינם מכירים בו אז שום השתנות, אך מעט מעט הפצע מתעמק בנפשו ומתרחב במחשבתו מנפש ועד בשר מכלה, ופתאם קול רעש נשמע, והוא עזב את בית אלקים ונפל לבאר שחת, רחמנא ליצלן."²⁸

²⁶ שפירא, קלונומוס, חובת התלמידים תל-אביב תשנ"ב עמ' יב.

²⁷ שם, עמ' יב-יג.

²⁸ שם, עמ' יד.

בעוד מספר מקומות הרבי מצביע על הלחץ הכלכלי והחברתי כגורמים לצעירים לעזיבת הישיבה ובעקבות כך גם את הדת. בדרשה לחג שבועות תרצ"ד הרבי כותב:

"כי זאת היא אחת מעיקרי הסיבות שבחורי ישראל נשחתים. בהיותם יחד עם פורקי עול במסחר, מלאכה בבית וברחוב, עד שנדמה להם שלא יפה להם מבלתי היות כהפושעים וכטפשים וכו', וכו', אם לא ילכו בעקבותיהם".²⁹

ודומה לכך גם באש קודש, בדרשה לראש השנה תש':

"כי עתה בעתים הללו יכולים לאמור בצדק, שמן בני הנעורים אשר מתפקדים וסרים מדרך הטוב ר"ל רבים יותר מפני שרואים מאחרים שעושים כן, מאשר אלו שסרים מפני פתוי יצה"ר בלבד, אם אלו ואלו עושים כן, כי אם לאו לא יחשב לחכם, רק לבני דור הישן וכדומה".³⁰

ובדרשה לפרשת בלק, תש':

"שבאם נכשל אחד מן הבחורים בני תורה ועוזב את חבריו עם תורתם, ונעשה בעל מלאכה או סוחר וגם יצא חוץ לשיטה ר"ל, הסבה היתה שנפגמה אמונתו והתחיל לחקור ולחשוב מה יהיה תכליתו מאין יקח פרנסה וכדומה . . .".³¹

מעניין לציין עוד קטע מאש קודש, פרשת עקב תש"א, שגם מצביע על מגמה הפוכה, לפחות עד השואה:

"עוד זאת כל אחד יודע, שזה כמה שנים שבנים רבים מאבות חרדים לדאבון לבנו נתרחקו מתורה ומדרך אביהם ונעשו חפשים ר"ל, אבל לעומת זה נתן ד' בלב בנים מאבות הדיוטים שמעצמן יתקרבו לתורה אף עמדו בנסינות ובלבד שיהיו בני תורה וחסידים, ונערים אלו הם מלאו את החסרון אשר נחסר במחנה עובדי ד' ובבתי החרדים, משא"כ עתה בחורים המתרחקים ישנם הרבה מרוב צער ועוני, אבל בחורים מאבות הדיוטים שיבאו להתקרב אין גם אחד, פשוט מפני שאין מקומות וקבוצי לומדי תורה, אין בתי מדרשים ושטיבלעך שהם היו מושכים ומעוררים עד עתה את בחורים כגון אלו לתורה ועבודת החסידות, וגם פשוט סיבת כל ההתרחקות עתה הם רק צרות ישראל המרות כ"כ".³²

אחד הקטעים המזעזעים ביותר בדיון שלנו, הוא דרשה לשבת תשובה שהרבי נשא בבית מדרשו בפיסצנא. לצערנו הדרשה נדפסה (בספר דרך המלך) ללא תאריך. יש בספר עוד מספר דרשות לשבת תשובה, כולל מהשנים תר"צ, ותרצ"א. הדרשה כנראה נאמרה בשנות העשרים או השלושים, אבל א"א לקבוע תאריך מדויק. הדרשה מתמקדת בבעיה של חילול השבת וזלזול בקדושתה של השבת, שכנראה היה נפוץ אז בפיסצנא, ובעוד בעיות רוחניות הקשורות לכך. לאחר דברים על קדושתה וחשיבותה של יום השבת, הרבי מתלונן:

"כך עלתה בימינו, שבעירנו שהיתה תמיד עיר חרדית, נצטרך לדרוש בדבר חילול שבת, ונצטרך לבקש יהודים אל תשמדו את עצמכם".³³

²⁹ שפירא קלונמוס, דרך המלך, ירושלים תשנ"א, עמ' שעמ'.

³⁰ שפירא, קלונמוס, אש קודש, ירושלים תש"כ, עמ' ז'.

³¹ שם, עמ' נז'-נח'.

³² שם, עמ' ק"ב.

³³ דרך המלך, עמ' שע"ז.

הבעיה נובעת בעיקר מתפיסה מוטעית. במקום לראות בשבת את "יום של ה', יום של עוה"ב של טהרה וקדושה", כל אחד רואה בשבת רק "את השבת ליום המנוחה שלו... לכן לפני לא הוצרכו לדבר ולעורר בדבר שמירת השבת,"³⁴ מה שאין כן עכשיו.

לאחר מכן הרבי מביא תיאור מרשים של האווירה של שבת שפעם שררה בעירו:

"וכן היה בעירנו תמיד. מי שרצה להסתכל על יהודים ועל בתי ישראל בערב שבת עם המדומי חמה, ראה והנה ענן ה' יורד ומתפשט עליהם. כ"א רץ למקוה לטהר את נפשו מבלי חלי וכתם. כי כך אמרה התורה שמקוה מטהרת. ושב לביתו והדליקו את נרות השבת. לא נרות פשוטים היו. המדרש אומר בדבר המנוחה, ישראל מאירים למי שאמר והיה העולם. בכח ישראל להאיר אור עליון, נר תמיד של קדושת ישראל שבכל השבוע כהה הדליקו והאירו אז, והאיש הרגיש א"ע בפעם אחת והנה אחר הוא. לא האיש השפל של כל השבוע, של החנות והסוס. איש מרומם הוא. ממש כאילו יכלו לכנות שיש ב' מיני יהודים. יהודי של חול ויהודי של שבת. וכשיצאתי מלפני שנים בלילות השבת בעיר, ושמעתי קולות שונים מחלוני ישראל. מזה נשמע קידוש, ומזה נגינה של זמירות, מזה העברת הסדרה שנים מקרא ואחד תרגום. ומזה שבחן איש את בנו בחומש או בגמרא שלמד בחדר. ונדמה שכל אלו הקולות והנגינות הקדושות כשנשמעות יחד בשמים נגינה ושיר אחד נשמע מהם. כך דרך המקהלה המנגנים כ"א מנגן תנועה אחרת, ומכלן שירה אחת נשמעת. מכל בתי ישראל נשמע עתה שירה אחת לה'. מעין שירת הלויים בבהמ"ק. הפסוק אומר ושמרו בני" את השבת וכו' ביני ובין בני" אות היא לעולם. אין השבת דבר פשוט רק לנוח אלא טעם והרגשה עלאה יש בה. שרק בינו ובין בני" סוד הוא, וא"א לפרשה ולא להודיעה לאחר. ואף מאכלי שבת אמרה הגמרא שאנטונינוס מלך עכו"ם שאל את רבינו הקדוש, למה מאכלי שבת יש להן טעם טוב לעצמן ולא של חול, אמר לו תבלין יש לי ושבת שמה, ומזה טעם המאכל של שבת. א"ל תנהו לי, א"ל רבי, כל ששומר שבת טועם אותה, ושאינו שומר שבת אינו טועם. גם בהם יש דבר שא"א לפרש וליתן לאחר, ורק השומר שבת מרגישה. כל השבת הוא ענין התרוממות קדושה והרגשה עלאה, שרק ביני ובין בני" אות היא לעולם וא"א לפרשה לאחר, ולא שבשבת לבד מרגיש האיש שנתעלה שוב מכפרי לבן מלך, מגסות ובערות להתרוממות טהרה וקדושה. אלא גם בכל השבוע רשימה של קדושה זו נשארת לו, ואף כששב למסחרו ולמלאכתו מרגיש הוא, שהוא קרוב לה', בה' מאמין, ואת ישראל חברו הוא אוהב, וכל מעשיו הם כמצות התורה. אבל עתה שירד השבת גם אצל שומרי השבת, שבת רק יום של מנוחה היא, ולשתות שכר. כל האיש הישראלי ירד, ויש בוגדים שגם מנסים לחלל את השבת ח"ו, כי חושבים שרק להם לבדם נמסר השבת כנ"ל. אם רוצה מי לשתות שכר ישקהו, אבל הכל כישראל בן המלך."³⁵

גורם נוסף במצב של חילול שבת היא הבעיה החינוכית החמורה:

"ועתה ישנם בחורים שכ"כ התרחקו מעם ישראל ותורתו ואינם יודעים מאומה מן התורה."³⁶

הזלזול בשבת הוא רק חלק מתמונה יותר רחבה של הירידה הרוחנית של הדור. כאן הרבי נותן ביקורת נוקבת על ההורים שאינם מוחים נגד העבירות של ילדיהם, כי הם כבר התייאשו מהמצב בבית. כאן הרבי מגלה שאפילו קיימת תופעה של ילדים ממשפחות חרדיות הלומדים בבתי ספר נוכרים!

³⁴ שם, עמ' שע"ז-שע"ח.

³⁵ שם, עמ' שע"ח.

³⁶ שם, עמ' שע"ט.

"אבל כאמור שמירת השבת ירדה פה הרבה לדאבוננו, לא שמירת שבת בלבד רק גם שמירת המצוות, ויש אבות אשר רואים בניהם מחללים שבת או עוברים שאר עבירות ר"ל ושותקים. ואם לפעמים מזכירים עצמם שיש בורא עולם, ולא לעולם יחיו וסוף אדם למות, ומה יענו לאחר מאה שנים ליום הדין על שרואים בניהם או בנותיהם יוצאים ח"ו לתרבות רעה ושותקים ואינם מוחים. נאנחים הם ואומרים ומה נעשה, כך הוא העולם הזה מוכרחים לשתוק ולסבול. אבל אתם אבות ואמהות מתי נעשיתם שתקנים וסבלנים כ"כ. לו נגעו בקצה דבר מצרכיכם, כי אז לא שתקתם ולא סבלתם. לו שרף אחד מבניכם את חנותו של אביו או כלי מלאכתו, או צעקתכם היתה נשמעת בכל העיר. האב הסבלן היה צועק רוצח, מה אתה רוצה ממני ומחיינו. והאם השתקנית היתה מתפלשת בעפר וצועקת למה לי חיים. ורק כשהם מחריבים את עיקר קדושת ישראל ועושים עברות ובכלל גדלים ללא תורה וללא מצוות נעשיתם שתקנים וסבלנים. ולבית יעקב אלו הנשים צריכים לאמר, הרבה הרבה ירדתן ממעלתכן, אם אז לא רציתן לתת את הנזמים, לברכה נכתב לכם עד עולם. עתה החלק הגדול מירידת התורה עליכן. רואות אתן איך בניכן בביה"ס הנכרי. ואין אתן עוזרות להקים או לקיים את ביה"ס היהודי. ומה יהיה הסוף מזה. שום אדם אינו חי לעולם, ומה תשאירו אחריכן. דורות של הפקר. דורות ודורי דורות של מחללי שבת ועוברי עבירה ח"ו, והכל יהיה נמשך מהתרשלותכן, שלא רציתם לעמוד בפרץ ולגדל את בניכם ובנותיכם לתורה ומצוות."³⁷

עקב הביקורת על נשי הדור, נעסוק ביחסו של הרבי לנשים ואחר כך נחזור לנושא של ירידת החסידות.

יחסו של הרבי לנשים

הביקורת החריפה במיוחד שהרבי השמיע לנשים, איננה תוצאה של יחס של זלזול כלפיהן. להיפך, אנו רואים ממספר מקורות שלרבי היה יחס חיובי לנשים, ואפילו לתלמוד תורה שלהן. הרבי הרבה לכתוב על אשתו כדוגמה של אשה רוחנית ומלומדת גם יחד. באזכרה למשפחתו של הרבי שהשאיר יחד עם כתביו בגטו, כך הוא מזכיר את אשתו:

"כבוד זוגתי הרבנית הצדקנית צנועה וחסידה שלשלת יוחסין, מרת רחל חי' מרים זצ"ל.
... מידותיה תרומיות היו, אף למדה תורה בכל יום..."³⁸

במכתב שהרבי שלח לאחד מחסידיו בארץ ישראל לאחר פטירת אשתו בתרצ"ז, הוא מוסיף פרטים על התלמוד תורה של אשתו:

"ואספר לך מעט מן מעלותיה אפס קצתן תראה וכולן לא תראה, זה י"א שנים מעת עזבת אתה אותנו. ואף שגם אז היתה צדקת עדינה וטובה מצוינה מ"מ מן אז ועד עתה הרבה עלתה בכל הענינים, כמעט שלא עבר עליה יום שלם שלא תלמד תורה. בשעה 6 בבוקר קמה ועד 10 למדה והתפללה. ולשמה למדה כדי להתקשר בתורה ובקדושה. ואם מפני איזה סיבה יוצאת מן הכלל נאנסה ולא למדה איזה יום נצטערה כל היום והתאוננה שיום חשוך לה היום. למודיה היה בתנ"ך מדרש זוהר ספרי קבלה וחסידות והיתה לה ידיעה רחבה בקבלה וחסידות, והרבה פעמים נשתוממתי על ידיעתה ורוחב דעתה בענינים אלו. ולא לבד שלמדה רק גם עבדה עבודה שבלב גוף ומוח. ופעם התאוננה לפני שהידיד נפש בבוקר פלעגט איהר בעסטר צי גראטן, בטח אח"כ שוב עלה לה כי את הטוב

³⁷ שם, עמ' שעט-שפ'.

³⁸ אש קודש, "אזכרה".

שבעבודתה לא ספרה. . . . דרכה היה לעמוד בפרוודור בכל יל שב"ק עד בוש ולשמוע את החידושי תורה שלנו.³⁹

ולכן יחד עם תיאורים של חסד, הצדקה, והמעשים טובים שלה, הרבי מדגיש מאוד את אהבתה ללימוד תורה והישגיה בלימוד.⁴⁰ בנוסף לכך יש שתי דרשות באש קודש הקשורות לתפקידן החשובה של נשי ישראל. הראשון, לפרשת חקת, שנת תש', מזכירה את המרכזיות של הנשים בתהליך הגאולה ובוזה היא די מסורתית:

"וזהו הענין שאיתא בגמרא מגילה י"ד ע"ב שלכן בעת שהי' יאשי' המלך בצרה שלח לחולדה הנביאה, אף שגם ירמי' הנביא הי' בדור הזה, מפני שהנשים רחמניות הן, היינו מפני שגם בגופן רחמניות יותר מן האנשים לכן תמשיך יותר מהרה את הישועה גם לעוה"ז וכ"ה גדול כחם וזכותם של הנשים הצדקניות עד שבמדרש רות סוף פרשה ז' איתא עה"פ ותאמרנה הנשים אל נעמי ברוך ד' וגו' אר"ח מברכותיהן של נשים לא נקעקע ביצתו של דוד בימי תעליהו עכ"ל, כמה גדולה מלכות בית דוד ומ"מ רק ע"י ברכות נשים צדקניות נתקיימה, א' מפני שאיתא בזוה"ק שכל נשים צדקניות מבח' מלכות היא שהיא בחי' כנס"י אשת חיל עטרת בעלה, לכן מלכות בית דוד שהיא בחי' ספירת מלכות ע"י ברכות נשים צדקניות נתקיימה, והב' כנ"ל מפני שרחמניות הם [וזה היותם באותיות אח"ם חסד רחמים] היינו תפארת] מלכות, כנודע שכאשר גבורה משפיע למלכות דין נעשה בעולם, וכאשר חסד משפיע אז נתגלה חסד, וכיון שהנשים צדקניות בחי' מלכות והן רחמניות נעשה הצורך רח"ם כנ"ל ונתגלה רחמים]."⁴¹

השני, מפרשת חקת תש"א, קשור במישרים עם הענין של התורה המיוחדת של נשים, ובוזה היא נשמעה יותר חדשנית מן הראשון:

"ותמת שם מרים וכו' ולא הי' מים לעדה, כי הבאר בזכות מרים, ונבין נא למה דוקא בזכותה. לא שאנו רוצים לדעת למה אז הי' הבאר דוקא בזכותה, כי אין לנו השגה בצדקת מרים ובשאר הצדיקים שהיו אז, רק מה זה מרמז לנו. ואפשר כי רש"י פי' אף היא בנשיקה מתה ומפני מה לא נאמר בה על פי ד' שאינו דרך כבוד של מעלה, ומה זה מרמז לנו, כי על פי פשוט מה אין זה דרך כבוד של מעלה, הלא אין נשיקה זו ח"ו נשיקה גופנית, ואפשר כי נודע מספרי כ"ק אא"מ הרהצוה"ק וצוקלה"ה שהאיש ישראלי צריך לדעת שגם בשעה שהוא מתעורר באדל"ת ג"כ הוא ית' נותן בו דעת ורצון ממעלה כדי שיתעורר מלמטה, ובשאר ספ"ק איתא ע"ז רמז מהפסוק בתהלים, ולך ד' חסד כי אתה

³⁹ דרך המלך, עמ' תא-הב'.

⁴⁰ פולן במאמרו מביא תיאור יפה של היחס בין הרבי ובין אשתו:

Those who knew his family well and who were often present at his home recall the atmosphere of love and respect which prevailed in the household. The mutual devotion and admiration between the Rebbe and his wife, Rahel Hayyah Miriam Hapstein, were evident to all. Like her three sisters, all daughters of the previous Kozienieer Rebbe, Rahel Hayyah Miriam was very learned; she would avidly follow her husband's discourses. In one passage of *Hakhsharat ha-Avrekhim*, he notes that his wife reviewed his writings, making comments and posing questions. When she passed away in 1937, he wrote a poignant and moving letter to his Hassidim in Eretz Yisrael eulogizing her.

The following took place soon after her passing: The Rebbe led one of his close *Hassidim* to a cabinet in his home, opened up the drawer and took out a piece of paper. On it was written, a *ma'amar* - *Hassidic* discourse of the Rebbe, but as the *Hassid* noted, the handwriting changed in the middle of the paper. The Rebbe explained that he was writing up his *ma'amar* when he was called away for a medical consultation. When he returned, he saw that his Rebbetzin had picked up the pen and finished writing the *ma'amar*. Displaying the paper in his hand like a treasure, the Rebbe said, "You see, this is the true fulfillment of the verse 'AND THEY SHALL BE ONE FLESH' (Genesis 2:24)!"

פולן ב: "Jewish Action", עמ' 32-33. הקטע שפולן מביא מהכשרת האברכים, באמת נמצא במבוא השערים, עמ' כא: "הג"ה: ההקדמה זו מבוא השערים כתבתי טרם לקח ה' את זוגתי הרבנית הצדקת מרת רחל.. ממני.. ועוד קראה אותה כמו שקראה כמה מיתר כתבי, והעירה אותי לבאר בזה איזה דברים.. בין היתר הקטע חשוב גם כן לקביעת מועד כתיבת מבוא השערים.

⁴¹ אש קודש, עמ' קד'.

תשלם לאיש כמעשהו, שבאמת הוא ית' המעוררו ונותן בו כח ורצון כנ"ל לעשות מעשה הטוב וא"כ לא הי' מגיע לאיש שכר כי עיקר הוא ד' העושה, אבל זהו חסד ד' שמשלם לאיש שכר כאילו האיש הי' העושה, ולך ד' חסד, כי אתה תשלם לאיש כמעשהו כאילו הוא הי' העושה עכ"ל הק', נמצא לפי"ז שאשה הנעשה צדקת ולומדת תורה ומקיימת המצוות, זאת היא מעשה שלה, כיון שאינה מצוה ועושה וא"כ לא עוררו אותה כ"כ ממרום לזה. וזה אף היא בנשיקה מתה, ומפני מה לא נאמר בה על פי ד', שאינו דרך כבוד של מעלה, היינו הא שבאה למדרגה גדולה כזו לא היה בהתעוררות של מעלה ורק באתערותא דלתתא לכן לא שייך לומר על פי ד'. וכיון שמקור עבודתה בה היא, וממנה נובע, לכן הבאר מקור הנובע מים חיים קדושים, היתה בזכותה".⁴²

על פי כל הנ"ל אפשר להגיע למסקנה ברורה שהרבי אכן ראה בנשים כח חשוב בעולם הרוחני, ולכן הביקורת החריפה בדרשתו לשבת תשובה.

ירידת החסידות – המשך

המצב התדרדר כל כך עד שהגיע למצב של התנגשות חזיתית בין הרבי ותושבי העיר. ועקב לחצו בענין שמירת השבת "זכה" אפילו לאיומים מצד גורמים מסוימים בקהילה:

"הדבר הגיע לידי כך, עד שאני כאשר התחלתי פה לעסוק בעניני תקוני שבת, שלחו לי שילשינו עלי בעניני משרד הרבנות שלי, אבל בערים שוטים, בזה הם רוצים להפחידני, שאחדל מלעשות תקונים למצוות ה'. האם רק את משרת הרבנות בלבד מוכן אני להפקיר בעד ה', הלא גם את צוארי מוכן אני להפקיר, האם אין אתם יודעים שאיש ישראל, כשאומר שמע ישראל וכו' ה' אחד, מוכן להדקר ולהשחט להתלות ולהשרף בעד ה'. אבל מבקש אני שלא תדברו מהדבר הזה. ולא ירצה שום איש לתבוע את עלבונני בדבר הזה. רק דואג אני רק ע"ז שישנם אנשים שחושבים שאת התקונים בדבר השבת שעושים כונתנו רק נגד זה או זה. אבל התיקונים גם העונשים שעונשים בדבר שמירת שבת הם כמו התוכחה בתורה. האם רוצה התורה לענוש זה או זה. הן אמת שהעובר על התורה ח"ו יענש. אבל כונת התורה לקרב את ישראל שלא יעברו ולא יענשו. אף אלה שעברו עד עתה כונתנו לקרבם שמעתה ישובו".⁴³

הרבי מסים את קטע זה של הדרשה עם השוואה בין היהודים והנוצרים ויחסם היותר רצינית של הנוצרים לשבת שלהם:

"ובכלל רואים במחללי שבת את צעקת הנביא ההמיר גוי אלהים והמה לא אלהים ועמי המיר כבודו בלא יועיל. אוה"ע שיום השביתה שלהם הוא רק יום מנוחה כ"כ משתדלים לשמור אותו, עד שאפילו ליהודי אינם נותנים לחללו, מפני שיודעים שהגוי כשיחלל את יום השביתה שלהם את כל עמם שובר ומחלל הוא, ואנו ישראל שיום השבת שלנו יום קדושה הוא, ימצאו יהודים שהם בעצמם יחללוהו, ההמיר גוי וכו', הלא גם אוה"ע אינם עושים כן. ואם רואה אני בוגדים כאלה שהם שונאי ה' ושונאי ישראל, האם יתכן שלא לשנוא אותם. אבל פה בעירנו בתורת רב, כשרואה אני כזאת, לא שנאה

שם, עמ' קפב-קפג. מעניין לציין ששתי הדרשות קשורות למיתת מרים הנביאה. שמה של אשתו היתה רחל מרים. בסוף האזכרה שלה ⁴² שהזכרנו למעלה הרבי כותב: "בדמי ימי' עלתה נשמתה הק' בטהרה בשב"ק לסדר ותמת שם, מרים י' תמוז תרצ"ז לפ"ק". עוד רקע חשוב Miriam's Dance: Radical Egalitarianism in Hasidic Thought", Modern Judaism 12 (1992). לעניינינו נמצא "בפולן, נחמיה

⁴³ דרך המלך, עמ' שפ'

מתעוררת בקרבי. רק רחמנות על הבן הזה ששורף את נפשו באש. ולא רחמנות בלבד
רק גם בקשה. בקשת המלכה האומללה.⁴⁴

ומה היא הפתרון? חוץ מלחזק את החינוך התורני ואת מעמד ההורים, הרבי מציע להקים חבורות של לימוד
תורה בשבת:

"למה תעבור את השבת לריק עשו לכם חבורות ללמוד בהם. אותם שיכולים ילמדו יחד
בעצמם, ושאינם יכולים יקחו להם רבי והוא ילמד עמהם. חומש משניות מדרש עין
יעקב וכו'. גם הבחורים לא יתביישו לעשות חבורות כאלה. בושה היא ללכת בטל
ולדבר כל השבת דברים בטלים. ולהיות כסוס וכשור שאינו יודע יותר רק לעבוד
ולאכול. וללמוד ולדעת מה דיבר ה' ולזכך בהם את הגוף והנשמה אין זו בושה. ואם
יש בכס חברים אשר ישחקו לכם, לא תפלו בעיניכם עי"ז, כי מי הוא שיתבייש משוטה
ומשוגע ומן השחוק שלו. כל יהודי פיאסצנא צריכים להתחבר לחבורות ללמוד בשבת.
בין הזקנים בין הבחורים איפה אתם בחורים. אתם הייתם תמיד עדי עם ישראל
המרגליות שבצואר העם. וכמה פעמים מצינו שהתורה מתפארת בבחורים גן נעול וכו'
אלו בחורי ישראל שלא טעמו טעם חטא, ועתה ישנם בחורים שכ"כ התרחקו מעם
ישראל ותורתו שאינם יודעים מאומה מן התורה. ומה ה' מדבר אליהם אין נוגע להם.
ראו נא בווארשא ישנם חבורות בחורים בעלי מלאכה. חברה אחת נקראה "תפארת
בחורים". והיא באמת תפארת ויופי, סוחרים שכירי יום. וכשידברתי עמהם ראיתי והם
בני תורה. ושאלתי את אחד מתי אתה לומד, והשיב לי בשעה שהאחר הולך בטל ומדבר
דברים בטלים. וחוץ מזה שילמדו. בכלל הלמוד בחברה נעים מאשר הלומד יחידי.
וכמו שאמר רש"י ז"ל אין דומין מועטין העושיין את המצוה, למרובין העושיין. ומובן בזה
המדרש. אמרה שבת לפני הקב"ה לכולם נתת בן זוג כי יום א' וב' זוג, ג' וד' זוג, ה ו'
זוג – ולי לא נתת בן זוג. אמר לה הקב"ה כנסת ישראל היא בן זוגך. ונבין נא מה ענין
הזוג של יום א' וב' וכו' עד שיחסר לשבת הזוג. ולמה כנסת ישראל תהי' בן זוגך, ולא
ישראל. אבל איתא בתנאים שלוו מן הימים ושלמו. היינו באם לא יוכלו ביום הזה
ללמוד ככל אשר קבלו עליהם, השלימו זאת ביום אחר. וכמו שכל ישראל בעצמו,
כשאינו יכול ללמוד ביום א' כל שעוריו, מקדים לקום ביום ב' ומשלים. והנה הלמוד של
ימות החול יכול האיש להשלים ביום של חול חברו, כי הטעם של הלמוד אשר ביום הזה
לזה, אבל הטעם שאיש ישראל מרגיש בתפלת שבת, בהעברת הסדרה ובכל דבר שלומד
בו, אינו יכול להרגיש כשילמד בחול. וזאת טענה השבת, לכלם נתת בן זוג ואשר יחסר
לו ביום זה משלים ביום השני. אבל לי לא נתת בן זוג, וא"א להשלים את יום השבת
ביום אחר. ואיך אפשר שילמד ויעשה האיש הישראלי ביום אחד של שבת, ככל אשר
עליו לעשות וככל תשוקתו לעשות, וע"ז ענה ה' כנסת ישראל שיתכנסו ויתאספו ויעשו
חבורות ללמוד זה בן זוגתך. ומה שלא יעלה ביד היחיד תעלה ביד החברה לגמור
וללמוד.⁴⁵

הדברים מזכירים את תוכניתו של הרבי בענין קבוצות לעבודת ה', ולזה נייחד פרק נפרד בהמשך.
גם בספרו מבוא השערים יש עיסוק רב בנושא של ירידת החסידות ובמיוחד בין הנוער. כאן רואים שבנוסף
להשפעה רוחנית מההורים על ילדיהם, יש גם השפעה (במקרה הזה שלילית) מהנוער על הוריהם. ההורים

⁴⁴ שם. ביקורת בסיגנון דומה נמצאת גם בספרות ההלכה של האחרונים מאותה תקופה. לדוגמה עמ' ערוך השלחן: תל אביב (ללא שנה). אורח חיים:

תקנ"א: כג'.

⁴⁵ דרך המלך עמ' שעח-שעט.

לפעמים נכנסים לדיכאון בגלל ההתדרדרות של ילדיהם, ובסופו של דבר, זה גורם גם לירידה רוחנית, אפילו אצל ההורה החסיד:

“רחמנא ליצלן, ישנם זמנים שאין האיש ישראל יודע אם חי הוא, ועל בנינו ובנותינו קם השטן בדמות מפלגות, להרעיל את נפשם ולטמא את גופם במינות ושאר עברות מזהמות ומגנות רחמנא ליצלן. ישנם בתים שבשעה שהאב הבא מן המקוה והתפלה מלבש במלבושי שבת בליל שבת, רוצה להתעורר בלהב קדשת ד' וקדשת השבת בעשית הקדוש, בנו בשעה זו מעשן פאפיראס רחמנא ליצלן, או קורא ספר מספרי עגבים המתמאים מנפש ועד בשר רחמנא ליצלן, או משיחים הכנים זה עם זה מהטינופת שקראו או ראו בבתי טיאטראות, ומי מהם או גם כלם בשעה זו עוזבים את הבית ישראל הטהור והולכים אל הטיאטראות לחטוא ולטנף את עצמם ואת כל עם ישראל. והאב הרואה, לבו מתכוץ ומחשבותיו מתדלדלות, מכל התלהבותו נופל ומשמחת רוממותו מתעצב, מתחלה כועס ומתמרמר אף קץ בחייו, וברכות הימים מתרגל בנפילתו ומסתגל בנמיכיותו, וכבן מלך שבוי זמן רב בין פוחזים, שכורים ורקים, גם הוא אובד את רוחו הנשגב ואת חכמתו הרוממה ונשאר כאיש נדהם או ככפרי שיותר מן אכילתו ומסחרו לא ידע מאומה, איש בלא שאיפות ובלא כיסופים נשגבים. ואם לפעמים יזכור את ימיו העוברים שהיה אברך חסיד בן תורה ורוצה להתעודד ולהתעורר, שוב נופל, באמרו מה אני ומה חיי, ימי החל עם מסחריהם גיהנם הם, וזהו ביתי בית ישראל, וזהו השבת קדש שלי, מרחק אני מד' חס ושלום משלך מהיכל קדשו. כל תפלותיו ביאוש אף מצותיו בכשת פנים, באמרו איזה שיכות לי להן”⁴⁶.

עוד בעיה שמחלישה את החברה החסידית, היא האי הבנה הבסיסית בהגדרת מושג ה”חסידות”, ומה היא אמורה לדרוש מה”חסיד”.

“לכן אם ירצה מי להיות חסיד על ידי שילמד בספרים, ויבין בדעתו לבד את החסידות, ולא יעשה את עצמו, גם גופו וחושיו, נפשו, רוחו ונשמתו לחסיד, אז אף בקצה החסידות לא יגיע, וכן גם אם לא יסע אל הרבי, או אף אם יסע ולא יסע כמו שצריך החסיד לנסע, וכמו שצריך להמצא שמה אצל רבו, ואת יחודים הללו לא יעשה, גם הוא אינו חסיד. וירידת החסידות בדורנו, עד שישנם גם הרבה חסידים שלא ידעו מהי חסידות”⁴⁷.

על מנת לשפר את המצב הזה, הרבי כתב הרבה בכמה מספריו, ובמיוחד כאן במבוא השערים על ההגדרה של החסידות. על זה בפרק הבא.

החברה החסידית גם נחלשה, לדעתו של הרבי, על ידי מחסור של אברכים. הבעיה נובעת הרבה מהמצב הכלכלי החמור וחוסר היכולת של ההורים לתמוך בבניהם (וחתניהם) על מנת שימשיכו ללמוד תורה גם אחרי שהתחתנו, ולפני שיוצאים לעבוד. אבל יחד עם הבעיה הכלכלית, יש גם בעיה בסיסית בתפיסתם של ההורים את המצב. לו ההורים באמת היו מבינים את חשיבות הדבר, אז היו ממשיכים את המנהג של “אכילת הקעסט” (תמיכה כלכלית בזוג הצעיר ע”י הוריהם על מנת לאפשר לאברך להמשיך ללמוד תורה מבלי לדאוג לפרנסת משפחתו). אבל ההורים אינם מבינים את זה, מה שגורם במחסור באברכים והחלשת הקהילה. לדעתו של הרבי, חידוש ה”קעסט” הוא חיוני ביותר:

⁴⁶ מבוא השערים מא.מא :
⁴⁷ שם, עמ' לט :

"ואם שמענו וראינו שמלפנים היתה כל עקר החסידות בהאברכים, הם ישבו זמנים רבים אצל רבם, מרוחו עליהם האציל ואת עצמם בחסידות קדשו אף את סביבותיהם בתקוני החסידות תקנו מן הלומדים ובני תורה ועד פשוטי העם, אם יחשוב מי שזאת היתה רק מסכה פשוטה לבד, מפני שהיו פנוים יותר כי היו סמוכים על שלחן חותניהם, ומן הבחורים קדם נשואיהם לא לקחו ליסוד החסידות מפני שעוד קטנים היו כי אז בני ט"ו וי"ח נשאו, ולפי זה עתה שהבחורים פנויים עד למעלה מכ' וגם הם עוסקים ברוך השם בחסידות, לכן אין צורך באכילת הקעסט ושיהיו האברכים פנויים לעבודת ד' ועבודת החסידות, אם יחשוב מי כך, טועה הוא, ועל זה מגלה לנו הזהר הקדוש בזה שהחסידות רק מקצת קויה מאירות אל השכל אבל עקרה הוא למעלה מן השכל, סוד מסודי אלקי ורז מרזי עולמות העליונים, הוא החסידות, חסד של מעלה הוא ואורות קדושות ממשכת גם למטה עד גם לבחינת וחסדיך יברכוכה, שכמו שממשכת האורות גם לעולם הזה, גם ברכה ממשכת לעולם הזה, והחסיד בחינת מלאך ד' צבאות הוא, ודוקא בנושי עקר החסידות. אם כן גם עתה שמצוק העתים לדאבוננו ובעונותינו הרבים הבחורים מתאחרים להנשא, טוב הדבר וישועת ד' היא שהם עוסקים בחסידות, אבל את מקום האברכים אין הם ממלאים, ואם חס ושלום לא יהיו לנו אברכים הפנויים לעבודת ד' על ידי החסידות, כל החסידות תהיה חס ושלום מתמעטת וחסרה".⁴⁸

הרבי אפילו מסיים את ספרו בקריאה נרגשת לציבור לחזק את מעמדם של האברכים בחברה ע"י חידוש הקעסט:

"ומעתה אתה אברך חוץ מזה ששמעת מזוה"ק ע"פ סוד, גם בעצמך כבר הראת לדעת שהחסידות רק באברכים תלוי". כי לעבוד את ד' בשב ואל תעשה לבד, שלא לעבוד עבירות ולקיים המצוות, מוכשרים הזקנים יותר מן האברכים, אבל להכניס את כל חמימות התרגשות, התפעלות אף הדמיון האנושי אל בית ד' ולהפוך אותם לגדפין ולעוף בהם כמלאכי מעלה, האברכים הכח העלומים בעלי החמימות, התרגשות, התפעלות ודמיון אנושי יותר מוכשרים. והאם עבודה כזו עם תרגולי, אפשרים, אם לא לאברכים על שלחנות אביהם פנוים מכל מלאכה ומסחר. אבל אם חסיד כנ"ל תהי' בשחרותך אז גם אח"כ גם כאשר אל השוק תצא גם כאשר בחנותך תעמוד חסיד תהי', חסיד כזה אשר מעודו אבריו וגידיו חסידות שבעים וקדושה רטובים. את הקעסט בעזרת ד' צריכים לחדש, ואברכים חסידים צריכים לעשות, ואת החברייא ליסד, את כל העולם לקדש ומעינות הבעש"ט וצ"ל החוצה יפוצו ואת ביאת המשיח בחמלת ד' בזה נקרב. ומעומק לבי אני מתחנן לד', אנא אב הרחמן המרחם גם על בניו השפלים שלא יגרשו, ועל בני צדיקיו, נביאיו ועבדיו שלא ידחו, רחם נא גם עלי וקרבני לקדושתך ולעבודתך. האר נא את עיני, אשר בקרבי ובסתרי נפשי יסתכלון, את כל נתיב לא ידעו עיט אל נפשי, אראה, וכל עורק ממנה לפני יגלה, ואילך אותה ואותי אשיבה. ובהסתכלותי זאת גם זולתי בעצמם יסתכלו, ובתשובתי גם הם ישובו, מהם גם אני אבנה, ובזכותם גם אני אזכה, בקדושתך כולנו נתקדש, ועל כולנו דרי מעלה ומטה כבוד מלכותך יתגלה, וראו כל עמי הארץ כי שם ד' נקרא עלינו ויאמר ד' אלקי ישראל מלך ומלא כל הארץ כבודו".⁴⁹

באותו הקשר של תוכנית להתמודד עם מצב החסידות, הרבי דן גם כן בנושא בחברייא הקדושה, קבוצות לעבודת ה', שלדעתו חייבים לחדש ע"מ לייצר חברה חסידות אמיתית, ועל זה בפרק נפרד. יש עוד סימן מובהק למשבר של החסידות, והוא בנסיעה לחצרו של הרבי. או שכבר לא נוסעים, או שאפילו אם נוסעים, אז נוסעים במצב רוחני ורגשי לא נכון, ובמצב כזה, א"א להפיק תועלת מהמגע עם הרבי:

⁴⁸ שם, עמ' לו.
⁴⁹ שם, עמ' נט.

"אבל גם החסידים שנוסעים בהתקשרות ובשאיפה לקבל חסידות, אותם שמרגישים את הפעולה אשר החסידות גם עתה בהם פועלת, השבת והיום טוב שהם אצל רבם הוא אצלם מבחר ימי חייהם, בחינת ימי קדם וחי גן עדן רוממים, זכים וטהורים בתוך שממות מדבר ימי עולם הזה של חל, נמיכיות וגסות כנ"ל, גם אותם החסידים נסיעותם ושהיותם שם אין לדמות להחסידים ונסיעותם אשר מלפנים, ובפרט לשיבתם בבית רבם עם יתר החסידים עם פעלות עצמותם. ובשביל זה לא בלבד שעתה עצם החסידות ירד, רק גם הרבה מן פעלותיה נשכחו, ולא בלבד הפעולות הפנימיות שבתוך לב ונפש החסידים ונסתרות בקרבם, רק גם הרבה מן פעולות חיצוניות שעשו כדי לעורר את נפשם ואת התפעלותיהם הפנימיות גם כן נשכחו. ואף אותן שלא נשכחו, הרבה מהן נראות בעיני החסידים אשר בדורנו למותר ואין נותנין לב להן."⁵⁰

אחרי דימוי מודרך ארוך (על השיטה של הרבי בתרגילי דימוי מודרך יבוא דיון בפרק נפרד) על הנסיעה של החסיד לרבו בעבר הוא מסיים את הקטע עם תיאור של הנסיעה החסידית הנוכחית:

"בערך הזה היו הנסיעות מלפנים, ואיך הם עתה אחר שצרות ישראל נתרבו כל כך והטרדות מטרידות אותם וממררות את חייהם ר"ל . . . ומתוך עצבות ונפילה זו יש אשר יזכיר א"ע ואומר אסע אל הרבי שלי על שב"ק, הרבה שבתות עוברים שטרדותיו וצרותיו מעבירות אותו מבלי אשר יוכל לבצע את רצונו זה. וכשכבר נוסע מתי נוסע, ביום וא"ו לעת ערב ובמוצשב"ק כבר ממהר א"ע לשוב לברוח אל הגיהנום אשר מכריח אותו להתענות בו ולהתבשל בקלחותיו ר"ל. ואיך הוא שם בכל השבת, יש שבליל שבת עיף הוא ובראשו כמו רחים רועש מרעש השוק, המסחר והבית שלו אשר נס מהם, ואינו נותן לב כי הוא חסיד ואצל רבו עתה נמצא, אף אם רבו אומר תורה, או שישן הוא אז, או אם גם ער הוא, אינו יכול לתת לב ולצמצום את רעיונו להאזין אליו. הן שומע הוא את הדברים, אבל כטרוד שבע יסורים עובר לפני ביהמ"ד ושומע קולות הבחורים מנעימי תורה. מודה במקצת, כופר הכל, יציאות השבת שתיים שהן ארבע וכו', שמזכיר א"ע שגם הוא למד ועתה אינו יכול לצרף מה הם אומרים ומה מדברים. כן גם הוא אינו יודע מה רבו מדבר, דברים נשברים כחרסי כדים נשברים מתגלגלים במוחו, חסידות, יראה עילאה, תתאה, אהבה, לתקן, לזכך א"ע, הרגשה, ספירות, אשר רק מרגיזים את רוחו ולא יותר, ובכלל בכל השבת מרגיש א"ע כמרוחק מה לו ולחסידות מה לו ולעבודה, עד שלפעמים עוד אינו מבין למה זה הרבי עוד מבקש עתה חסידות עבודה גבוהה מאתנו, מה לנו ולגדלות מה לנו ולחסידות גבוהה, ובמוצשב"ק ממהר א"ע למסור את הפתקא ושופך את רוחו הנשבר והנרחץ מצרותיו המרובות אשר רובץ הוא תחתן ר"ל ואץ לדרכו. ובדרכו או בביתו יש לפעמים שרעיונות עוד יותר גרועות מבהילות אותו, ורעיונות אשר קצוותיהן באפיקורסות ר"ל נוגעות. כי אף אם הן רק לפעמים, אבל לדאבונו נמצאות לפעמים, שמפני נפילתו והתרחקותו כ"כ מן החסידות לא הרגיש בנסיעתו זו מאומה, ואז חושב ומאי אהנו לן רבנן, ומה הוספתי בנסיעתי, האם יראת שמים הוסיף הרבי בי, לא ארגיש מאומה, גם איזה מדה טובה לא אראה שיפוח בי, הצדיקים אשר מלפנים בע"כ העלו את החסיד, ורוח תשובה וחסידות הפיחו בו, אבל עתה כמו שהייתי קודם נסיעתי כן אני גם עתה. ויהי כעבור איזה חדשים וחבריו שואלים אותו אם שוב יסע על שבת, עונה הוא להם תירוצים שונים מבלי אשר יסע, ובלבו חושב לא ראיתי מה הועלתי אז בנסיעתי, אף בגשמיות לא ראיתי שיוטב מצבי כ"כ מאז."⁵¹

⁵⁰ שם, עמ' מב-מג.

⁵¹ שם, עמ' מא-מב.

מן הראוי לציין שגם גורמים חיצוניים, כולל האנטישמיות, גם תרמו למצב הקשה של הקהילה. על כך מעיד הרבי:

"עוד זאת בענין ההתרחבות שצריכים עתה לעסוק בין בדיבור ובין בחיבור, כי חז"ל אמרו במד"ר שה"ש פ"ב אמר ר' יצחק לשעבר היתה התורה כלל והיו מבקשין לשמוע דבר משנה ודבר תלמוד, ועכשיו שאין התורה כלל, היו מבקשין לשמוע דבר מקרא ודבר אגדה, א"ר לוי לשעבר. היתה פרוטה מצוי' והי' אדם מתאוה לשמוע דבר משנה והלכה ותלמוד ועכשיו שאין הפרוטה מצוי', וביותר שהם חולים מן השעבוד אין מבקשין לשמוע דברי ברכות ונחמות עכ"ל המדרש. ומה נענה אנו במצבנו מצב ישראל האיום כיום, אשר צרותינו לא מאורעות הבאות רק לפרקים בלבד, רק תמידיות הן לנו, ותוקפות אותנו מן הבוקר עד הערב ומן ערב עד הבוקר. חשך השמש בעדנו, אף אויר נשימתנו הורעל ח"ו להרעיל את גופנו ולשרוף את נפשנו, כאילו אין מקום בעולם בעדנו. חז"ל אמרו (במדבר רבה ב') שהמפות אשר לדגלי השבטים ביציאתם ממצרים היו צבועות כל אחת לפי מהותו ועמידתו של השבט, ועתה אם אמרנו אנו לעשות לנו דגל במפה צבועה לערך גלותנו וצרותינו, הי' עלינו לעשות מפה אשר חצי' כמו אש שרופה, וחצי' הנשארה במוחי ילדים משוחה, ודם אנשים ממנה מטפטף. אבל תמיד בכל צרותיו עכ"פ מקלט הי' לנו, בארץ הזאת הכונו בזונו ואת דמינו כמים שפכו, ובאחרת חורי' ושרי' היינו, ורק אם את גבול ארץ הדמים עצבנו, על כפים שאונו ואל מלכי' בהלל הביאונו. לא כן עתה כל העולם כמעט עלינו קם, זה את הגרון לעיני כל אלינו ירים, וזה מן הצדה בחניתו לדקרנו יארב. זה יגרשנו ובקול רוצח צורח עלינו ירעם, לכו זרים מגבולי, וזה את דלתות ארצו בעדנו יסגור, לאמור אל תעזו גרים גרורים את אדמתי לפסוע. כל עם במנוחתו ישקוט, בדשן ארצו יתענג ובטובה ישמח, ואנו מושחרי פנים ומבוהלי לב מטולטלים, ובפחד וצרה, בזה וחרפה נרדפים. ואין מנוס, כל רגע מסוכנה לנו, וכל בוקר בצרות חדשות מבקרנו."⁵²

לסיום נושא זה נביא דבריו הנרגשות ממבוא השערים :

"ועתה בעונותינו הרבים חסרנו את כל אלה, ולא הרבי והחסידים לבד יבכו את המחסר והדלות הזה, רק גם כל בית ישראל יבכו ותזע כל עין דמע, כי תחת אשר עבודת החסידים אשר מלפנים, עטרת תפארת ישראל, היתה בעבודה עלאה לגלות ולהלל את שם קדשו לקדש גם את כל דבר נמוך בקדשת הקדוש ישראל ולקרב את ביאת משיח צדקנו במהרה בימינו, ויכירו וידעו כל יושבי תבל כי לך תכרע כל ברך וכו' לפניך יכרעו ויפולו וגם על ישראל יראו כי שם ד' נקרא ויראו ממנו, עתה צריכים החסידים עבודה עם עצמם שישארו יהודים נאמנים פשוטים, וכמה עבודה צריכים הם בביתם שגם בניהם, נשיהם ובנותיהם פשוט יקימו המצוות ולא יעברו עברות חס ושלום, והאם יש לקוות מחסידים אלו, שכל בני העיר לפניהם יתבטלו כמו מהחסידים אשר מלפנים, אשר ברוח פיהם המיתו רשעת הרשע, ולמה זה נתפלא כל כך על העזיבה אשר במחנה ישראל על ההפקרות וחוצפת דור החדש, כאיש אובד עצות ברכנו כושלות וידינו נופלות, על גוף ישראל כי לפרורים יתפורר, ועל מבצר הקדוש ישראל כי חס ושלום יתמוטט, אם רוח אין בהם, והחסידות נשמת ישראל וחיות המשיחית, בהמונן, בקרבם ובעצמותם לא יפיח."⁵³

⁵² שם, עמ' נד--נה.

⁵³ שם, עמ' מו.

ברור מעל כל ספק, שבמצב כה קשה דרושה תוכנית חינוכית-חברתית חסידית חדשה. ולזה בעצם הקדיש הרבי
את חייו ואת כתביו.

פרק ג'

מה היא החסידות?

ברוב ספרות החסידות הקלאסית כמעט ולא נמצאים דיונים מסודרים בנושא הגדרת החסידות. אולי זו תופעה מודרנית שיש לאדמו"ר חסידי "מודעות עצמית" המאפשרת לו הסתכלות מבחוץ, באופן אוביקטיבי יחסית, ולנסות לנתח את התופעה שהוא חלק ממנה.⁵⁴

הרבי אכן ניסה בלא מעט מקומות להסביר את החסידות, ואת המיוחד בה, כיצד היא דומה ובמה שונה מהקבלה שקדמה לה, ובמה היא שונה מן היהדות החרדית הלא חסידית. הוא גם כתב על גישות שונות וזרמים בתוך החסידות. בתגובה לבעיה החמורה של ירידת החסידות שהרבי הצביע עליה, ועל הצורך לחדשה, יש צורך בסיסי לחסיד להבין מה הוא, מי הוא, ומי הוא אמור להיות. במילים אחרות, על החסיד להבין, מה הוא היעוד והאתגר החינוכי-רוחני שלו. איך הוא כחסיד אמור לקיים מצוות, ללמוד תורה, להתפלל, ובכלל – לעבוד את ה' ? על מנת לענות על השאלות האלה נביא סקירה של כתבי הרבי בנושא. בחובת התלמידים בפרק ההקדמה "שיח עם המלמדים ואבות הבנים", המתרכז בבעיה החינוכית של הנוער, הרבי קובע:

"וזה העקר בתורת החסידות שלא יסתפק האיש בשכלו לבד אשר קובע בעבודה, כי ההתקשרות אשר בשכל לבד, אינה קשר של קיימא, יכול הוא לשעבדו ולדעת ברור בשכלו שרק את ה' צריך הוא לעבד בכל פרטי מחשבה דבור ומעשה שלו, ומכל מקום לבו וכל גופו רחוקים. את כל נפשו וחיות גופו צריך הוא לקשר."⁵⁵

לכן המיוחד בחסידות הוא הצד הרגשי הנוסף לצד השכלי שנמצא בכל היהדות התורנית. ברוח דומה הרבי כותב גם בדרך המלך בדרשה לפרשת עקב (ללא תאריך):

"כי יסוד החסידות הוא שלא נעשה התורה ומצוות בגוף בלבד ולא נתפלל בפה אף במחשבה בלבד רק גם בנפש באהבה והתלהבות, לכן כ"ז שנפשו של אדם נראית ואח"כ מטמינה א"ע ושוב נראית ושוב נטמנת, פעם רוצה ופעם לא רוצה א"א לה להתגלות בעבודה. ורק כשקובע האיש בעבודה והנפש חבושה לה עד שלשבת שעה בבטלה זה אצלו כשעה בלא חיים ח"ו. רק אז יכול לגלותה ולהעלותה אף להיות חסיד."⁵⁶

בחובת התלמידים הרבי ממשיך לפתח את הרעיון:

"זה יסוד החסידות, שיתפעל ויתלהב, ובדברים נמוכים יתחיל, והתרגשיות גופניות יסגל להתעורר בהן לקדשה, ואף אם רק התעוררות גופנית היא, הנפש תעורר לרוח והרוח לנשמה."⁵⁷

יש חשיבות רבה להתרגשות ולהתעוררות, הן בגוף והן בנפש. זה נחוצ לחסיד, כי

"והדרך שצריך הנער של דורנו היא דרך החסידות האמתית הלבבית והנפשית, ואף אם אין זאת עוד ההתלהבות החסידית האמיתית, מכל מקום בקצה המטה נוגע ומתקשר הוא, וככל אשר יגדל ויעבד, יעלה ויזכה להיות חסיד אמת. . . וזה החלוק בין קטן לגדול, החסיד הגדול אף אם מתחיל להתעורר, להתרגש ולהתפעל מדבר גופני, אף

⁵⁴ דוגמאות לכך נמצאות לרב בכתבי הרב הלל צייטלין, כמו בספריו, על גבול שני העולמות, נבפרדס הקבלה והחסידות, אבל הוא לא היה אדמו"ר. הספר תנאי הנפש להשגת החסידות לרב מנחם אקשטיין, שנדון בו בהקשר לתרגילי דימוי מודרך, גם עוסק בזה. מהתקופה האחרונה, הספרים של האדמו"ר מסלונים, נתיבות שלום מלאים קטעים כאלה. עמ' למשל – נתיבות שלום, כרך א', ירושלים תשמ"ב, עמ' רצו'-רצז'.

⁵⁵ חובת התלמידים, עמ' כא.

⁵⁶ דרך המלך, עמ' קסו'.

⁵⁷ חובת התלמידים עמ' כד'.

בשעה שעושה פעולות גופניות, כשתית היין שרף בין החסידים, וכמיני המחשבות לעורר את עצמו (כמו שנדבר אם ירצה השם בפנים הקונטרס), לא ישאר בהתעוררות הגופנית לבד, רק תכף יעורר את הנפש והרוח וכו', עד שגם נשמתו תתעורר ותתגלה בקרבו בכל אחד כפי מצבו, וכפי השעה שעומד בה. גם את המנורה בבית המקדש הדליקו בדבר זר, אבל לא עזב הכהן את המנורה עד שתהא שלהבת עולה גם מאליה, והקטן יכול להשאר בהתעוררות והתרגשות גופנית, אבל גם בה מין זהרה וקו הארה דקה מן הדקה מן הנפש, מרחוק עליה יזרח. וגם זאת טובה היא, כי גם בה מתקשר גופו ונפשו הקטנים. והנער שמתרגש בליל פסח מן נקיון החדר, מן רבי הנרות ומן השלחן המסדר יפה, גם כן טוב הוא, כי גופו מתרגש מזה ונפשו פנימה מבצבצת ומתרגשת באמירת ההגדה לאמרה מעט בהתלהבות לה' אף שאינו יודע מה זה ועל מה זה וזה, ה"על פי דרכו" שאנו רוצים בקונטרס הזה להרגיל את בני הנער בדרכי החסידות, נחוצה היא להם, ואי אפשר להם אחרת.⁵⁸

בפרק האחרון של הספר, "דברים אחדים בדבר החסידות והתקשרות בתורה על ידיה", הרבי מסכם את הנושא עם רמז לקשר שהוא רואה בין הנביא ובין החסידות, רעיון שהוא ירחיב ויפתח, כפי שנראה בספרו מבוא השערים:

"ואם תשאל מה זאת חסידות, ובמה גדול כח החסיד העובד את ה', על עובד ה' שאינו חסיד. דע לך שאי אפשר לבאר לך עוד את הדבר, מפני שאין החסידות דבר של שכל לבד לבארו, השכל אשר בחסידות הוא רק חלק אחד ממנה, ובא רק עם העבודה, וכמו שאי אפשר לבאר בשכל את ענין הנבואה, כי רק הנביא ידע מה היא, ואצלו היתה כל כך פשוטה עד שלא הבין למה גם זולתו לא יראה, כמו שאמר הנביא: ה' אלקים דבר מי לא ינבא (עמוס ג, ח), שלא הבין מי הוא אשר לא ינבא כשה' דבר. כן גם החסידות שהיא התגלות איזה ניצוץ מניצוץ הנבואה אשר באיש ישראל (כמו שאיתא בגמרא פסחים (סו, א) ישראל וכו' בני נביאים הן). אי אפשר לבארה בשכל לבד לא עבודתה ולא ראייתה, איך חסיד אמיתי מתפלל, מתלהב ומקשר את נפשו אז בקדושה עלאה ואיך מסתכל הוא בתורה ומצות את ההדור נאה זיו העולם, וכי ניצוץ שכנית עזו גם על העולם כלו פרוש. ואף החסיד בעצמו בשעה שמתעלה ומתלהב, מסתכל ורואה והדבר אצלו פשוט וודאי, ואחר כך אם נופל, גם את עצמו ואת ראייתו הקדומה אינו מבין. אבל כל זה עוד ממך והלאה בחור ישראל לעת עתה, רב וגדול יותר מערכך לדעת אף לחפץ ענינים כאלה. אבל לקצה החסידות כבר באת ובקצה המטה מיערת דבש כבר טעמת, אם התחלת להכניס את דברינו אל קרבך. וכשתתמיד לעבד בזה, תהיה, אם ירצה ה', חסיד, בצל שדי תחסה, ומזיו שכניתו עליך יפרוש."⁵⁹

בספרו בני מחשבה טובה, ב"סדר אמצעי ויסוד החברה", אות יב, הרבי כותב על ההבדל בין "מקובל" ובין "חסיד מקובל":

"והנה כשאמרנו שהמקובל רואה את עצם העולם, שמות ונשמות, כונתנו רק על חסיד מקובל, וזה החילוק, החסיד כשנעשה בעל מחשבה, ומוציא מקרבו ראייה עילאה זו שיראה את כל העולם לנשמות ורוח, אז לומד הוא קבלה כדי לדעת את מצבי הנשמות ושמותיהן שבעולם בחינותיהן והשתלשלותיהן, כל אחד אחד למינו, את שמות הלחם

⁵⁸ שם, עמ' כג-כד.

⁵⁹ שם, עמ' קיז-קיח. בסוף ספר חובת התלמידים ישנם שלושה מאמרים, כולל המאמר "איך להגות בספרי חסידות". הוא בעיקר הקדמה למושגים קבליים, והם בעצם רקע להבנת הספר הכשרת האברכים. לפי דברי הרב בהקדמה להכשרת האברכים "רק מי שעבר על חובת התלמידים עם שלושת המאמרים, יכול לציין בקונטרס הכשרת האברכים הזה".

ראה מקודם, ועתה יודע שיסודו ג' הויו"ת כנודע, מה שאין כן מי שאינו חסיד, איש יבש בחושים יבשים ובא ללמוד קבלה אז רק ערבוביא וסתירות מסבב בקרבו, הוא רואה להם גשמי לאכול ולשבו, ובקבלה נקרא ג' הויו"ת שנשתלשל מבחי' זו, כלומר בחינה זו עילאה השתלשלה והתרקמה לנגד עיניו, ומקשה הלא לחם גופני הוא, ואיך נתגשם, לכל היותר מתרץ לו לעצמו רק רמז רמזו בעלי הקבלה, ולמה רמזו דברים עליונים בדברים גופניים ולמה ציינו את שם המלך בדבר נמוך ובזוי, קושיא וסתירה לפניו.⁶⁰

גם כאן רואים שהמאפיין המיוחד של החסידות הוא הצד הרגשי-פנימי. המקובל הרגיל לומד תורה בצורה "יבשה", מנותקת, ולכן מתקשה להבין את הקשר בין מה שהוא לומד ובין המציאות שמסביבו. לכן הוא מרגיש "קושיא וסתירה", מה שאין כן החסיד, שהוא "בעל מחשבה", ומשתמש ב"ראיה עילאה" שבקרבו, ולכן מרגיש הזדהות מוחלטת עם מה שהוא לומד.⁶¹

הדיונים היותר מקיפים ועמוקים על מהות החסידות נמצאים בספרו הכשרת האברכים, ובמיוחד בספרו מבוא השערים. הרבי ב"הכשרת האברכים", פרק ב', "מה זאת התלהבות והתרגשות ונחיצותיהן", עוסק בחשיבותו של הרגש בעבודת ה', ומתאר דרכים שמביאות אליו. למה? כי, כפי שהרבי כבר כתב בחובת התלמידים, זה דבר בסיסי בחסידות:

"אין מוחי יכול להשיג בשום אופן איך ובמה תהיה חסיד לא בהתלהבות ראשית החסידות דרך הנביאים. אבל בלא התרגשות ראשית התעוררות הנפש עכ"פ, שאנו רוצים לעורר בך, כבר כל אחד יודע ומבין שא"א להקרא חסיד. ולא עוד אלא גם עובד ה' פשוט א"א להיות בדעת בלבד... כי ההתרגשות היא כל האדם."⁶²

בפרק ה', "שיח, מלב אל לב האברך", הרבי מציין תכונה אחרת של החסיד, ענוותנות וידיעתו של מצבו הרוחני האמתי:

"שעיקרן ויסודן של החסידים הוא שלא בלבד שלא יעלה בדעתו שמעשיו טובים, ומכש"כ שלא יחשוב על עצמו, שאין עבודתו כ"כ זכה כפי שצריכה להיות לפי ערכו החשוב, רק פשוט שבכל יום ובכל עת יחשוב עצמו שעבר ח"ו עבירה חמורה דאורייתא שצריך להביא עלי' קרבן."⁶³

חשוב להדגיש שאין זה אמור להביא לעצבות כמו שהרבי כותב בדרך המלך לפרשת ויגש תרץ:

"וזאת היא שמחת החסיד. לא שמתגאה לאמור צדיק אני ואיני מביט בחסרונותי. אדרבא עיקר וראשית החסידות היא להיות מכיר א"ע ולא לרמות ע"ע ומכש"כ את זולתו. ולא שאינו מרגיש בדאגותיו הפרטיים. מרגיש הוא. רק החסיד יכול לפעמים לקפוץ מכל בשרו ועורו ולהשליך מע"ע את כל דאגותיו עם כל חסרונותיו ולעמוד מחוץ להם איזה זמן."⁶⁴

בסופו של דבר, אסור לחסיד להיות שבע רצון ממדרגתו הרוחנית. שאיפתו לשלמות גורמת לו הרגשה מתמדת של חסרונותיו, ומעוררת אותו להתמודדות רצינית איתן. מה הקשר בין לימוד תורה ובין השיטה החסידית? הרבי קובע:

⁶⁰ בני מחשבה טובה, עמ' 31-32

⁶¹ יש לזה קטע מקביל במבוא השערים, עמ' כג. נדון בו בהמשך.

⁶² הכשרת האברכים, עמ' י-יא

⁶³ שם, עמ' כא-כא: וראה בפרק הבא על הקבוצות. אחד התנאים להתקבל לקבוצה הוא "שלא יהיה שקרן ורמאי.. שאף לשוב אי אפשר לאיש כזה.. שמרמה

את עצמו" בני מחשבה טובה עמ' 10.

⁶⁴ דרך המלך עמ' סד.

"שלא די לימוד תורה בלבד, רק צריכים גם להיות חסיד וזהו העיקר. ובמה החסידות תלויה, בלב, רחמנא לבא בע', ובמה זוכים לחסידות וללב, ע"י מסירת נפש."⁶⁵

אין להסיק מכאן שהרבי אינו דורש התמדה רבה בלימוד התורה, כי ההפך הוא הנכון. עיין למשל בבני מחשבה טובה, ב"סדר הדרכה וכללים":

"מאד מאד הוי זהיר שלא תלך בטל אף רגע, כפי שנרשם בסדר האמצעים אות ט"ז, עשרה רגעים של בטלה יהי' בעיניך כעבירה חמורה רח"ל, בעד בטלה אתה משלם בחיך, כי הזמן שבטלת חלק של שנות חיך היה חלף ועבר, ולא תחיה בו עוד, יזכיר לו יום המיתה היום והזמן מת ואי אפשר לך להשיבו. בטלת איזה זמן יהיה בעיניך שחתכת חתיכה מלבך והשלכתו לפני הכלבים. בשעה שאי אפשר לך ללמוד חשוב בתורה, הדרכה וחסידות, אף בשעת חזרת התפלה אם אין מחשבתך כולה שקועה בחזרת הש"ץ, תחשוב הנ"ל, אם לא תבטלך המחשבה מלשמוע ולענות בהוב"ש אמן, ומכש"כ בשעה שאתה הולך בשוק תהי' מחשבתך ולבך קבועים באיזה דבר תורה."⁶⁶

גם בספר חובת התלמידים נמצאים קטעים רבים של עידוד ועצות בקשר להתמדה וניצול הזמן. גם לזה יש קשר ישיר לעבודת החסיד, ולמצב החסידות:

"מה תועיל לך חסידותך אם תבטל על ידיה מזמני התורה, ומה תרויח בנפשך הנגלה אם בתורה לא תעמל, ואף אל החסידות לא תבוא, כי לא עם הארץ חסיד. ענה נא כטעותו, שכל דברינו הללו אשר דברנו לך עד כה, אף שעה אחת ביום מלמודך התורה לא יחטפו ממך, אך ורק את הקוצים יבערו ממך, את רביעיות השעות הפניות אשר אתה בטל בהן, ואת מחשבות הבטליות וההבליות אשר בך, יחסמו ממך וימלאוך תחתיהן חכמה קדשה אור וחסידות, ואיך יוכל החי להכחיש את החי. הבט נא וראה האם מחנה החסידים אשר בכל דור ודור עניים מלומדי תורה מאשר שאר המחנות בישראל, ואם בדורות אשר לפנינו רק לא פחותים היו בני התורה אשר בין החסידים מאשר בין שאר ישראל לפי מספרם, עתה בדור הזה רואים בעליל כי עוד יגדל המספר בני תורה אשר בחסידים על זולתם. כלומר, בדור הזה היווד רחמנא לצלן, לא נפחת כל כך מספר בני התורה ולא יגדל כל כך מספר המתרחקים מה' ומתורתו מבין דור הצעיר במחנה החסידים מכפי ערך שאר מחנות ישראל."⁶⁷

בהכשרת האברכים, פרק י"א, "החברייא", בהקדמה לנושא קבוצות העבודה, (ראה פרק הבא), הרבי שואל:

"אבל למה זה תסתפקו אתם בחורים ואברכים חסידים להיות מן החסידים בעלי בתים ולא להיות מן המעולים. ולמה זה תסתפקו להיות מן אותם שכאשר שואלים אותם מה זאת חסידות ובמה נבדל החסיד מן זולתו החרד ושאינו חסיד, וחסיד בן תורה מבן תורה שאינו חסיד, לא ידע מה לענות. או ששייב תשובה השגורה, שהחמימות בעבודה היא חסידות, ולא יתנו לב לדעת שגם לקדושינו בעלי הקבלה עם האר"י הקדוש ותלמידיו שרפי א-ל זי"ע בטח לא חסר אש אלקים בעבודת קדשם. ואם נאמר שהחמימות של המקובלים נתישנה והבעש"ט זי"ע שוב עורר אותה, א"כ ח"ו לא גילה שום חדשות, רק החזיר את העטרה ליושנה, ולמה לקראותם שם חדש חסידים וחסידות ולא מקובלים וקבלה כמלפנים. ולמה חלקו עליהם המתנגדים כשרצו החסידים רק להחזיר את עבודת המקובלים ולא יותר, הס מלדבר כן. עוד זאת והוא העיקר, שכאשר ישנם חסידים

⁶⁵ הכשרת האברכים, עמ' כב.

⁶⁶ בני מחשבה טובה, עמ' 53.

⁶⁷ חובת התלמידים, עמ' קיט.

המשיגים ועובדים את עבודת החסידות, זאת אומרת שהחסידות אורה, קדושה, ועבודתה, נמשכה ונשתלשלה לעולם הזה במקומות שונים, אז גם הבעלי בתים והפשוטים הנוסעים אל רבם יונקים, ובשם חסידים נקראים. והרי זה כעין קדושת המקדש, שגם איש ההדיוט איש שדה אשר בקצה ארץ ישראל באתו וחרמשתו ינק מן הקדושה אשר שם במקדש נתגלה.⁶⁸

כאן מודגשת נקודה חדשה, הקשר הדתי-חברתי בין החסידים ובין רבם, ובין החסידים עצמם. הרבי אפילו רואה בזה החידוש העיקרי של שיטת הבעש"ט בעבודת ה':

"וראה נא גם את גודל ונחיצת החברייא לעבודה בכלל ולהחסידות בפרט כי איתא בספה"ק מאור ושמך בפ' תצא וז"ל הק', והנה ראינו בדורית שלפנינו טרם נתפשט בעולם נוגה אור דרך הבעש"ט וצוק"ל וכו', כל איש אשר נגד יראת ד' בלבבו וכו' היו נסגרים חדר בחדר להתבודד בלי חברת בלי חברת האדם וכו' ומהם אשר התענו תעניתם ועשו סיגופים וכו', אמנם הגם שרחמנא לבא בעי, וכל מעשה אשר יהי' כוונת עושהו בלתי ד' לבדו הוא טוב לפני האלקים, ואולם לא זו דרך העיקרי בעבודת השי"ת, רק העיקר והיתד שהכל תלוי בו ותוכן דרכי התשובה הנכונה המצא תמצא ע"י אהבת חברים ודיבוק חברים והתקרבות לצדיקי הדור וכו', והנה גם ידמה בנפשו אשר בעת התמודדותו יעורר לבבו יותר לשוב בתשובה ולהדבק בד' מאשר יהי' בחברת אהבים וחברים מקשיבים, כי ע"י חברת בני אדם יפרד מדביקתו, עכ"ז יותר ראוי ונכון להחזיק במעוז אהבת חברים וכו' כי ע"ז יכול להמשיך הארה לאורך ימים וכו' ובהתבודדותו אינו פועל כי אם לשעתו עכ"ל הק'. גם להעובדים אשר מלפנים שהתענו הסתגפו והתבודדו בדביקות, אומר בקדשו שיותר טובה העבודה בחברייא, והיא תשאר לו לאורך ימים. ומכש"כ עתה בדורנו שאין התבודדות ולא תעניתם וסגופים, שנחוצה החברייא לעבודה בכלל ולהחסידות בפרט.⁶⁹

עקב כך הרבי מציע לייסד מחדש את ה"חברייא הקדושה", קבוצות לעבודת ה' ועל זה בפרק הבא. חלק מכובד של ספרו מבוא השערים מוקדש לדיון בהגדרת החסידות. בשני הפרקים הראשונים של הספר, הרבי מדבר על הנבואה, על הקבלה, ועל הקשר שיש ביניהם. זה מהווה מעין הקדמה לנושא החסידות, שהיא לטענת הרבי, מבוססת על הנבואה ועל הקבלה. בקיצור, הנבואה איננה "רק" דרך שבה שומעים את דבר ה' אלא:

"אבל כאשר מעיינים בספרי קדש וזה"ק, קבלה וחסידות רואים שנביא ונביאות מדרגות בעבודה ובעובדי ד' הן, . . . כן גם נביאים מדרגת עבודה הוא . . . ומי הוא אשר יכול לראותו או להרגישו מי שגם הוא צדיק ואדם גדול, ואז מרגיש בקרבו עצמות גדלות מעין זה, ויכול לשער מעט מה הוא צדיק ומה הי' עצם המגיד, וכעין זה היא בחי' נביא ונביאות, מן גדלות בעצם העובד היא שא"א לתאר כדיבורים, רק אחר עבודה זו עבודה של נביאות זוכים לה. . . ובהקדמת שערי הקדושה להרח"ו זצ"ל מפורש יותר איך שהנבואה מין עבודה ואיזה בחי' עבודה ודבקות בד' היא, וז"ל הק', אמר הצעיר חיים בכ"ה יוסף ויטאל זלה"ה ראיתי בני עלי' והם מועטים משתוקקים לעלות, והסולם נתעלם מעיניהם ויתבוננו בספרי הקדמונים לחפש ולמצוא אורחות חיים את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון להעלות נפשם אל שרשם העליון ולדבקה בו ית' כי הוא השלימות הנצחי כענין הנביאים שכל ימיהם נדבקו בקיום ובאמצעות הדבקות ההיא שרתה עליהם

⁶⁸ הכשרת האברכים עמ' נט.-נט:

⁶⁹ שם, נט:

רוח הקודש להורותם איזה הדרך ישכון אור להאיר עיניהם ברזי תורה כמ"ש דוד המלך ע"ה גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך, להדריכם בדרך ישרה ללכת אל עיר מושב המזומן להם עם בני עלי' ע"ש. היינו שהעיקר היתה אצלם הדבקות התמידית בד' וע"י הדבקות שרתה עליהם רוח הקודש, וגם השראת רוח"ק לא להגיד עתידות בלבד ה"ה העיקר רק להורותם וכו' ולהדריכם [היינו את עצמם] דרך ד'. גם הרמב"ם ז"ל בהקדמתו לס' זרעים אומר בקדשו שגם האותות שעשו אליהו, אלישע וזולתם מהנביאים, לא עשאו כדי לקיים נביאותם, שהנבואה כבר נתקיימה להם קודם לכן, אבל עשו האותות ההם לצרכיהם, ולרוב קרבתם אל הקב"ה השלים חפצם וכו', זאת אומרת שלא עשית המופתים והגדת העתידות עיקר עצם הנביא הוא, רק קרבתו לד', זאת הוא המעט אשר נוכל אנו בדעתנו הקצרה לשער בנביא, הזדככות הגוף עד שיהי' לנפש, ועי"ז זכה לדבקות בד' דבקות גמורה. . . לא בדעתו לבד ה"ה מבין ובהרגשת נפשו לבד ה"ה מרגיש את דעת ורצון ד', רק גם בחושי גופו.⁷⁰

כאן רואים את כל המרכיבים יחד. לא רק שכל, אלא גם גוף וחושים. מביאים לעבודת ה' בדרך של הנביאים, דהיינו ב"דבקות גמורה". כל זה אינו רק דיון "אקדמי", אלא ענין מעשי, מכיון

"שעבודת הנבואה נמשכת גם עתה אף שפסקה הנבואה אבל עבודת הנבואה גם עתה נמשכת, עבודה להסיר את הגבול בין הקודש והחול, באיזה מצב שהוא, אם הרבה יותר במרום, קרוב אל הנביאים, גם אם למטה הרבה מהם, מ"מ עבודתו תהא, שלא להציל את הנפש לבדה ואת הגוף להזניח, רק גם אותו לקדש ולעשותו נפש, ואור הקדושה אשר אוחד בו, גם מגופו לא יסתר, הוא עבודת הנביאים והיא בחינת דבקות, שדבוק הוא כולו ולא נפרד ונבדל.⁷¹

כאן טמון רמז לרעיון מרכזי של הרבי, החסידות כסוג של נבואה. נכון שאין עכשיו נבואה. אנשים אינם שומעים את קול ה' בצורה ברורה אבל עבודת הנביא, השאיפה להתקרבות ודבקות, דרך הנפש ודרך הגוף, עדיין קיימת. וזו היא בעצם המשימה של כל יהודי ויהודי:

"וכיון שרצון ד' ותשוקתו ית' להתדבק דבקות גמורה עם כל ישראל עם קרובו, הוא. לא עם הנביאים לבד, רק עם כולם. ותכלית רצונו ית' בישראל, הוא שיהיו כולם נביאים."⁷²

לשם כך ה' שלח לעם ישראל לא רק נביאים שנבואתם נצטרכה לדורות ונכתבה, אלא גם כן נביאים שהיו רק לדורותם בלבד:

"נביאים הללו שהיו רק לדורותיהם היו קרובים יותר אל העם ומתקנים אותם שיוכלו לקבל בקרבם את הארת נבואת המ"ח נביאים וז' נביאות."⁷³

הרבי ממשיך לתאר את התפקיד של הנביאים האלה כמנהיגים ומדריכים רוחניים לבני דורם, אולי כתקדים לתפקיד האדמו"ר החסידי בדורות האחרונים. גם אחרי תום תקופת הנביאים, עבודתם כמדריכים רוחניים נמשכה על ידי אנשי כנסת הגדולה, התנאים האמוראים, והגאונים, כי גם בתורה שבעל פה נמצאת "רוח אלקים". בעלי הקבלה במיוחד משכו את אור ה' מלמעלה לעם ישראל.⁷⁴

⁷⁰ מבוא השערים עמ' ב-ג.

⁷¹ שם, עמ' ג-ג.

⁷² שם, עמ' ג.

⁷³ שם, עמ' ו.

⁷⁴ שם, עמ' ו-ז.

ומה ההבדל בין מקובל לנביא, מכיון ש"גם עתה כל איש ישראל לפי מעשיו ועבודתו יכול לזכות לרוח הקודש"? התשובה היא ש"מה שנתגלה לנביאים בתמונה, מראה וקול, מתגלה לקודשי הקבלה בהשגה."⁷⁵ ולא רק זה. כמו שחז"ל קבעו (ב"ב יב), ש"חכם עדיף מנביא", המקובלים:

"יכלו להמשיך האור משורש יותר עליון מבחי' חכמה, ושל הנביאים מבחי' נצח והוד כנודע והיא צד גדלותם, חכם עדיף מנביא, ששורש השגתם ממקום יותר גבוה."⁷⁶

בסופו של דבר, "העיקר הוא לזכות לניצוץ הנבואה אשר בקבלה."⁷⁷ מפרק ג' הרבי מתחיל להגדיר את החסידות, במה היא המשך ובמה היא חידוש ביחס לקבלה שקדמה לה. בהתבסס על האגרת המפורסמת של הבעש"ט לגיסו, הרב גרשון מקיטוב, הרבי קובע ש"החסידות אחרית ההתגלות לפני המשיח אשר יבא ב"ב, וראשית זריחת קו' אור קדושתו היא."⁷⁸ מכיון שעם ביאת המשיח העולם יתמלא "דעת ה'", בא הבעש"ט ולימד אותנו איך להסתכל על העולם כדי שנהיה מוכשרים ומוכנים לימות המשיח. כאן, כמו במקומות רבים בכתביו, הרבי מדבר בסגנון של "פנתיאיזם",⁷⁹ וכפי שהבעש"ט:

"הכריז בקדשו ואמר לא בלבד שבתוך כל דבר מדברי העולם, חיות אלקית נמצא, ועל חיות הוזה גשם הארץ טוב ומסתיר, רק גם הגשם וגם הארציות רק לנו כגשם נראה ובאמת הכל אלקות. וצריכים רק עינים לראות וגוף המתקדש, ואז כשאתה מסתכל על העולם, אתה מביט על אלקים ואלקים עליך, מלא כל הארץ כבודו, אף הארציות הלוש והכלים מלאים הארת כבודו ית' הם, והוא הראשית של ומלאה הארץ דעה וכו' אשר יקיים בביאת המשיח ב"ב, שגם הארץ תמלא דעה את ד'."⁸⁰

עוד חידוש של החסידות שקשור לשיטת העבודה ה"הוליסטי" שלה שמדגישה את הגוף ביחד עם הנשמה הוא ש:

"ההמשכות וההשתלשלויות שהיו עד עתה המשכה בכל פעם יותר גדולה ויותר למטה, כנ"ל, רק המשכה בתוך הכלים היתה, המשכה אף בתוך דופני הכלים בעצמם, עד שגם הן יתהפכו לאור, ולא יתהפכו דוקא רק יתגלה אורם."⁸¹

אחר כך הרבי נותן הסבר ארוך לכך:

"הנה בהכשרת האברכים שאלנו מה זאת חסידות ועבודת החסידות, כי א"א להסתפק בתשובת אותם האנשים האומרים, שההתלהבות בתורה, תפילה ועבודה היא החסידות, מפני שהגם שבאמת היא עיקרה, מ"מ הלא גם המקובלים אשר מלפנים האר"י תלמידיו ותלמידי תלמידיהם זצוקל"ה בטח התלהבו בעבודתיהם בלהבי קודש למעלה הרבה מהשגתינו. ואם נאמר שבדור אשר לפני הבעש"ט זצוקל"ה נתקררה ההתלהבות, והוא ז"ל שוב חידשה, כי א"כ למה זה בשם חדש "חסידים" יקראו, ולא בשם מקובלים, ולמה הרעישו המתנגדים נגדם, אם לא חדשות חידשו."⁸²

⁷⁵ שם, עמ' יג.

⁷⁶ שם עמ' טו. להרחבה בנושא יתרון החכמה על הנבואה על דרך הקבלה והחסידות, עמ' הרב צדוק הכהן מלובלין: בסיסי לילה, בני ברק, תשכ"ז, עמ' 165-154.

⁷⁷ שם, עמ' יז:

⁷⁸ שם, עמ' יח:

⁷⁹ ראה לדוגמה: בני מחשבה טובה עמ' 33, 50. הכשרת האברכים, עמ' נח. מבוא השערים עמ' יח: כ, כו, לו, מא, דרך המלך, עמ' רכ"ה אש קודש עמ' קסג, קפח.

⁸⁰ מבוא השערים עמ' יח:

⁸¹ שם. אותו רעיון נמצא גם באש קודש, עמ' כד.

⁸² שם, יט-יט:

תשובתו נעוצה בזו שעבודת החסידות עוסקת גם בכלים עצמם, דהיינו הגוף, ולא רק באור, דהיינו הנשמה:

“לפי סדר השתלשלות הנ”ל, מן התורה שבע”פ ואילך נתגלו האורות בתוך כלים, ובאיש בהשגה, אם בהשגה אשר נראית גם כאנושית, בתלמוד, ואם בהשגה ושכל אשר גם האיש רואה אותו יותר עליון, בקבלה, לכוון יסוד התגליות אלו הוא הלימוד וההשגה בשכל. לא כן היא החסידות. המשכתה אינה מוגבלת בשכל לבד רק בכל, אף בכלים בעצמם, ואם גם את הכלים היא מאירה, ואם עיקר יסודה הוא לגלות גם האור אשר בנמיכיות, א”כ למה זה יגרע כל הגוף מן שכל האדם, הן נמוך הוא הגוף מן השכל אשר בו, אבל הלא זה עיקר החסידות לגלות האור אשר בנמיכיות ושגם הוא קודש, לכן גם הגוף גם מדותיו של האדם פועלים במרום. סדר העבודה עד תקופת החסידות הי’ להכניע את הגוף עם הרגשותיו ולהשקיט את מדותיו אף להסתגף כדי לרוצצן שלא תפעלנה מאומה, כי כולן רעות הן, ורק אז ימשיך האיש עליו אור, אם אור רק של נשמתו יעורר אשר תחלץ מגופו, או גם אור יותר עליון מנשמתו, והכל בהשגה, בחכמה, במחשבה, ובכוונות ויחודים, החכמה היא עיקר הקדושה אשר באדם, והכוונות הן העיקר אשר בכחן להמשיך אור ממרום, בעשית המצות לבד את עולם העשי’ והחיצוניות העולמות מתקנים, ובהשגת החכמה ובכוונות, עולמות אצילות, בריאה ויצירה, וגם פנימיות העולמות מתתקן כנודע מפרי ע”ח ריש שער התפילה.”⁸³

זאת אומרת, שעד החסידות, עבודת ה’, אפילו על פי הקבלה, אף על פי שהיתה בהתלהבות, היתה קשורה רק לשכל. גם היתה נטייה חזקה לסגפנות, נסיון להכניע את הגוף ואת הרגש. היה נסיון בעצם להשקיט את המדות, שלא תוכלנה להפריע לעבודה. לא כן החסידות, הדוגלת בהמשכת האור לתוך הכלים עצמם, מגלה את האור שנמצאת גם בנימוכיות:

“החסידות כיון שגם אל הכלים היא מאירה, ועיקר הארתה היא לגלות שגם הנמיכיות, העצם שלה אור וקדושה היא, לכן גם עבודת הגוף של האיש לא להכניע ולהשקיט את הגוף שלא יזיק ולא יפריע בלבד הוא, רק גם לגלות את קדושתו ולהעלות את מאוייו ונטיותיו לעבודה עילאה היא, ושאר מדות הרעות יסודן אור קדושה.”⁸⁴

החידוש של החסידות הוא לראות גם את הגוף ככלי קודש ולהבין שגם מדות רעות, מקורן בקודש. לא רק שאפשר, אלא שרצוי לעבוד את ה’ בצורה הוליסטית. לא רק ברוח, אלא גם בחומר, בגוף, ואפילו במדות רעות.

כאן פונה הרבי לנושא חדש, שבדרך כלל מכונה בשם “עבודה בגשמיות”, זאת אומרת, שגם החיים הפיזיים והגופניים של היהודי יכולים עצמם להפוך לעבודת הבורא.”⁸⁵

“ומעתה לא די לאיש להכניע את מדותיו לבד כי האם האיש הישראלי חי’ רעה הוא שדי לו שלא ינגח לא ינשך ולא יזיק, והאם אפשר שנשמתו תתאחד בד’, אם גופו ומדותיו מארת פתנים בצה ותל של אשפה מזוהמת הוא, שרק להרחיקה ולהשליכה עומדת, גם הנמיכיות שלו קודש וגם בהם צריכים לעבוד ולהתדבק באביו, מלכו וקדושו.”⁸⁶

וביתר בהירות:

⁸³ שם, יט:

⁸⁴ שם, כ.

⁸⁵ על “עבודה בגשמיות” בחסידות, עמ’ רבקה ש”ץ אופנהיימר, החסידות כמיסטיקה, ירושלים, תשכ”ח עמ’ 14-18.

⁸⁶ מבוא השערים כ.

"אף בשעה שהאיש הישראלי עוסק בצרכיו הגשמיים, מסחר ומלאכה, אם על דרך התורה עושה אותם, עבודה היא לפי דרכי החסידות."⁸⁷

גם זה חלק מההכנה לביאת המשיח:

"כיון שהתגלות זו של הבעש"ט זצ"ל ראשית זריחת קוי המשיח היא, לכן התקדשותה גם כן בכל הגוף והגופניות היא, לא בשכל וכונות בלבד."⁸⁸

בסיום הקטע הרבי חוזר לנושא של קדושת הכלים:

"כי עד הבעש"ט זצ"ל שהיתה ההמשכה בתוך הכלים לבד, והכלים נשאר רק מקבלים ומסתירים אז היו צריכים לרחק את עניני עוה"ז ככל שאפשר, כי רק כלים מסתירים הם, משא"כ כשהתחילה המשכת והתגלות של בחי' תיקון של לעתיד ע"י הבעש"ט זצ"ל גם בעצם הכלים והכל מתתקן וקדושתם מתגלה, אין צריכים לרחקם רק להעלותם ויהיו גם הם למאורי אור לעבוד בהם את ד'. הן אמת שהעבודה בדברי קדושה בתורה, תפילה וכו' פנימיות האור גדולה הרבה מאוד בלי הבדל מן קדושת הכלים ודברי חול, אל הלא גם במרום מדרגות שונות"⁸⁹

עוד השלכה של מהפכת הבעש"ט היתה הרחבת מעגל המשתתפים בעבודת ה' מן הסוג הנזכר.

"כי קודם התגלות החסידות עיקר העבודה וההמשכה היתה במחשבה לבדה בכונות ויחידים, לכן רק הצדיקים הגדולים יכלו בעבודתם להמשיך אור ממרום, ואחר התגלות החסידות, העיקר שלה הוא בעבודה, גם החושית וגם הגופנית"⁹⁰

מכיון שעבודה קבלית היתה כה שכלתנית, האפשרות ללמוד קבלה היתה מצומצמת ביותר:

"לכן לא כ"א הי' יכול ללמוד קבלה, רק הצדיקים שבטלו את גופניותם ואור האצילות שנשתלשל ממרום דבוק בהם, אז בכונותיהם שאור האצילות נמשך להם, שהם מכוונים, ממשיכים את האורות, ורק עם הכוונה יכולים להמשיך גם לשי' כיוון שלהאצילות של האיש היינו מוחו, נמשך אור העליון כנ"ל, ולא כל אחד זוכה לזה, כי האיש שלא נודרך הרבה, ואור האצילות למעלה הרבה ממנו, ולא יזכה להמשיכו גם כשיכוון את הכוונות באצילות שלו היינו מחשבתו, משא"כ החסידות כיוון שבכל איש הישראלי המשיכה האורות, אף בחושיהם וגופיהם גילתה ספירות עליונות, לכן הכוונות שמכוונים לא הענינים שבעולמות העליונים בלבד מכוונים, רק גם שבקרב איש הישראלי"⁹¹

במילים אחרות, החסידות הפכה את הקבלה ליותר "עממית" בשני רבדים שונים הקשורים זה בזה, לימוד ומעשה. את הרעיון הזה, הרבי מסכם ככה:

"לכן ב' החילוקים יוצאים מזה, א' שמקילים בלימוד הקבלה שאפילו מי שלא נתתקן בכל התיקונים יכול ללמוד, ובספר סוד מרע וע"ט הנ"ל איתא שבדורות הללו אפילו הבעלי בתים צריכים ללמוד קבלה, ולא יבינו דברי הבעש"ט זצ"ל אם לא למי שעוסק בחכמה קדושה כנ"ל, כיון שלא רק מדברים העליונים, רק גם מהאורות אשר בקרבנו, לומד, אך ע"י שעובד ומכוון בהאורות אשר בקרבנו גם בהאורות אשר במרום עי"ז פועל, וגם מהם ממשיך אורות כמו בכל ההשתלשלות שזה משפיע וזה מקבל וכו' כנ"ל. ועוד

⁸⁷ שם, וע' גם דרך המלך, עמ' קסד.

⁸⁸ שם, עמ' כ':

⁸⁹ שם

⁹⁰ שם עמ' כא':

⁹¹ שם עמ' כב':

חדשות יוצא מזה שלא יוכל לפעל את שתייהן לכוון ולהתעורר, אז מוטב שיותר על הכוונות ובשעת התפילה לא יכוון, כי הן ששלימות חיות ונפש האדם היא כשמגלה אותה גם בדעת ושכל, ושלמות הספירות שבו, היא כשמתגלות גם בג' ראשונות, אבל האם אפשר לשכל לדעת בלא חיות, כשהאיש מתעורר בקדושה אז ממשיך אורות הספירות בו, ונחוץ לו גם לכוונות כדי שיתגלו הספירות בשלימותן ג' ראשין חכמה, בינה, דעת, שעם המידות, אבל כשזאת א"א לו, אז אם יתעורר ולא יכוון, עכ"פ החיות ואורת הספירות עליונות יהיו בו, רק שלא עלה עוד לגלות גם בשעת התפילה את המוחין שלהם, ורק תמצית הענינים מכוון, משא"כ אם יכוון בלא התעוררות הרי זה כמי שמכוון שהוא בירושלים ונמצא בחור"ל כנ"ל. ובספה"ק מאור ושמש מזקני הקדוש צוק"ל בפ' עקב מפורש שבדורות האלו אין צריכים לכוון בכוונות השמות בתפילה"⁹²

כאן הרבי נותן עדיפות ברורה ל"התעוררות" בתפילה מעל "כוונות", דבר הקשור לאופי היותר עממי והיותר "רגשי" של החסידות, ששייכת לכל יהודי. וזה בנוסף להיתר לימוד הקבלה לכל יהודי. כאן אנו רואים מהפיכה שמעבירה את הקבלה, לימודה וקיומה, מהרשות של האליטה לרשות הרבים. והכל קשור להכנה לביאת המשיח. זה גם קשור להבדל בין החסידות והמקובלים האחרים (הרבי ממעט בשימוש בביטוי "מתנגדים", אולי כי כבר בזמנו לא היתה התנגדות חריפה לחסידות):

"שזולת החסידים אף מי שיודע מעט קבלה, עבודתו בקרירות, ולהחסידיים שבאמת חסידים הם, עבודתם בחמימות והתלהבות, מפני שזולת החסידים רק ממרום רוצים ויכולים להמשיך אורות, אשר רק בני עלי' יכולים, כמו המקובלים והקדושים אשר מלפנים, משא"כ זולתם ובפרט הדורות שירדו, נשאו במחשבה לבד, בלא ממש, משא"כ החסידים גם מגופניותם גם מהתפעלות חושיית שלהם עושים התפעלות והתלהבות של קדושה"⁹³

שוב אנחנו רואים את הדגש שהרבי שם על הרגש וההתלהבות שבעבודה ע"פ החסידות. הרבי עכשיו פונה לעיסוק קצר בנושא אחר בעבודת החסידות – העלותן של "מידות רעות" ע"מ להשתמש גם בהם בעבודת ה'. הוא מביא את דברי החוזה מלובלין בשם המגיד:

"כשרוצה האיש להתעורר באהבת ד' לתפילה, יזכיר א"ע בהדברים שהוא אוהב, כגון את בניו אף את מעותיו, ומן אהבה זו יבא לאהבת ד' כשיזכור את נפלאותיו וחסדיו, שיטה זו אפשרית מכיון שכל מדותיו אף הגופניות של איש הישראלי השתלשלות ספירות עילאות הן, רק שהוא משתמש בהן לנמיכיות ובהנמיכיות מלבישן, וכשרוצה אדרבה בהן ומהן אש תבערה של קדושה מתלקחת"⁹⁴

בפרק ד' הרבי מוסיף עוד כמה נקודות קצרות בהגדרת החסידות ויחסה לקבלה הקדומה:

"כל העיונים והקבלה אף אופן הכוונות מתראים בחסידות במראה חדשה, במראה החסידות מתראים, אדוקה ומאוחדת היא בקבלה עד שכנ"ל א"א להבין את דברי הבעש"ט ז"ל בלעדה. ולא משנה בה שום שינוי, ומ"מ צורה חדשה היא לובשת, צורת החסידות"⁹⁵

ושוב הרבי מדגיש את הפן ה"פנתיאזתי" שבחסידות:

⁹² שם, עמ' כב-כג.

⁹³ שם עמ' כג.

⁹⁴ שם עמ' כג; ע' גם באש קודש, עמ' מט

⁹⁵ שם עמ' כד.

“מאחר שקדושונו הבעש”ט זצוקלל”ה אמר שכאשר מסתכלים בעולם על האלוקים מסתכלים כנ”ל. וכל איש לפי התקדשותו רואה את האלוקות אשר בעולם, למה זה לא נקרא לעולמות העליונים בשם האמיתית שגם בעוה”ז חלקים ומדרגות אלו קבועים, האם בשביל עינים טרוטות או דעות מטורפות שאינם רואים את העולם כמו שהוא באמת, והלא גם אלו יודעים שבאמת הכל אלקות ושרק הם אינם רואים את האמת, ולכן רק עליהם להשתדל שלא להתרמות בהבטתם וראיתם את העולם של ד”⁹⁶

וגם זה קשור לאופן הגשמי של עבודת החסידות לעומת השיטה הקבלית הרגילה:

“ומעתה לימוד הקבלה לא נשתנה ע”י החסידות, רק מתראה היא במראה החסידות. לא משל ומליצה הם ענינים הגבוהים רק באמת כן הם, ולא במרום בלבד הם רק גם בעוה”ז, אף באיש נמצאים, עד כשלומדים ספרי קבלה מצדיקי החסידים ובפרט ספרי המגיד הגדול וספרי תלמידו זקני הקדוש המגיד מקווננין זצוקלל”ה, רואים הרבה פעמים שמדבר בקדשו בענינים גבוהים שבקבלה שבמרום, ושבאדם, גם יחד, לא בדרך משל, אף אינו אומר שכעין זה איתא באדם, רק הכל במאמר אחד מדברים בקדשם, כאילו האדם במרום, וכל עולמות העליונים באדם, וגם אמרו בקדשם על המשנה, דע מה למעלה ממך, אם תרצה לדעת מה למעלה, ממך תוכל לדעת, כי במרום ואצלך הכל חד, אף את הפסוק מבשרי אחזה אלקי המורגל בספרי הקבלה לבאר ענינים גבוהים ע”י מה שהאדם מוצא בקרבו, אבריו, מדותיו וכו’, ג”כ לא בדרך משל צריכים להבין ע”פ חסידות, רק הוא הוא כנ”ל. וכיון שכבר אמרנו שנינו ושלשנו שח”ו להעלות על הדעת שרק דיבורים ושכליות דרשו קדושינו ז”ל, רק המשכות קדושות ממשיות כנשמות המשיכו, אדרבה השכליות והדרשות תוצאות וסיבובי המשכות הם, לכן בצדק יכולים לישא משל ולאמור, שהקבלה הרכינה את שמי השמים רק אל החכמה ואל הבינה של האיש, ומשם הוא מציץ לראות מרחוק את היושב שמים. והחסידות גם ברחוב הציעה את שמי השמים, וגם את הבית, העלי’ ואת המרתף בהם מילאה, ואת היושב שמים בתוך האדם, המליכה”⁹⁷

בפרק ה’ חלק א’ הרבי פונה מן ההבחנה בין החסידות והקבלה להבחנות בתוך החסידות עצמה, או במילים שלו: “פרשת הדרכים דרכי קודש גם בראשית החסידות”. לפי הבנתו, החסידות התחלקה לשני כיוונים עיקריים, “עבודת המחשבה”, שהיא מאפיינת את שיטתו של בעל התניא, ו”עבודה בכח ובאמונה פשוטה”, שהיא דרכה של חסידות קארלין.⁹⁸

בחלק ב’ של אותו פרק הרבי מתחיל לדון במקורות הלימוד של החסיד, ומזה מגיע לדיון ראשוני בתפקידו של הצדיק (הרבי) ביחס לחסידיו. מסתבר שעיקר לימוד החסידות בא לא מתוך לימוד בספרים, אלא מהמגע האישי של החסיד עם רבו:

“וכיון שעיקר תורת ועבודת החסידות אינה דבר השגה ממה שחויץ להאדם בלבד, רק גם בהאיש בעצמו, גם בו מן עולמות העליונים והתחתונים, גם בו מן התיקונים והיחודים, ובכלל לא הלימוד בשכל לבד העיקר אצלה רק העבודה, ועבודה בכל, בשכל, בלימוד, מחשבה, דמיון, תשוקה וכו’, וכמו כן עבודה בגוף בכח וביגיעה, לכן לא יכלה החסידות

⁹⁶ שם עמ’ כו.

⁹⁷ שם, עמ’ כו-כו:

⁹⁸ שם, עמ’ כו-כח. אין כאן המקום להכנס לניתוח זה של הזרמים בחסידות.

למסור את דרכי' בפה ולימוד בלבד כמו שמוסרים דברי שכל ודינים, רק במציאת התלמידים בפועל אצל רבם. עוד המשנה מצוה לאמר הוי גולה למקום תורה, והגמרא מחלקת אימתי טוב ללמוד מרב אחד ואימתי מב', שהלימוד בפועל מהרב עושה רושם בקבלת תורת התלמיד וככה נהגו גם המקובלים, אהל עיקר הליכות הקדושים האלו אל רבם, לפי השגתנו הקטנה היו כדי ללמוד את תורתם אשר ישמעו מפיהם, בבחי' ותורה יבקשו מפיהו, לא כן הוא בחסידות, שמציאת התלמיד עם הרבי בעצמו הוא עיקר גדול"⁹⁹

ואתו רעיון נמצא בצורה יותר תמציתית גם בפרק ח':

"לכן אם ירצה מי להיות חסיד ע"י שילמד בספרים, ויבין בדעתו לבד את החסידות, ולא יעשה א"ע, גם גופו וחושיו, נפשו, רוחו ונשמתו לחסיד, אז אף בקצה החסידות לא יגיע"¹⁰⁰

את הנושא של הרבי אנחנו נזכיר בהקשרים שונים. כאן נסתפק בהערה מקורית אחת. הרבי היה ער לכך שאפילו לצדיק עלולות להיות נפילות רוחניות, ואפילו ספקות לגבי עצמו. האם הוא באמת צדיק? למה הוא אינו מרגיש ככה? גם זה קשור לתפקידו, לא כאיש רוחני פרטי, אלא כמנהיג רוחני, הרועה את עדרו:

"גם ענין נפילת רוחו יכולה להיות מן התקשרותו בחסידי, מפני שנפשו מתפשטת בהם והם בנפשו, לכן האנכיות שלו לא נתגבלה לעצמה כיון שגם החסידים בה, וחלקים מנפשו מתחלקים להם, אף בהם נמצאים, לכן אין לו עצמיות ואנכיות, רק נמיכת רוח ושפלות. ובספה"ק מאו"ש פ' וישב נותן ב' סימנים לדעת מי הוא הצדיק, א' אם אינו מרגיש בעצמו שום מדה, והוא כעין בחי' יסוד בספירות שאין לה לעצמה כלום רק מעבירה את השפע למטה, כן הוא מעביר הכל לישראל, סימן הב' אם מלהיב את לב המתחברים אליו שישתוקקו תמיד להתקשר להבורא ית"ש עכ"ל הק. למה אינו מרגיש בקרבו מאומה מפני שאינו מניח לעצמו, רק הכל בשביל ישראל, והוא הוא"¹⁰¹

בפרק ו' הרבי חוזר לשאלת היחס בין הקבלה ובין החסידות. הוא דן על ספרי הקבלה, על ספר הזוהר, ועל שיטותיהם של הרמ"ק ושל האר"י. בשאלה העיונית החשובה, מאיזו שיטה בעיקר ינקה החסידות את שורשיה הקבליים, הוא קובע ש-

"גם החסידות, ע"י הקבלה הקדושה של קדושינו הרמ"ק האר"י ותלמידיו זצוקל"ל" משגת"¹⁰²

החידוש של החסידות הוא כאן, להוריד את המושגים הקבליים, כמו מערכת הספירות, מן השמיים לתוך היהודי עצמו, במעין "פסיכולוגיה קבלית"

שבחסידות בענין זה הוא רק כמו שאמרנו לעיל, שמערכות הקודש ספירות ושמות ההם, אשר משיגים בקבלת המקובלים הקדושים, לא במרום לבד הם רק גם באיש הישראלי"¹⁰³

⁹⁹ שם, עמ' כט.

¹⁰⁰ שם עמ' לט-לט:

¹⁰¹ שם עמ' ל: -לא. ועמ' באש קודש עמ' קסה-קסו, שהרבי מדבר בצורה גלויה על רגש של ספק ביכולתו להמשיך לתמוך בחסידיו ולחזקם בתקופת השואה.

¹⁰² שם עמ' לג: החוקרים דנו רבות בשאלה זו. לפי שלום, החסידות הושפעה בעיקר מקבלת האר"י.

ע' Major Trends in Jewish Mysticism, ניו יורק, 1974, ע' 327, לפי חוקרים כמו משה אידל, הנושא הרבה יותר מורכב. ע' אידל, Hasidism: Between Ecstasy and Magic, אלבני, 1995, עמ' 102-2. וגם אידל,

Hassidism Reappraised: Rappaport-Albert "A Critical Appraisal" Martin Buber and Gershom Scholem on Hasidism : לונדון, 1996, ע' 389-403.

בכל אופן, יש זיקה מיוחדת בין ספר הזוהר, ובין החסידות. החסידות היא במידה מסוימת, אפילו השלמה של הזוהר, ולכן החסידות מעודדת את כולם ללמוד את ספר הזוהר. יש אפילו משמעות קבלית ומשיחית בזיקה הזאת גופא, כפי שנראה בסיכום הרבי לנושא זה:

”סך דרכה של ההתגלות הבאה ממרום. לאחר שכבר נתגלה, רואים בכל מקום שכך הוא. ועתה לאחר שפתח הבעש”ט זצ”ל את שערי השמים ואור העליון שופע בשפע גם להכלים והגופים, רואים שגם הזוה”ק לזה מכוון. כך דרכה של ההתגלות הבאה ממרום, וגם כך דרכה של הנשמה כשהיא מתגלה, לפי הכלי שנמשכת בו כך היא מתראה. באופן, כח השמיעה נראה ממנה, ומאותה הנשמה ראי’ מתגלה כשבעין נמשכת. וכן גם בספירות, אותו כח אלקי הפשוט כשמתגלה בכלי חסד, חסד מתגלה בו. וכשמתגלה בכלי תפארת רחמים מתגלה. וכולם אמיתיים חיים וקדושים, כמו שכבר דברנו מזה בשם ספה”ק. הזוה”ק ראשית התגלות הבחי’ אצילות הוא, ואופן התגלותו הוא כהתגלות הנשמה, ואפילו גם השיעורין, מדות וכל כלי תפיסת המוח אשר בהם נתמצמם ונתגלה, כלי נשמה הם, לכן בכל דרכי הקבלה של הקדושים שרפי א-ל, הרמ”ק, האר”י כו’, הזוה”ק מתראה כפי דרך הקודש של כל אחד וכדמות קדשו, קבלת הרמ”ק זצ”ל כדיוקנה הק’, ושל האר”י זצ”ל כדיוקנה הק’. ומכש”כ בדרך הקודש זה של הבעש”ט זצ”ל, התגלות זו שגם הכלים מתקדשים ומזדככים בו, נשמת ההתגלות, ראשית המשיחית, שנתאחדו ונתיחדו הזוה”ק ודרך הבעש”ט יחד כאחד, וכהתגלות אחת הם מתראים. ואפשר בזה להבין גם לדעתנו השפל, למה לענין לימוד ספרי הקבלה לא מצינו שיצו קדושי החסידות שגם אותם שאינם מבינים בהם ילמדם, או יאמרו אותם, אף שכל אות בהם קודש ומקדש הוא את האיש הלומד, ועל זוה”ק צוו כזאת, שגם אותם אנשים שאינם מבינים ג”כ יאמרו זוה”ק ויתקדשו. כיון שעיקר התגלות זוה”ק בחסידות היא התגלות זו שגם הכלים מתקדשים ואף מי שאינו מבין מתקדש. ובצדק יכולים לאמר שבהתגלות הקבלה שהוא התגלות אצילות כנ”ל, הזוה”ק הוא בחי’ הכתר שבו כנ”ל, והחסידות היא הבחי’ מלכות, האחרונה להתגלות המשיחית שמלכות שמים תגלה ע”י וכאשר מלכות מתאחדת בכתר, נודע שנעשה כתר מלכות, בחי’ אשת חיל עטרת בעלה, ואז נודע בשערים בעלה, והבין”¹⁰⁴

בפרק ז’ הרבי מתחיל דיון ארוך שימשך גם בפרק ח’, בהגדרת השם ”חסיד”. לפי חז”ל חסידים הם אנשים שמתנהגים ”לפנים משורת הדין”. השאלה היא-האם מדובר ”בכמות או באיכות”? חז”ל גם קובעים שחסידות ”מביאה לרוח הקודש”, ולכן טוען הרבי:

”שלא רק על שם הפעולות לבד נקרא חסיד ולא סתם מחמיר במעשים הוא, רק מצב הרוח ודרך עבודה עילאה הוא, החסיד גם שונא את כל דבר רע, דברים שאנשים רגילים מתאווים להם. הוא מקים התרי”ג מצוות בשמחה מאהבה”¹⁰⁵

אחרי הקדמה זו הרבי פונה לנושא חשוב הקשור למצב הירוד של החסידות בדורו – המעמד של האברכים, תלמידי חכמים צעירים, שממשיכים ללמוד תורה אחרי נישואיהם, כשהם מתפרנסים מתמיכת הוריהם והורי נשותיהם, (”אכילת הקעסט”). הרבי קובע חד משמעית שא”א לבנות חברה חסידית מתוקנת על הבסיס של בחורים רווקים. לכן יש צורך דחוף ”לחדש את הקעסט”¹⁰⁶.

¹⁰³ שם, עמ’ לג: -לד.

¹⁰⁴ שם עמ’ לד: -לה.

¹⁰⁵ שם עמ’ לה:

¹⁰⁶ עיין למעלה בפרק על ירידת החסידות

בסיכום הנושא הרבי כותב:

"שאינן להחסידות דרך ועצמיות מוגבלת רק התגלות הנפש והקדושה היא, וההתגלות אשר בכל דרך עבודה בכל דור ודור אפשר מלפנים בשם חסידות נקראה, אבל דרך והתגלות הבעש"ט, שלא את האור אשר בתוך הכלים לבד היא מגלה רק גם את הכלים בעצמם, וגם את אשר חשבנו לכלי, גוף ומסתר, מעתה מאיר, האם יש לקראתה שם אחר אם לא את השם, חסידות, התגלות וחסידות כזו גם בהכלים עצמם זו היא באמת חסידות של ראשית התגלות המשיח ב"ב.¹⁰⁷

הרבי עכשו פונה לנושא חדש, נושא שזכה להרבה התייחסות של חוקרי החסידות,¹⁰⁸ תפקידו של "איש פשוט" בתנועה החסידית. לפי הרבי ברור שה"איש הפשוט" ממלא תפקיד חשוב בתנועה. באופן פרדוקסלי, תנועה שיש בה גם צד אליטיסטי, שמנהיגיו הם גדולי וקדושי הדור, לא רק נותן ליהודי הפשוט אפשרות להשתייך, אלא רואה בו "שחקן" בעל תפקיד חשוב, תפקיד שרק הוא מסוגל למלא:

"כן גם החסידות גם אנשים פשוטים אם רק היו יראי ד' שומרי מצוות תמימים ובעלי אמונה, נעשו חסידים לפי ערכם כשהיו דבוקים אל רבם, אף אם החסידות מדרגה עילאה היא"

הבעל שם טוב עצמו, התייחס בכבוד רב לאיש הפשוט. לכן, על אף גדולת תלמידיו, שהיו "מלאכי אלקים", הוא היה "מקרב" את היהודים הפשוטים.

"שלח לפעמים מגדולי תלמידיו צדיקים וגאונים לאיזה איש פשוט להתלמד ממנו איזה מדה טובה תמימות או בטחון, אמונה פשוטה, אמונת חכמים או אהבת ישראל וכדומה"

ולמה? איזה יתרון יכול להיות לאיש פשוט מעל תלמיד קדוש של הבעש"ט?

"יש לאנשים פשוטים, לפעמים אמונה יותר פשוטה וחזקה, וכן שאר מדות פשוטות הנ"ל עד שהבעש"ט ז"ל הי' שולח לפעמים מגדולי תלמידיו להתלמד מהם"¹⁰⁹

כאן, דרך אגב, הרבי מזכיר את שינוי נוסח התפילה על ידי חסידים מנוסח אשכנז לנוסח ספרד. כאן, ההשפעה החסידית היא מהרבי אל החסיד. החסיד הפשוט, שבזכות עצמו, אינו ראוי להתפלל בנוסח ספרד הקדוש, זוכה לעשות כן עקב התקשרותו לצדיק:

"ובסוף הספר הק' נועם אלימלך באגרת הקודש איתא, ששאל אותו בנו הצוה"ק הרבי ר' אלעזר זצוקל"ה על נוסח התפילה שהחסידים משנים מאשכנז לספרד והשיב אביו הקדוש זצוקל"ה, שנוסח ספרד היא נוסחא גבוה באור גדול שאין העולם כדאי להשתמש בו, ולכן העמיד הב"י את נוסח אשכנז במקומו שהוא דבר השווה לכל נפש בערכנו, אבל לפי הצדיקים אשר רחצו מצואתם ומדקדקים על נפשם כחוט השערה ודאי לא היתה כוונתו ז"ל עליהם לבטל אותם מלהתפלל נוסחא זו, ואם תקשה לך הא יש כמה אנשים שאינם במדרגה זו, ואעפ"כ מתפללים נוסחא זו ומתחברים לחסידים עליונים וגם הם נקראים בשם חסידים, ואומר בקדשו שכתוב, ויאמינו בד' ובמשה עבדו, שמש"ר הי' מקדש עצמו עד שבא למדרגת הנבואה ועלה למרום והוריד התורה לישראל, אבל כל ישראל לא היו יכולים לבוא אל מדרגת מש"ר ושיקבלו את התורה במדרגת הנבואה, אך מחמת שהאמינו במשה והתקשרו בו והוא הי' משפיע עליהם רוח קדושה, והי' כאילו הם

¹⁰⁷ מבוא השערות עמ' לו:

¹⁰⁸ בין החוקרים כמו בובר, שלום וש"ץ אופנהיימר ישנם ויכוחים רבים וקשים על הנושא. לסיכום של השיטות עמ' Gellman Yehuda: "Buber's Bluff: "

1999, "Buber Replies To Scholem and Schatz-Uffenheimer,"

¹⁰⁹ מבוא השערות, עמ' לו-לוז.

כ"ג במדרגה זו ועי"ז יכלו כולם לקבל התורה ע"י אחדותם והתקשרותם במשה, זהו קיצורי דברי קדשם שם, וממשיל בזה החסידים שאינם ראויים להקרא חסידים אל ישראל שלא היו כולם ראויים לנבואה ולקבל התורה, ומ"מ ע"י התדבקותם ואמונתם במש"ר נתעלו וקבלו התורה"¹¹⁰

בסופו של דבר הבעלי בתים הפשוטים משמשים בתפקיד מרכזי בחברה, וא"א לבנות חברה חסידית מתוקנת מבלעדם:

"אדרבה זהו אחד מעיקרי החסידות לא לרחק רק לכלל גם את בעלי הבתים ואת ההדיוטים, ואף שגם מפעולת העלים יש להפשוטי עם גם בהחסידות, לשמור את הפרי לעסוק בשבילם במסחר ומלאכה ולפרנסם, אבל לא זהו בלבד כל תכליתם בעולם, רק שיחד עם רבם ועם החסידים הגבוהים גם הם ידלקו ומכולם יחד תעשה אבוקה שתבער ותאיר אף את כל העולם באור ד' ואש של מעלה, ולא להם לבד ייטיבו בזה, רק גם להצדיקים עובדי ד' הגדולים, שגם הם יעלו יותר כשיתקשרו עם שאר ישראל אפילו ההדיוטים. ובספה"ק בית אהרן פ' נצבים איתא וזלה"ק, וכפי שאומרים בשם הרה"צ הק' מוריני הרב רש"ק זצ"ל, למשל שהי' צריך מלך אחד ליקח איזה דבר ממקום גבוה מאוד ולא הי' לו כ"כ סולמות הרבה, מה עשה העמיד כמה אנשים אחד על חברו עד שהגיע העליון למקום הגבוה וכו', והנה אין באפשרי לומר שהאיש העומד על הארץ אינו נצרך לזה, הלא אם ילך האיש ההוא ממקומו יפלו כולם, כן הוא הדבר ממש בקדושת הקב"ה, כי באמת אין באפשרי להשיג הבורא ב"ה בלתי אם יש ס"ר ישראל והם כללות ישראל, והגם שיש בזה אנשים קטני ערך, עכ"ז בלעדם לא ישיגו הגדולים חיות הבורא ב"ה"¹¹¹

אפשרות זו, לכלול גם את האנשים הפשוטים בחסידות נובעת מדבר מרתק – עכשיו שעם ישראל נמצא בגלות, גם השכינה בגלות. לכן קל יותר להשיג רוח הקודש עכשיו, מאשר בימי הנביאים כשהשכינה היתה "בקודש הקודשים":

"אפשר עתה יותר לזכות לרוה"ק מאשר בימי הנביאים מפני שאחר החורבן נמשך האור עוד יותר למטה, גם לגלות, כנ"ל מהמגיד הגדול זצ"ל"¹¹²

בסוף הפרק הרבי שוב מתאר את היחס הסימביוטי שחייב להתקיים בחסידות, בין הצדיקים ובין היהודים הפשוטים:

"נחזור להנ"ל גם אנשים הדיוטים כשנוסעים להרבי ומתחברים עם חסידים נקראים חסידים, וכמו שהבאנו לעיל מאגרת הקודש אשר בהספה"ק נועם אלימלך מענין נוסח ספרד, הן עיקר החסידות הוא בבני תורה ובעלי קבלה, כמו שהבאנו לעיל מספ"ק שלא ישיגו את דרך הבעש"ט זצוק"ל זולת בעלי קבלה, ולא רק בדעתם לבד ילמדו, רק בכלם יהיו אנשי לבב ובעלי מוח המתלהבים בלהבי קודש, אמנם, כאשר כולם מתחברים יחד, מקבלים זה מזה, עד שגם החסידים הגבוהים בלי הקטנים מהם גם בלי ההדיוטים א"א להם לעלות כנ"ל מהה"ק רש"ק זצוק"ל במשל המלך שצריך ליקח דבר ממקום גבוה ועמדו אנשים זה על זה. אבל צריכים לעזור זה לזה, הגבוהים להקטנים אף להדיוטים, וגם ההדיוטים להגדולים מהם כבמשל הנ"ל שזה עומד על זה, ובכלל אין החסידות רק לבעלי ערך אחד בלבד רק לכולם, לכ"א כפי מצבו ועבודתו וכמש"א המשיח להבעש"ט

¹¹⁰ שם עמ' לז.

¹¹¹ שם עמ' לז:

¹¹² שם עמ' לח: ועמ' למעלה, לח., שהרבי הביא את המשל המפורסם של המגיד על ההבדל בין המלך שנמצא בארמונו, שקשה להגיע אליו, והמלך שיוצא לטייל, ואז הוא יותר נגיש לכל אחד.

זצ"ל, שיבא, כשיפוצו מעיינותיו החוצה, החוצה דייקא, לכולם, ולזה היתה נחוצה החברייא הקדושה"¹¹³

פרק ח' גם נפתח בדיון קצר על השם חסיד, והפעם, על הקשר בין "חסיד" ובין "חסד":

"כאמור השם חסיד מלשון חסד הוא, ומה הוא חסד, חד אריך שהאור מתפשט יותר, והבעש"ט זצ"ל פעל שיתפשט גם לכלים וגופים וזה שפרש"י בעל נפש, חסיד, שנפשו מתגלה בו מפני שאין מסתיר, כיוון שגם לגוף המסתיר נמשכה. לכן אין ענינה של החסידות בדעת והשגה לבד, רק עבודה בכל האיש, גם במידותיו, חושיו וכל נטיותיו, כל חסיד לעצמו עצם אור הוא, וצריך הוא להוציא את כל פרטיו ולשמש בהם לעבודת ה' ולהפכם למאורי אש"¹¹⁴

הרבי חוזר לנושא הקשר בין החסיד ורבו כחלק אינטגרלי מהחוויה החסידית. הוא במיוחד מדגיש את החשיבות של נסיעת החסיד לחצר רבו, נושא שנדון כבר בפרק הקודם. כאן הוא מביא דימוי מודרך על נסיעת החסיד לחצר הרבי, איך שהיה בעבר, בכוונה ובהתלהבות, לעומת המצב עכשיו. אנחנו נדון על דימוי מודרך זה לקמן, בפרק על תרגילי דימוי מודרך בשיטת הרבי. בהקשר הזה הרבי מזכיר את שולחנו של הרבי, הפתקא שהחסיד מוסר לרבי, ההתבדדות, שתית יי"ש, ריקודים, שיחות, אמירת תהילים, וה"נגינה שהבעש"ט זצ"ל כמעט קודם כל אמירת תורה צוה לנגן"¹¹⁵. כאן יש גם תיאורים של מצב הנוער המנוכר ליהדות כפי שראינו בפרק על ירידת החסידות. חלק ב' של אותו פרק עוסק בנושא החברייא שנדון בו בפרק הבא, וחלק ב' עוסק שוב ב"אכילת הקעסט" של האברכים שכבר הזכרנו בכמה מקומות.

בפתח פרק ט' הרבי מכריז:

"ומעתה נבא אל תכלית כוונתנו בחיבור הזה אשר מבקשים אנו מהא-ל טוב וסלח שיזכנו בזה לחבר"

והיא שהחידוש העיקרי בעבודת ה' ע"פ תורת החסידות, הוא מה שבדרך כלל נקרא "עבודה בגשמיות":

"הנה החסידות כפי שאמרנו היא המשכה להתגלות אור גם בכלים עצמם, גם בעולם הזה ומלא כל הארץ כבודו, גם בארציות וגשם הכלים, ובשביל זה גם העבודה לא בדחיות הגופניות לבדה היא רק שגם עם הגופניות נעבוד את ד' וגם את המדות הגופניות נעלה לאהבה את ד' ולירא ממנו ית' בהן, ולא עם המדות לבדן כיון שמהרוח שבאדם הן, רק גם עם הנפש, אף כח הגופני באדם אין צריכים לסגף ולדחות רק גם אותן נכניס בקדושה ועבודת ד'"¹¹⁶

במקום הסיגופים שפעם היו המאפין של עבודת ה' אינטנסיבית, החסידות מציעה "שגם עם הגופניות נעבוד את ה'". בהמשך הפרק הרבי ממשיך לחזק טעון זה. לדוגמה, הוא מביא את דברי הבעש"ט בנדון:

"דרך הבעש"ט זצ"ל אמר שכיון שגם הגופניות קודש, לכן גם את הגוף עם חושיו אין צריכים לרחק, רק להפשיט את הרע מעליהם ולהכניס גם אותו ואת כל נטיות הגופניות לעבודה וקדושה, ולא להסתגף רק להתחזק באהבה, יראה ושמחה לד'".

וכך הדריך הבעל שם טוב את תלמידיו הקרובים:

¹¹³ שם, עמ' לח--ל ט.

¹¹⁴ שם עמ' ל ט.

¹¹⁵ שם עמ' ל ט--מג: ה"טיש" מוזכר גם כן בדרך המלך, עמ' ערה'. אנו נדון בחלק מההנהגות החסידייות האלה בהמשך.

¹¹⁶ שם עמ' מח.

"ונודע המכתב אשר כתב הבעש"ט זצ"ל לבעל התולדות י"י זצ"ל וז"ל הקדוש, הנה ג"י קבלתי וראיתי וכו' שרומע"ל אומר כאילו מוכרח להתענות ותרגז בטני מקול הקורא והנני מוסיף בגזרת עירים ובצירוף קב"ה ושכינתו לבל יכניס א"ע ח"ו בסכנה כזו כי זה מעשה מרה שחורה ועצבות ואין השכינה שורה לא מתוך עצבות וכו' ורק מתוך שמחה של מצוה ע"ש"¹¹⁷

כל זה לדעתו של הרבי מהווה שיטה חדשנית בעבודת ה' :

"המשכה חדשה של ראשית התיקון והתגלות חדשה פעל הבעש"ט זצ"ל בקדשו, ובשביל זה גם דרך העבודה חדש הוא, כיון שהכל אור וקדושה א"כ איך נרחק שום דבר אשר ברא ד' לנו, הלא חלק וניצוץ אור של קדושה מרחיקים בזה, צריכים רק להסיר את הרע ממנו ואז הטוב שבו יתגלה וכו' נעבוד את ד'. ולא לבעל התולדות לבד כי קדוש הוא, צוה הבעש"ט לבלי להתענות, רק בכלל גם לכולם כך הוא דרך החסידות"¹¹⁸

הקטע הזה ראוי לתשומת לב מיוחדת. לדעתם של חלק מהחוקרים, החסידות, אחרי הדור הראשון או השני, מאוד צמצמה את המושג של "עבודה בגשמיות", שנראתה רדיקלית ומסוכנת. במידה והרעיון לא נדחה לגמרי, היא נשארת רק עבור הצדיקים הגדולים ביותר. אין סיכוי שחסיד רגיל באמת יכול לכוון את הכוונות הראויות ע"מ להפוך את חייו הגשמיים לעבודת ה'.¹¹⁹ חשוב לציין שהרבי, שכותב כאן בשנות השלושים של המאה העשרים, עדיין דוגל בשיטה זו, אינו מגביל אותה רק לצדיקים, ואינו מדבר בצורה אפולוגטית על הנושא. כאן רואים זיקה ישירה בין חסידותו של הבעש"ט וחסידותו של הרבי, אחרי קרוב למאתיים שנה. כאן אנחנו מגלים את האומץ של הרבי, ונכונתו לראות את העבודה החסידית בראיה טרחה וחדשנית. כמוכן שהוא אינו מתבטא כך, אלא מדבר בפשטות על שיטה זו של הבעש"ט, כאילו שמוכן מאליו שככה צריכה להיות עבודת ה' של החסיד, של כל חסיד.

אבל בכל זאת, החסידות עדיין מתנגדת לשיקוע בתאוות גשמיות נמוכות. כדי להתמודד עם הבעיה הזאת, ישנם טקטיקה ותכסיסים חדשים, כמו שהוא מביא מזקנו הנועם אלימלך :

"אלא צריך האדם להתאמץ במעט מעט לשבור כח התאוות ולסבב הדבר בסיבוב אחר סיבוב עד שיגיע לתכלית יסוד הקדושה ושורשה בכל דבר גשמיות גם כן"¹²⁰

בסיכום שיטת הבעש"ט לפי הניסוח של הנועם אלימלך כותב הרבי :

"אבל הבעש"ט זצ"ל בדרך החסידות כיון שגם את הגוף בעצמו, גם את דברי העולם בעצמם בהמשכת קדושתו קידש, לכן גם האכילה בעצמה עבודה וקדושה, ולא יסתגף האדם רק יתאמץ במעט לשבור כח התאוות וכו' עד שיגיע לתכלית יסוד הקדושה ושורשה בכל דבר גשמיות ג"כ, כנ"ל בנועם אלימלך הקדוש... וכיון שכל קודש הזה בקרב האיש לכן יכול להפוך לקדושה גם את תאוותיו גם גשמיותו וכל דבר נמוך ונפש הבהמית שבו, כי שורש הנפש הבהמית של ישראל פני שור שבמרכבה היא כנודע מר"מ נשא קכ"ג ובשאר ספ"ק ורק שנתגשמה בעולם, ואצלו במעשיו הנמוכים, וכשמדליק את אורו ונשמתו, גם שורש הקדושה דנפש הבהמי' מתגלה ושבה להיות קודש, וכאשר גם גופו ונטיותיו מתקדשות, אז דברי העולם שהוא אוכל ושותה ומתהפכים להיות בשרו וכחו נעשים קודש ממש כשעובד את ד' בכחם שהשיג ע"י שאכל אותם כמו שאיתא

¹¹⁷ שם עמ' מח : - מט.

¹¹⁸ שם מט.

¹¹⁹ עמ' לדוגמה ברבקה ש"ץ אופנהיימר: החסידות כמיסטיקה, עמ' 17

¹²⁰ מבוא השערים עמ' מט.

בספ"ק. וכל זה תלוי בעבודה בפועל שעובד לא בתנומה ולא ברפיון רק בכח להוציא את נפשו הקדושה שאז גם נפש הבהמיית שלו גם של העולם נעשים קודש,

את כל הרעיון הרבי מסיים ע"פ ניסוח שונה של ספר בית אהרן:

"וזהו שאיתא, בבית אהרן עה"פ סור מרע ועשה טוב, סור מרע ע"י ועשה טוב, ע"י הטוב שיעשה ויעבוד את ד' יסיר הרע"¹²¹

גם כאן חשוב לשים לב לחידוש. בפשט הפסוק יש סדר ברור, קודם "סור מרע" ורק אח"כ היהודי מוכן ל"עשה טוב", כרגיל בספרי המוסר. כאן יש הפיכת הסדר – "סור מרע ע"י ועשה טוב". המשמעות היא העבודה בגשמיות שמקדשת את האדם וממילא מנטרלת את הרע שבו, במקום הסיגופים שמטרתם לטהר את הגוף ולאפשר לנפש לעבוד את ה', מבלי שהגוף יפריע לו. בחלק ב' של אותו פרק הרבי נותן הדרכה ועצות איך "להעלות" מדות שונות, כמו כעס, גאווה, וכו'. זה אפשרי כי:

"בדרכי החסידות גם נפש הבהמיית מתהפכת לקדושה"¹²²

בהקשר הזה, של מה שלפעמים נקרא "העלת מדות נפולות", הרבי מבחין בין שתי דרכים בעבודת ה', שגם ידועות בחסידות, הראשונה היא אתכפיא שרק מכניעה וכופה את יצרו שיתאפק מלעשות, והשנייה ואתהפכא – היא שמהפך לקדושה שגם בו יעבוד את ה', רעיון שם גם קשור לשיטה של עבודה בגשמיות. הרבי מסיים את הפרק כמו שהוא התחילו:

"וידיעות אלו של חקי וסדרי גופו והרגשותיו ונפשו הן תכליתנו בחיבור הזה בעזרת המלמד תורה לעמו ישראל"¹²³

פרק י', הוא הפרק האחרון, ועוסק בעיקר בעניני חינוך, וחוזר לכמה נושאים שכבר נידונו לפני כן בספר. גם אנחנו כבר דנו בחלק מהנושאים, ונדון כאן רק בחידושים שבפרק. בקשר לתהליך התשובה הרבי קובע בצורה נחרצת ש:

"לא יכביד האיש את תשובתו לתקן את העבר שלו, ורק מכאן ולהבא ישתדל ויתאמץ לעבוד את ד'... שהתשובה כעת היא רק מכאן ולהבא"¹²⁴

יתכן שגם רעיון זה קשור במישרים להתנגדות החסידית לסיגופים, העלולים לגרום ל"מרה שחורה". אולי זה גם ביטוי של השיטה "סור מרע ע"י עשה טוב". בפרק זה יש גם שתי קביעות חינוכיות חשובות, הקשורות למצב הנוער והחינוך בדור, כפי שראינו בפרק הקודם. הראשונה קשורה לתכני הלימוד והשניה לדידקטיקה. בקשר לתכני הלימוד, יש צורך דחוף לחבר ספרים בסגנון חדש, ספרים שהנוער יוכלו יותר "להתחבר" אליהם. הם חייבים לעסוק יותר ב"רוחב" מאשר ב"עומק". זה נכון הן בקשר ללימוד גמרא, והן לחסידות עצמה:

"עתה, שעיקר הדיבורים אשר צריכים לדבר בחסידות, ועיקר הספרים אשר בעלי המחברים צריכים לחבר היא בהתרחבות החסידות, יותר מאשר בהתעמקות בה. גם בנגלה שבתורה כך הוא. הן אמת שהבן תורה שכבר מלא כרסו בתורה, הוא כאשר מוצא במפרשים יותר התעמקות ורואה בגמרא, רש"י ותוספות שכליות יותר עמוקות, יותר

¹²¹ שם, עמ' נ-נ:

¹²² שם עמ' נ:

¹²³ שם עמ' נג-נג:

¹²⁴ שם עמ' נד.

חשקו מתעורר להתמיד בתורה, אבל האם יועילו שכליות יותר עמוקות, לנערים העוזבים את לימוד התורה מפני שאינם רוצים או אינם יכולים להתאמץ ולהתיגע בה. והאם נתקן את עזיבתם ונקרבם לתורה ע"י שנוסיף לחבר להם חיבורים ביותר התעמקות, אם רוצים להועיל להם אז צריכים לחבר בשבילם חיבורים בהתרחבות והתפשטות, שיקל להם מתחילה אף במעט יגיעה להבין את דברי הגפ"ת, ואז כאשר יטעמו ויראו כי טובה היא, גם יתאמצו ותיגעו אף יתעמקו. כן הוא גם בחסידות, עתה צריכים להשתלשל לפי הדור, כי מה יעלה לנו כאשר נדרוש להם דברים עמוקים מרזי עולמות החסידות, אם לא יבינו, ואם יבינו רק בשכלם לבד תשאר הבנתם ולא יתאמצו להתקדש ולהעשות חסידים בכל עצמותם"¹²⁵

מענין שחלק מהטיעונים של הרבי כאן בקשר להוראת הגמרא עדיין נשמעים היום בדיונים ערכיים ופדגוגיים בתחום החינוך, בעיקר בקשר להוראת התלמוד בישיבות התיכוניות. אין כאן המקום לדון בנושא החשוב הזה¹²⁶. בקשר לספרי חסידות שאולי עונים על הדרישה של הרבי לספרות חסידית יותר קלה ונגישה, אפשר כמובן לציין את הספר שלו חובת התלמידים. גם חלק מספריו של הרב הלל ציטלין (עיין בפרק הבא) וספר תנאי הנפש להשגת החסידות לרב מנחם אקשטיין (עיין בפרק על תרגילי דימוי מודרך) נכנסים לקטגוריה הזאת. בדור שלנו אפשר להצביע על הספרים נתיבות שלום לאדמו"ר מסלונים שממלאים תפקיד זה. במידה מסוימת גם התרגומים הרבים של ספרי חסידות לאנגלית ולעוד שפות, ומפעלי הפצת הספרים של חסידי חב"ד וחסידות ברסלב, שבין היתר גם מוציאים לאור ספרות חסידית "עממית". הקטע השני, כפי שהזכרנו, קשור יותר לאופן ההוראה מאשר לתוכן ההוראה. עלינו לחפש שיטות חינוכיות חדשניות, על מנת לקרב את התלמיד:

"אבל האין גם חובה עלינו להקל להם דרכם אל הקודש, ולא בתוספת עמקות לבד בדברי קודש משלימים את חובתנו אנו עתה, אף לא בתוספת הבנה לבדה, רק גם בהרכנת הקודש אל הבאים להתקדש, ובהקלת חינוכי העבודה אל הבאים לעבוד, חובה עלינו לבקש ולמצוא לפנייהם אופנים ודרכים אשר על ידם יקל להם לשוב אל קדושתנו ועבודת החסידות אשר לנו מאז. יפסיעו נא פסיעה קטנה אחר פסיעה קטנה, עקב בצד אגודל, ופתאום יאירו עיניהם וישמחו לבביהם מאור התורה ונוגה החסידות אשר יביק לפנייהם"¹²⁷

את דברי הסיכום של הרבי לספר מבוא השערים כולל קריאתו הנרגשת לחדש את הקעסט והחברייא, ואת תפילתו לה' לרחם על "בניו השפלים", כבר הבינו בפרק על ירידת החסידות. כפי שכבר הזכר, הרבי היה אמור אח"כ לחבר את הספר הרביעי בסדרה, חובת האברכים. לצערנו כל מה שהגיע לידינו הוא מאמר אחד: "מה הוא דרך העיון המיוחד של ישראל ותורתו"¹²⁸. חבל על דאבדין....

¹²⁵ שם עמ' נד:

¹²⁶ ע' בלאבשטיין, צבי:

Hassidism Confronts Modernity: The Spiritual Societies of the Rebbe of Piazetna: Implications for Contemporary Jewish "Education 2002" עתיד

¹²⁷ מבוא השערים עמ' נה:

¹²⁸ המאמר מודפס בדרך המלך, עמ' שצג'-שצח, ודן בהשוואה בין חכמת התורה וחכמה כללית, וביחס בין השכל ובין הרגש בלימוד התורה בכלל, ובלימוד קבלה וחסידות בפרט.

פרק ד'

עיון בקונטרס בני מחשבה טובה, בהשוואה לספרן של יחידים לרב הלל ציטלין

מתי נכתב בני מחשבה טובה? זו היא שאלה חשובה, כי התשובה יכולה לעזור לנו להבין את היחס בין הספר ובין יתר כתבי הרבי, והתפתחות שיטתו. יש באופן כללי בעיה לקבוע תאריכים לכתביה של האדמו"ר. הוא לא ציין תאריכים בכתביו (גם לא ביומנו), והחסידיים בישראל שהוציאו את הספרים לאור, ציינו רק את תאריך ההדפסה הנוכחית ולא התייחסו לשנת הכתיבה. לכן הנושא דורש קצת "בלשות".

ברור לפי ההיגיון והרישומים של המחבר שבספרי החינוך אלו הוא התחיל בחובת התלמידים שיצא לאור בתרצ"ב והמשיך בהכשרת האברכים ומבוא השערים. לגבי תאריכי היומן צו וזירוז כבר דברנו¹²⁹. לחלק מהדרשות בדרך המלך יש תאריכים, בין שנות תרפ"ה-תרצ"ח. בין הכתבים בסוף הספר יש שיחה מתרפ"א, ומכתב מתרצ"ט, כמה חודשים לפני פרוץ המלחמה¹³⁰. דרשות אש קודש נכתבו בין השנים תש"ב-תש"ב¹³¹.

השאלה הכי קשה היא מתי נכתב בני מחשבה טובה? את דבריו של סורסקי כבר הזכרנו¹³². יש פרק שלם בהכשרת האברכים, פרק י"א "החברייא", שהוא במידה רבה מקביל לבני מחשבה טובה, הכולל מעין תקנון ונוסח קבלת חברות, אבל אין שום רמז לבני מחשבה טובה בפרק הזה. גם בצו וזירוז אות מה', הרבי מדבר על ענין "החברה". לפי שטרית, רוב היומן נכתב בין השנים תרפ"ח-תרפ"ט, ואות לה' מתרצ"ט. האותיות לו"מ"ח הם מכתבים שונים, כפי שכותב המוציא לאור: "המאמרים בקונטרס צו וזירוז עד אות לו' שהגיעו לידינו יחד עם הכתבים הנזכרים בהצוואה, הינם רק חלק מרשימות המחבר... גורל יתר המאמרים לא ידוע לנו. בידינו נמצאים כמה מאמרים שהועתקו מכתבי קדשו, והננו מצרפים אותם כאן כהשלמה לקונטרס זה, המוציאים לאור". לפי כל הנ"ל, קשה מאוד לקבוע בוודאות תאריכים לקטעים, ודאי לאות מה', שגם אין תזכורת לבני מחשבה טובה¹³³.

יש עוד כמה רמזים לגבי זמן כתיבת הספר. ב"דברים אחדים מהמוציאים לאור", כתוב: "כתב היד של קונטרס בני מחשבה טובה נשלח בשעתו ע"י מרן זצ"ל לאחיו מוה"ר ישעיה שפירא זצ"ל לעיר הקודש ירושלים, על מנת שיחווה את דעתו עליו, וכן שיעשה ממנו מספר העתקות במכונת כתיבה, וישלחם חזרה אליו. כי רצונו של מרן המחבר זצ"ל ה' שהקונטרסים הראשונים יודפסו בעיר הקודש ירושלים ת"ו". אחיו הצעיר ביקר בארץ ישראל לפני ועד מלחמת עולם הראשונה וחזר אז לפולין, שם שהה בזמן המלחמה. הוא השתקע בארץ בשנת תר"פ¹³⁴. מכיוון שהביקור הראשון היה קצר, סביר להניח שהרבי שלח את הספר לאחיו אחרי שהוא עלה בתר"פ, ושהספר לא נכתב לפני כן.

יצחק גרשטנקורן כותב שהוא ביקר אצל הרבי בפולין בקיץ תרפ"ג. בין היתר הוא כותב: "כמה מדבריו נפוצים בין יחידי סגולה בצורת קונטרס בני מחשבה טובה"¹³⁵. לא ברור מדבריו אם הוא ראה את הקונטרס בזמן ביקורו או שמע עליו לאחר מכן. בכל מקרה, הספר שלו ראה אור בשנת תשב', והקונטרס בודאי יצא עוד לפני כן, וז"א בין שנת תרפ', כספר הכי מוקדם של הרבי, או עד השואה, בין ספריו המאוחרים יותר. על פי סברא היה אפשר לראות את הספר או כהקדמה וכגרעין לשאר ספריו, לתוכנית תמציתית שממנו הוא יותר מאוחר

¹²⁹ ראה הערה 13

¹³⁰ סורסקי מתאר את הספר כדרשות משלושים וחמש שנות הנהגתו. חובת התלמידים עמ' רפ"ג.

¹³¹ בשנת תש"ג, לאחר סיום הספר, הרבי הוסיף שתי הערות לדרשות. אש קודש עמ' קי"ד, קל"ט.

¹³² ראה הערה 15.

¹³³ צו וזירוז, ירושלים תשכ"ב, עמ' 47. שטרית, עמ' XXVI, טוען שלרבי היו שני יומנים. ראה גם הערה 12.

¹³⁴ "הנאבהים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו". הערה מתחילת ספר אש קודש. ראה גם מאיר הלחמי: תולדות החסידות בארץ ישראל, ירושלים, חלק

ב', עמ' 326-323.

¹³⁵ יצחק גרשטנקורן, זכרונות על בני ברק, ירושלים, תש"ב, "אצל הרבי מפיסצ'נה - חלקו של הרבי בייסוד בני ברק", עמ' קח'-קי'.

פיתח את שיטתו, או כסיכום בשלב הכי מתקדם, לאברכים הכי מצטיינים, שכבר עברו את ההכשרה שבספרים הקודמים. בבני מחשבה טובה, הרבי אינו מזכיר את שאר ספריו ובהם אינו מזכיר את בני מחשבה טובה¹³⁶. שאלתי את נחמיה פולין, מחבר הספר The Holy Fire. ההתרשמות שלו היתה שהקונטרס נכתב באמצע שנות השלושים, בערך באותו זמן של כתיבת הכשרת האברכים. לאחר מכן שאלתי את הרב קלמן מנחם שפירא, האדמו"ר הנוכחי. הוא אמר לי בוודאות שסדר הכתיבה היה חובת התלמידים, בני מחשבה טובה, ולאחר מכן הכשרת האברכים, ושכאמת הקונטרס מהווה בסיס לשיטה שמתפתחת בהכשרת האברכים ומבוא השערים. בסוף מצאתי בספר דרך המלך, עמ' ת"ה: "שיחת כ"ק מרן אדמו"ר שליט"א [וצללה"ה הי"ד] מפּי־צ'נה עם תלמידי הישיבה בשביעי של פסח שנת תרפ"א לפ"ק" שבה הרבי מזכיר במפורש "קונטרס בני מחשבה טובה" ותוכנו! (הרבי גם מזכיר את "קונטרס צו וזירוז"). ולכן, אע"פ שסורסקי כותב (חובת התלמידים עמ' רע"ח) שהישיבה נוסדה בתרפ"ג, וכאן משמע שיש כבר ישיבה בתרפ"א, אם התאריך כאן נכון, הקונטרס בני מחשבה טובה נכתב בתרפ"פ-תרפ"א, יותר מעשור לפני חובת התלמידים, ולפני הדרשות בדרך המלך. אם כן הוא כנראה עבודתו הראשונה (אולי חוץ מחלקים של צו וזירוז) ומהווה בסיס לכל שיטתו לאחר מכן, כולל חובת התלמידים.

כשסיפרתי את כל הדברים הנ"ל לרב קלמן מנחם שפירא, הוא קבל את זה, ולא כפי שחשב קודם¹³⁷. לאחר מכן הוא סיפר לי ששאל את אחד מן החסידים הזקנים, והוא אמר לרבי שהאדמו"ר חילק את הקונטרס כארבע שנים לפני שחובת התלמידים התפרסם. אמנם הרבי מסופק אם ניתן לסמוך על הזיכרון של אותו חסיד.

קהל היעד של הספר

כפי שהזכרנו, הקונטרס היה מיועד רק ל"יחידי סגולה", דבר שמודגש ב"דברים אחדים מן המוציאים לאור" לקונטרס, בקשר להפצה הראשונה של הרבי אחרי שהעותקים חזרו מארץ ישראל: "וכשהגיעו הקונטרסים חזרה למרן זצ"ל, מסר שישה מהם לתלמידיו . . . ומהם עשה מרן זצ"ל עוד מספר העתקים ומסרם רק לאלו אשר היה בטוח בהם שיקבלו עליהם ללכת בדרך הכתובה בקונטרס המדובר. וציין על הקונטרסים שאסור להעתיק בלי רשות"¹³⁸ בכמה מקומות בקונטרס עצמו המחבר מדגיש שהוא אינו כותב לקהל הרחב. בתחילת הקונטרס, ב"סדר תוכן החברה" אות ג', הוא כותב: ". . . שלחברותנו זה יתקבלו רק אנשים דואגים [על מצבם הרוחני] כאלו . . . ולא עוד, אלא שאין אנו שבעים רצון כל כך בקורא איש כזה [שאינו באמת דואג] את הקונטרס הזה"¹³⁹. וכן בסוף הספר ב"סדר הדרכה וכללים" אות י"ג, המחבר מסכם: "אם הגעת עד הלום בקריאתך את הקונטרס הזה ורואה אתה שטעית למקום שלא רצית, אם מפני שחושב אתה אותנו לבעל חזיה או לבטלנים, עשה זאת אפוא, למענך ולמעננו, ועזוב עד מהרה את חברתינו, חזור אתה להבצה שלך ואנחנו נלך לשם ה' אלוקנו"¹⁴⁰.

¹³⁶ כותב בהכשרת האברכים, "דברים אחדים מן המוציאים לאור", "ובשנת תרצ"ב הוציא לאור את ספרו המפורסם חובת התלמידים שעשה רושם גדול בכל תפוצות ישראל. (גם חיבר קונטרס בני מחשבה טובה שמסרן רק ליחידיים". מכאן משתמע במקצת שהקונטרס נכתב אחרי חובת התלמידים.

¹³⁷ מי שכנראה גם הרגיש בקדמותו של הספר היא אנדריה כהן-קיינר שתרגמה את הקונטרס לאנגלית תחת השם Conscious Community, ניו ג'רסי 1999. בהקדמה בעמ' XIV היא כותבת: "His writings from this . . . He was only twenty-four . . . Reb Kalonymus settled in Piazezczno, Poland . . . 'period include this volume, 'Bnei Machshava Tova' . . . and 'Sefer Derech HaMelech שדל החסידים ולא ע"י הרבי עצמו. הספר מוזכר פעם נוספת בדרך המלך, בדרשה לפרשת וישב, שנת תר"ץ, בעמוד מח'. דברי כהן-קיינר אינם מדויקים בקשר לתאריך של דרך המלך, שבו נמצאות דרשות גם משנות השלושים. עוד מחבר שטעה בזה הוא דון-יחייא, בספרו אדמו"ר-חלוץ, בעמוד 296 הוא כותב: "בספרו השני בני מחשבה טובה". כוונתו היא, שבני מחשבה טובה נכתב לאחר שחובת התלמידים יצא לאור.

¹³⁸ בני מחשבה טובה, "דברים אחדים מהמוציאים לאור".

¹³⁹ שם, עמ' 9.

¹⁴⁰ שם, עמ' 58.

מטרת הספר

בשער הספר כותב המחבר כך: "ב"ה, אנשי שלומנו האברכים שיחיו רוצים להתחבר יחד לשם יחוד קוב"ה וכנסת ישראל, והנני רושם בשבילם בעזרת ה' את הדברים הבאים. ונכון שיקראו חברת בני מחשבה טובה. אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש וכו' לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו. מטרת החברייא הקדושה: תוכנה, אמצעיה, ותקנותיה". מיד לאחר מכן הוא מקדיש את עמוד הראשון ל"סדר החברה":

מטרתנו אינה חדשה ואחרת מאשר מטרת ושאית כל איש ישראל. כי רצוננו ומטרתנו הם לעבוד את ד' אלקינו אלקי אברהם, אלקי יצחק ואלקי יעקב. עבודה תמה עבודה שלימה בכל איברי גופינו ונפשותינו, וכל חוט מגופינו וכל ניצוץ מנפשינו לא יצאו מחוץ לקדושת ה' החופפת עלינו ומקיפה אותנו. אבל אבינו אב הרחמן רחם עלינו והעיר בלבנו ניצוץ רצון ודעת, שנדע שלא די לנו להיות רק כעבד בן שפחה, שעובד גם כן למלך רק שעבודתו היא אחר הריחיים הרחק מן המלך, את דבריו אינו שומע ומזיוו אינו נהנה ומתענג, עבודה שהיא בסגירת המוח ובטמטום הלב. ורצוננו ותשוקתנו הם להיות בחי' בן "בנים אתם לד' אלקיכם". ובעבודתנו לד' הן בתורה ותפלה והן בשאר המצוות נרגיש את התקרבותנו לד', וכמו הבן ששמח לקראת אביו אחרי שלא ראהו כמה שנים ואחרי שנענה בגעגועים גדולים על אביו, כן גם אנחנו בשעת עבודתנו נרגיש את ריצת נפשינו לקראת אביה, שמתגעגעת עליו כל היום וכל הלילה. ריצה ונמיסה, נמיסת הנפש בהשתפכותה אל חיק אבי' שבשמים. ולא בתפילה ועבודה בלבד נרגיש את התקרבותנו אל ד' ונתענג מזיו כבודו ית'. רק גם תמיד תהי' מחשבתנו כל כך ברה חזקה וקשורה בקדושתו, עד שתוכל להתגבר על חושינו, שלא די שלא יוכלו חושינו לבלבל ולפתות את מחשבותינו, ולומר לנו עולם אתה רואה, וגשם אתה מרגיש, רק גם חושינו, יכנעו למחשבת לבבנו, וגם הם יראו את קדושת ד' פרושה על כל הנמצא. ועין בעין יראה האדם אשר נמצא הוא בגן ד' בעדן לפני כסא כבודו ית', והיא היא מטרת חברתנו¹⁴¹.

במילים אחרות, מטרת החבורה (והקונטרס) להדריך את החברים בעבודת ה' "בכל אברי גופינו ונפשותינו" . . . להיות "בבחינת בן", ש"נרגיש את הקרבותנו לה'", ש"נרגיש את ריצת נפשינו, ונמיסת הנפש בהשתפכותה". וכל הנ"ל אינו אמור להיות רק "בתפילה ועבודה", אלא "תמיד תהיה מחשבתנו כ"כ ברה חזקה וקשורה בקדושתו, עד שתוכל להתגבר על חושינו . . . חושינו יכנעו . . . יראו את קדושת ה' . . . והיא היא מטרת חברתנו".

זאת אומרת שהכוונה היא לעשות מהפיכה באישיותו של החבר, בכל חייו, לגרום לו לחשוב תמיד על הקב"ה, ושמחשבות אלה תהיינה יותר חזקות ומרגשות. ברור איפוא, ששאית זו באמת שייכת רק ליחיד סגולה. חלק גדול מהקונטרס הזה, ומספריו האחרים¹⁴² מוקדשים להדרכה מעשית בתחום הזה¹⁴³. החברה היא מסגרת שבה היחיד לומד איך לעבוד את ה'. במקומות אחרים¹⁴⁴ הרבי מדגיש שהחברה אמורה לשרת את החבר הפרטי, ולא להיפך. אין כאן מגמה שתופית לשם עצמה, אלא מסגרת לעזור לחסיד לעלות בעבודת ה' האישית שלו¹⁴⁵. השם "בני מחשבה טובה" מבוסס על השיטה שהיא "לחזק ולגלות מחשבה טובה בנו"¹⁴⁶.

¹⁴¹ שם, עמ' 7. המחבר מפתח את הרעיון של עבודה כ"בנים" בעמ' 12.

¹⁴² במיוחד: **הכשרת האברכים**, פרקים ג', ד', ו', ז', ח', ט'.

¹⁴³ על שיטה זו עמ' Nehemia Polen, "Sensitization to Holiness: The Life and Works of Rabbi Kalonymos Kalmish Shapiro", Jewish Action, Winter 1989-90 pp. 30-33

¹⁴⁴ **צו זירוז** אות מ"ה, **הכשרת האברכים** עמ' ס"ב.

¹⁴⁵ מצד שני, עמ' **Holy Fire** עמ' 152-156 על הברית שכתר הרבי עם עוד יהודים בסוף המלחמה שאולי מנע ממנו להינצל.

¹⁴⁶ **בני מחשבה טובה** עמ' 12.

סדר ותוכן הספר

הספר קצר ביותר, שבמהדורה המודפסת יש 54 עמודים (כולל השער), ונקרא ע"י המחבר "קונטרס"¹⁴⁷. הקונטרס מחולק לחלקים כדלהלן: 1) "סדר מטרת החברה" (עמוד אחד) שבו הוא מסביר את מטרת החברה. 2) "סדר תוכן החברה" (שלושה עמודים), כאן המחבר מתעמק יותר לגבי מטרת החברה ודרכי פעולותיה. באות א' הוא מדגיש ש"חברתינו אינה חברה כדי להוסיף כוח ולהתערב בענייני המדינה והקהילה" . . . "כי יסוד חברתנו הוא שפלות והתרוממות. שפלות עצם הגוף והנפש והתרוממות קדושתם"¹⁴⁸. באות ב' הוא מדגיש שאסור שהחברה תגרום לפירוד, כי "ראשית ויסוד חברתנו הוא אהבת ישראל". תכלית החברה היא ההצלה הרוחנית של החבר, "ומה שיעלה ביד החברה לא יעלה בשום אופן ביד היחיד"¹⁴⁹. אותיות ג', ד' עוסקות בדרישות להתקבל לחברה. אות ג' הוא כללי ומסביר ש"לחברתנו זו יתקבלו רק אנשים דואגים כאלה". הוא גם מדגים את החשיבות לא לפרסם את ענייני החברה: "דברי הנפש צריכים להיות בסוד ובצניעות" . . . לא מן הראוי הוא שיראו אחרים את נשמות ערטילאיות בשעה שרוחצים את עצמן מטומאתן, והבן"¹⁵⁰. באות ד' הוא נותן תנאים שהמועמד לחברה חייב למלא על מנת להתקבל: א) "מי שמרגיש באמת בקרבו כאב ודאבון" . . . ולא שידע בדעתו לבד" . . . אך שבאמת ירגיש כאב" . . . עד שיככה לפעמים על צרות נפשו". ב) "שיהיה בן תורה אם מעט ואם הרבה". הרבי אינו מגדיר את הביטוי "בן תורה", וכנראה שכוונתו לשילוב של תכונות נפשיות, יראת שמים, ותלמוד תורה"¹⁵¹. ג) אם החבר הוא סוחר או בעל מלאכה (ז"א שאינו אברך, אלא "בעל בית"), אז הוא חייב להיזהר בתיקוני החברה, וגם "שייפנה את עצמו על כל פנים שלוש פעמים בשבוע למקום החברה". ד) "שאינו בטבעו הפכפך" שמשנה את דיעותיו ומנהגיו בקלות". ה) "שלא יהיה שקרן ורמאי". הרבי מסביר שהוא אינו פוסל אדם שלפעמים נכשל בדברי שקר, כי אע"פ שזה נורא, אפשר להשתפר. הכוונה היא לאדם שהוא בעצם שקרן ורמאי, וגם מרמה את עצמו. לפי חותנו של הרבי "אף לשוב אי אפשר לאיש כזה, מפני שגם תשובתו בשקר היא, כנ"ל שמרמה את עצמו"¹⁵².

החלק הבא, שהוא רוב הספר, נקרא "סדר אמצעי ויסוד החברה" (37 עמודים). כאן עיקר השיטה, מחולק לעשרים אותיות. כאן הרבי נותן את יסודות ההדרכה, בעיקר בנושא "המחשבה" ואיך להגיע למדרגה של "מחשבה טובה". על זה נרחיב את הדיבור בהמשך. לאחר מכן המחבר כותב "סדר הדרכה וכללים" - אשר מקצתם כבר נכללו בדברינו לעיל" (שישה עמודים). חלק זה כולל 'ארבעה עשר' אותיות - רובן קצרות, והוא מעין חזרה על החלק הקודם. כשנדון בחלק הקודם, נשווה גם לכתוב בחלק הזה.

בסוף הספר המחבר חוזר שוב לצדדים הטכניים של החברה ומקדיש את ששת העמודים האחרונים ל"תיקונים בדבר החברה", מחולק ל"ג אותיות. כאן הוא כותב שיש לעשות פנקס עם שמות החברים וענייני החברה. באותו פנקס יהיה כתוב (בכתב אשורית) "נוסח הקבלה", וכל חבר יחתום את שמו מתחת לנוסח זה, ו"יעיד בזה שמקבל הוא על עצמו את הקבלה ותקנות החברה"¹⁵³. לאחר מכן הוא מביא את "נוסח הקבלה" שעליו החבר אמור לחתום. נוסח הקבלה הוא:

¹⁴⁷ שם עמ' 9, ועוד מקומות.

¹⁴⁸ שם, עמ' 8.

¹⁴⁹ שם, עמ' 8.

¹⁵⁰ שם, עמ' 9.

¹⁵¹ בחובת התלמידים ע' קס-קסב, הרבי אכן מגדיר את הביטוי "בן תורה": "הענין בכנוי בני תורה, את האנשים שיכולים ללמוד חמש ומעט גמרא. לא את מעט תורתם בלבד מציין" . . . אלא גם את כל עצמותם שאינם מתנהגים כאנשים הגסים ועמי הארץ".

¹⁵² בני מחשבה טובה, עמ' 10. ועמ' בפרק המקביל בהכשרת האברכים (פ' י"א), עמ' ס-ס"א. שם המחבר מציג שלוש תנאים: 1) להיות בן תורה. 2) אינו הפכפך. 3) אינו שקרן ורמאי. שם הוא גם קובע שעל החברה להיפגש בכל יום וגם לסעושה שלישית כל שבת, ואינו אומר שאיש מלאכה יכול להסתפק עם פחות מזה.

¹⁵³ שם, עמ' 54.

“ברצון לבי ותשוקת נפשי רוחי ונשמתי, הנני מקבל עלי להתחבר עם בני החבריא הקדושה, בני מחשבה טובה, כדי שאזכה על ידם לכבס ולטהר את גופי ונפשי, ולקדשם בקדושת הא-ל הקדוש, ולקשרם בעבודתו ית' ברצון מחשבה דבור ומעשה, כיתד שלא תמוט. ומעתה בכוח התורה שנתנה כוח לאיש ישראל להקדיש גם בהמה אף קדושת הגוף, בכח הזה אני עומד עתה לפני ד' והנני מקדש את עצמי, גופי רוחי ונשמתי לו, וה' ית' שאינו מואס בהקדשת ישראל לא ימאס גם בי, וישרה את קדושתו עלי, ובכל מקום שאהיה ובכל עולם שאמצא, תהיה קדושת ד' חופפת עלי, ובז' ענני כבוד יקיפני, מעתה ועד עולם. ובכל לבי ונפשי אני מתחנן עתה לפני ד', שאפילו אם ח"ו יתגבר יצרי עלי באיזה זמן מן הזמנים, ויכשיליני ויפיליני על רגע כמימרא ח"ו, ברצון, או מחשבה, או דבור או מעשה, שהן היפך רצון ה', ג"כ ד' ברוב רחמיו לא ימאסני, ולא יוציאני מחוץ לפרוכת קה"ק, כמו שאין בהמת הקדש יוצאת חולין בשביל בהמיותה, רק בידו הקדושה הפתוחה לקבל שבים, ישיבני אליו בתשובה שלימה, כאשר עם לבבי עתה, כי בלב תמים ובדעה ישרה אני יוצא מעתה מטורא דפרודא ומרשות הסט"א ומכל כת דילי' שמאסתים ובטלתיים ביטול גמור כעפרא דארעא, ואני הולך ונכנס עם כל רמ"ח איברי ושס"ה גידי הגוף והנפש למחנה שכינה. והנני מקבל עלי מעתה, להשגיח על כל פרטיות מעשי מחשבותי ודיבורי כפי שראוי לאיש שנתקדש בקדושה עילאה, ולא שאהיה ח"ו הפקר, וד' ית' יתמכני בימין צדקו ויווני וידריכני בדרכו דרך הקודש מתוך כ"ט רוחני וגופני, ונוכה אני וכל ב"ב וכל חבירי וכל בית ישראל לאריכות ימים ושנים טובים שמחים מאושרים ומאירים באור של מעלה, אמין”¹⁵⁴.

בהמשך לחלק הזה, המחבר נותן הדרכה לחברים איך לפעול יחד. חלק מהדברים הם חזרה על מה שכבר נכתב, עם כמה חידושים. בהמשך נשווה אותם לחלק המרכזי של הספר. המחבר מסיים את הקונטרס בדברי עידוד למי שמרגיש שנכשל בניסיונותיו בעבודת ה' ומסיים במילים: “חזק ונתחזק ה' אתנו”.

הקבלות

באופן כללי ניתן להצביע על הרבה מקבילות בספרי הרבי לשיטה שהוא כותב כאן, בחובת התלמידים, והכשרת האברכים (במיוחד בפרקים ג', ד', ו', ז', ח', ט'), מבוא השערים, צו וזירון. אין זה מפתיע, כי כפי שהראנו למעלה, בני מחשבה טובה נכתב לפני הספרים האחרים (חוץ מאולי חלקים מצו וזירון) ומשמש כבסיס לשיטה שהוא פיתח בהמשך כתיבתו. מעבר לכך, יש פרק שלם לקראת הסוף של ספר הכשרת האברכים (פ' י"א) שעוסק בנושא החברה. הפרק נקרא “החברייא”, ותופס עשרה עמודים, נוסח קבלה (עמוד אחד), וסיכום של חצי עמוד. הרבי גם מקדיש שישה עמודים במבוא השערים פרק ח: ב,ג, לחשיבות של חידוש “החברייא הקדושה”. שם הוא מדבר על התפקיד שהחברה מלאה בדורם של הבעש"ט והמגיד, ומדגיש את תפקידו של הרבי (שאינו מופיע בבני מחשבה טובה), בתוך החברה. “הרבי לב החברייא, אבריו הקדושים”¹⁵⁵. הנושא של “קבלת דברי חברות” גם נידון בדרך המלך, ע' רצ"ב. יש גם קטע אחד בצו וזירון (אות מ"ה) שעוסק בקיצור בחשיבותה של עבודת ה' בחבורה, שהיא חיונית במיוחד על מנת “לבטל את האנוכיות”¹⁵⁶, שהיא מכשול גדול לעבודת ה' אמיתית.

¹⁵⁴ שם, עמ' 54-55. לנוסח זה יש נוסח מקביל בהכשרת האברכים עמ' סג--סד. עם שינויים קלים בלשון. השינוי המשמעותי היחידי הוא ששם הוא אינו כותב: “להתחבר עם בני החבריא קדושה, בני מחשבה טובה”. שינוי זה נובע מזה שכאן מדובר בנוסח שמתאים דווקא למי שמצטרף לחברה, משא"כ בהכשרת האברכים, שהנוסח יותר כללי ומתאים גם למי שמקבל על עצמו “דברי חברות” מבלי להצטרף לחברה, ומתכוון לשפר את עבודתו לבד, שגם עליו לקבל על עצמו “דברי חברות”. ע"ש, עמ' ס"ב--ס"ג.

¹⁵⁵ מבוא השערים עמ' מה:

¹⁵⁶ צו וזירון, עמ' 51.

מקורותיו של המחבר

במכלול ספרי הרבי נמצא מגוון רחב של מקורות תורניים שעליהם הוא מתבסס. זה כולל פסוקי תנ"ך, גמרא ומדרשי חז"ל, זוהר וספרות הקבלה, ספרי מוסר ומגוון ספרי חסידות. בני מחשבה טובה הוא קונטרס קצר של הדרכה והרבי מביא יחסית מעט מקורות, רובם מספרי החסידות. במקרים רבים הוא רק מזכיר ספרים בתור המלצה על מה ללמוד בחברה, מבלי לדון כלל בתוכנם. להלן רשימה של מקורות המוזכרים בקונטרס: מביין הראשונים, המחבר מזכיר רק את הרמב"ם ואת הראב"ד, כל אחד שלוש פעמים. זה קשור בעיקר לשיטתו בכוונה בתפילה, שהוא מייחס לראב"ד, בניגוד לרמב"ם בהלכות תשובה¹⁵⁷.

ספר הזוהר מוזכר שלוש פעמים¹⁵⁸. בין ספרות המחשבה הוא מזכיר פעם אחת את ראשית חכמה¹⁵⁹, השל"ה, וספרי המהר"ל¹⁶⁰. פעם אחת הוא משתמש במונח "ספרי קבלה" וכדוגמה מזכיר את ספר שפע טל¹⁶¹. בין אדמו"רי וספרי החסידות הוא מזכיר את המגיד ממזריץ' והקונוצ'ר מגיד כל אחד פעמיים¹⁶². "הרב" מוזכר פעם אחת ונראה שכוונתו ל"בעל התניא"¹⁶³. הרבי אלימלך מליזענסק, כולל קונטרסו "צעטיל קטן", שמודפס יחד עם ספרו נועם אלימלך מוזכר שלוש פעמים¹⁶⁴. הוא מזכיר את ספר בית אהרן (קרלין) פעמיים¹⁶⁵, וגם את ספרי אביו אמרי אלימלך ודבריו אלימלך¹⁶⁶, ואת חותנו, רבי ירחמיאל משה¹⁶⁷.

הדרכה בשימוש הספר

בכמה מקומות הרבי מסביר איך לקרוא את הקונטרס. אסור להסתפק בקריאה מהירה. את הקונטרס יש ללמוד בנחת, ובחזרה מתמדת:

"לכן את קונטרס החברייא קדושה שלנו לא תפטר בקריאה גרידא בלבד רק תלמדהו בנחת, ולא בפעם אחת תעבור עליו, רק תתן ריוח בין פרשה לפרשה, וכו', יותר טוב לחלקהו לאיזה ימים, מעט היום ומעט מחר וכו' ואם כבר גמרתיו תשנהו ותשלשהו וכו', ותשתדל להכיר את צורת הפנים שבכל הקונטרס, כי כמו האדם אי אפשר לכל חיותו להראות באבר אחד, רק ברמ"ח איברים וכו', ורק בין כולם כשמצרפים בסקירה אחת את כל האיברים, נכרת צורת אדם שלם, כן גם צורה האחת אשר בכל הקונטרס הנה נפרדת למאמרים, לעתות ולאמצעים, ובשעה שמביטים על חלק אחד רק אבר אחד מתכליתו רואים, וצריכים לצרף בלבבנו ונפשינו את כל הנמצא בו, ואז תראה צורת עבודה ותכלית אחת מיוחד בשבילינו"¹⁶⁸.

¹⁵⁷ בני מחשבה טובה עמ', 33, 25, 22, 19, 14 באותו הקשר הוא מזכיר גם את הכסף משנה. על עצם השיטה נדון בהמשך.

¹⁵⁸ שם, עמ' 22, 56, 57.

¹⁵⁹ שם, עמ' 22

¹⁶⁰ שם, עמ' 52

¹⁶¹ שם, עמ' 53

¹⁶² שם, עמ' 28, 52

¹⁶³ שם, עמ' 12. אע"פ שקצת קשה להיות בטוח בכוונתו, מצוי בספריו האחרים שהוא מזכיר את בעל התניא בשם "הרב". עמ' למשל בהכשרת האברכים

ט: , שהוא מביא "הרב" . . . בהסידור". בהרבה ספרי חסידות מציינים ככה את סידור "תהילת ה'" לבעל התניא.

¹⁶⁴ שם, עמ' 11, 35, 52

¹⁶⁵ שם, עמ' 41, 52

¹⁶⁶ שם, עמ' 46, 52

¹⁶⁷ שם, עמ' 10, 28

¹⁶⁸ שם, עמ' 27-26

לקראת סוף הספר, בתחילת "סדר הדרכה וכללים", הוא כותב שצריכים ללמוד את הקונטרס וליישם אותו בצורה אישית: "דברינו אלה מאחר שעברת עליהם כבר, תתחיל מעתה לקוראם מחדש, לא כאדם שקורא ומדבר מחשבות רעיונות וכל הרפתקאות הנפש של זולתו, רק כאדם שקורא את דברי עצמו"¹⁶⁹. בגלל חשיבותה של הפנמת תוכן הספר באופן אישי, אי אפשר לקרוא אותו במהירות: "לכן אי אפשר לקרוא הרבה בקונטרס הזה בפעם אחת. . . ואם קורא אתה בפעם אחת שוב רק מעשה תקרא. למוד את הקונטרס מעט מעט, לא במחשבה לבד, רק גם בפיך, ובאופן שבכל חודש תעבור עליו"¹⁷⁰. ושוב אנו מוזהרים לקרוא על מנת להפנים: "הוי זהיר בכל שנרשם בקונטרס הזה. והדבר שקראת תעבוד בכל היום, או שנים ושלושה ימים, לקבוע בנפשך שכן תהיה כולך, ואם לא עלה בידך בפעם האחת אל יפול לך, כי לא עליך המלאכה לגמור בפעם אחת"¹⁷¹. מכל הנ"ל ברור שמדובר בספר הדרכה מעשית בעבודת ה', כולל "תרגילים", ולא בספר "עיוני". בחלק "תיקונים בדבר החברה", אחרי שהוא כותב את "נוסח הקבלה" הוא מדגיש את סדר הלימוד של החברה. כל אחד יכול ללמוד מה שהוא רוצה, אבל לפחות פעם בשבוע החברים חייבים ללמוד שיעור יחד, "ובפרט ענייני הדרכה וכן קונטרס הזה שכולם ילמדו יחד"¹⁷².

החברה

החברה כפי שראינו איננו פוליטית או מפלגתית. היא גם אמורה להיות שוויונית, ללא "כיבודים". היא מבוססת בעיקר על אהבת ישראל, ואסור שהיא תגרום לפירוד מאנשים שאינם חברים. היא נחוצה, כי "מה שיעלה ביד החברה לא יעלה בשום אופן ביד היחיד"¹⁷³. כבר הזכרנו את הדרישות והתנאים שיש למלא על מנת להצטרף לחברה. החברים חייבים להתאסף לפחות שלוש פעמים בשבוע¹⁷⁴. כשמתאספים חייבים להיזהר מאוד משיחה בטלה. כל אחד יכול ללמוד מה שרוצה, גמרא, משנה, וכו'. יש לקבוע שיעור אחד ביחד לפחות פעם בשבוע, בעיקר בענייני "הדרכה", ויש ללמוד את הקונטרס ביחד¹⁷⁵. כשלומדים יחד ענין של הדרכה "ילמדו בנחת ובעיון, ויתאימן אותו הענין על עצמם, איך יקיימו הם את דברי הדרכה של ספר זה. . . ובכלל כל מי שבחברייא שיפול במוחו איזה רעיון טוב. . . יאמרו לפני חבריו והחברים ישמעו לו, כי אפילו אם ט' פעמים לא יהיה ממש בדבריו, יכול להיות בפעם העשירי דבר טוב בו"¹⁷⁶. והרבי ממשיך לתת עצות מעשיות: "טוב שישתו מזמן לזמן משקה יחד, לא להשתכר ולהולל ח"ו, רק כדרכם של החסידים כדי להתחבר יותר יחד, ולעורר גם את נפש בהמיותה מעצלותה. ואפילו מי שאינו שותה משקה מפני חולשת בריאותו ח"ו, יערב מים במשקתו וישתה עמהם יחד. אחרי שישתו משקה יזמרו איזה זמר של התעוררות. . . ואם תתלהב נפשם וירצו לרקוד יחד, ירקדו, ובלבד שלא יבלו את הזמן בשתייה, זמרה ורקידה בלבד"¹⁷⁷. הנושאים של שתייה, שירה, וריקודים נידונים גם בספריו האחרים של המחבר, ועוד קצת בקונטרס. הוא מאריך את הדיבור על השירה ו"הניגון" ב"סדר אמצעי ויסוד החברה" אות י"ח, ועל המרכזיות של ניגון בחיים רוחניים ובעבודת ה'¹⁷⁸.

¹⁶⁹ שם, עמ' 48

¹⁷⁰ שם.

¹⁷¹ שם, עמ' 49

¹⁷² שם, עמ' 56

¹⁷³ שם, עמ' 8

¹⁷⁴ שם, עמ' 56. וע' בהערה 152.

¹⁷⁵ שם, עמ' 56

¹⁷⁶ שם.

¹⁷⁷ שם, עמ' 56-57

¹⁷⁸ שם, עמ' 41-44. ועמ' הכשרת האברכים עמ' מו - מז, אנו נדון בהרחבה בנושאים אלה בפרק על אלמנטים בעבודת ה'.

כיצד אמור החבר להתייחס לחברה ולחבריו, ואפילו למקום המפגש? גם בזה יש הדרכה מפורשת:

"מקום ועד החברייא יהיה אצל כל אחד מהם מקום מקודש, מקומו של עולם, בית הרחצה לרחוץ בו ולטהר את הנשמות, וכניסתן למחנה שכנה שנמצאה במקום ההוא, ובשעה שהולך שמה יהיה בעיניו כאילו יוצא עתה מן רשותו על עוה"ז לסניף גן עדן התחתון שהוריד ה' לבית הוועד שלהם, יגיל וישמח לבו בחרדת קודש על גודל אושרו שזכה גם בעוה"ז להסתתר תחת כנפי השכינה. ומכ"ש בשעה שנמצא בבית הוועד שישמח ויכוון שכונה קדושה בתוכינו, נפשי חולת אהבתך, אנא א-ל נא רפא נא לה, בהראות לו נועם זיוך, ויעורר תשוקה בקרבי שיגלה ה' בליבו ניצוץ נועם זיו ותפארת עוזו שנמצא כאן"¹⁷⁹.

בקשר ליחס בין החברים בינם לבין עצמם יש כמה עצות המבוססות "על שלושה דברים החברייא הקדושה עומדת, על התחברות חברים, על אהבת חברים, ועל התדבקות חברים

. . . וכולם יאהבו זה את זה אהבה רבה"¹⁸⁰. על אף החברות הכללית שאמרה לשרור בין כל החברים, יש גם צורך לחבר - חברותא מיוחד:

"מכל מקום יקח לו כל אחד מהם חבר לעצמו שלפניו יגלה את כל מצפונו לבבו, בין בדברים רוחניים ובין בדברים גופניים, דאגתו ושמחתו, נפילתו ועלייתו, וחבירו השומע ינחמהו ויעצהו וישמחהו ככל האפשר לו, גם בדברים רוחניים ייעצהו וידריכהו כפי דעתו ומצבו, וכן זה לזה."¹⁸¹.

ובכל זאת חייבים החברים לדאוג לכולם: "ואם נשאר אחד מן החברייא שאין אחד מהם רוצה להתחבר אליו לאוהב פרטי, מוכרחה החברייא ליתן לו אחד מהם"¹⁸². יש גם צורך בהרבה מאוד הערכה הדדית בין החברים: "תסתכל על כל אחד מהחברייא כעל איש מבני עליה. ותכבדיהו ותוקירהו בעיניך, כי הלוא בן מבני הנביאים הוא, וגם הוא כבר מסר את עצמו לקדושה שישרה ה' עליו"¹⁸³. ואפילו על עצמו צריך הוא להסתכל בצורה מיוחדת: "ומעטה יביט על עצמו לא כעל איש נמוך איש בהמי . . . רק כמו . . . איש מרומם הוא, והדבר שכשר בפני איש אחר אסור לו . . . לא שיחשוב את עצמו לאיש מרומם ויתגאה ח"ו על ידי זה, רק אדרבא יתבטל לפני כל איש ישראל . . ."¹⁸⁴ אסור לגלות את ענייני החברה לרבים: "לא יספרו ולא יפרסמו בשוקים וברחובות מן החברייא קדושה זו דרכיה ומעשיה, לא יתפארו בה לעיני זולתם . . . וכל הקבלה נקראת סוד, כן כל עבודה שיש בה התגלות הנפש מתנגדת היא לשאון ופרסום, ונוח לה ההסתר"¹⁸⁵. בסוף הרבי נותן הנחייה לגבי צירוף אנשים מעיר אחרת לחברה:

"חבר גם מעיר אחרת יתקבל לחברה, ואם ימצאו לו חברים בעירו יתנהג כנ"ל, ואם לאו יתנהג הוא בעצמו ככל אשר אפשר לו, ובין כך ובין כך צריכים כל החברים להתאסף לא פחות מפעם אחת בשנה, על איזה ימים, לא לאסוף אסיפה בשאון ורעש, רק לבוא למקום אחד, והימים האלו ימי עבודה ופרישות יהיו וישוחו זה בזה וזה לזה איך מתנהגים הם

¹⁷⁹ שם, עמ' 57

¹⁸⁰ שם, עמ' 57. ועמ' הכשרת האברכים עמ' ס"ב.

¹⁸¹ שם, עמ' 57

¹⁸² שם.

¹⁸³ שם, עמ' 58

¹⁸⁴ שם, עמ' 55

¹⁸⁵ שם, עמ' 57-58. עמ' גם עמ' 9 ובהכשרת האברכים עמ' ס"ב. המחבר נותן הגדרה שונה למושג "סוד" באש קודש עמ' ק"ג

בענייני עבודתם בכל השנה, ואיך מקדשים הם את כל מעשיהם לכבוד ית' ואיך יקבלו
ויוסיפו להתחזק ולהשקיע בקדושת ד' מהיות והלאה"¹⁸⁶.

כבר הזכרנו שלכל חבורה חייב להיות פנקס של שמות החברים, וענייני החברה וכל חבר צריך לחתום את שמו
למטה מ"נוסח הקבלה" (שכתוב בכתב אשורית), כעדות שהוא "מקבל על עצמו את הקבלה ותקנות החברה"¹⁸⁷
188.

הנוסח כאן מתאים דווקא למי שמקבל על עצמו חברות בחברה של "בני מחשבה טובה". אם נשווה אותו
לנוסח הקבלה שבהכשרת האברכים¹⁸⁹, נגלה שחוף מכמה שינויי לשון קלים, יש הבדל אחד גדול. שם מדובר
בנוסח שמתאים אפילו למי שמקבל על עצמו "דברי חברות" גם מבלי להצטרף לחברה, כמו שהרבי כותב שם,
שגם מי שרוצה לעבוד את ה' לבד צריך לקבל על עצמו דברי חברות"¹⁹⁰.

סקירה על נושאים הנדונים ב"סדר אמצעי ויסוד החברה"

"שכחת האדם את ה' היא עיקר הסיבה שמרחקת את האדם מן אלוקיו . . . אם היה רואה בעיניו ממש איך הוא
עומד לפני ה', לא היה לו שום יצר רע . . . וכיון שכן, כל עבודתו צריכה להיות איך לחזק את מחשבתו,
להרחיבה, לחזקה, ולשכללה ולקשרה אל ה' ית' "¹⁹¹. ומה היא הדרך של "עבודת המחשבה"? "לפי האמת
עבודת המחשבה צריכה להתחיל מלמטה למעלה. מתחילה יטהר את גופו ואז מחשבתו ממילא יטהר ויתחזק . .
לא כן עתה בדור עקבתא דמשיחא, דור נמוך, דור של עקביים, וגם חולשת הגוף גורמת . . . לכן צריכים להתחיל
את העבודה במחשבה"¹⁹²: זה גם מסביר את שם הקונטרס והחברה: "ולתכלית זו קראנו את חברתנו 'בני
מחשבה טובה' . . . לחזק ולגלות מחשבה טובה בנו . . . עד שאת כל הגוף תכניע וכל חושיו תבטל תחתיה, היא
תתראה ותמשול באדם"¹⁹³. ולכן מכיוון ש"שכלול שטוח וחזוק המחשבה, זהו יסוד חברתנו ועיקר האמצעי
שעל ידה נוכל להתקשר בעבודה"¹⁹⁴. יש צורך לנתח את סיבות חולשת המחשבה על מנת לתקן. לפי הרבי יש
שתי סיבות עיקריות: א) "העדר התעוררות, בין התלהבות של שמחה ובין של שירת הלב" . . . ב) "מום טבעי
שאינו לו בכלל מחשבה חזקה . . . והיא רק כעין בעל שכל הקטן".

זה בעייתי כי:

"בעל מחשבה חזקה אז בשעה שמתעורר ומתלהב מחשבתו מתחזקת וברה ורואה
במחשבתו ובדמיונו דמיון של ישראל בני נביאים, את ד' ית' וכסא כבודו, כל אחד לפי
מצבו, עד שאפילו אחר כך אחר התלהבותו יכול לאחוז במחשבתו הקדומה לבלי
להרפותה, לצייר לו גם עתה את כבודו ית' אשר לפניו, ומחשבה חזקה זו שאוחז יכול
לעורר שוב גם התלהבותו בכל עת ובכל שעה שמכשיר את עצמו. מה שאין כן בעל
המום בלא מחשבה, כל מחשבתו גם בשעה שמתעורר ומתלהב הוא רק ניצוץ כמו שכל
הטפש, ומכל שכן בעבור התלהבותו נעדרת ממנו כל מין מחשבה עילאה"¹⁹⁵.

¹⁸⁶ שם, עמ' 58 ועמ' הכשרת האברכים, עמ' ס: שהקבוצות אינן דוקא עבור חסידים של אותו רבי: "זאם רוצים כל האברכים והבחורים מאיזה מפלגות
חסידות בעיר אחת להתחבר יחד, ג"כ יוכלו אם דרכי החסידות שלהם נוחים זה לזה".

¹⁸⁷ שם, עמ' 54.

¹⁸⁸ נוסח הקבלה, שהבאנו למעלה מופיע בספר בעמודי 54-55.

¹⁸⁹ הכשרת האברכים, עמ' ס"ג - ס"ד

¹⁹⁰ שם, עמ' סב:

¹⁹¹ עמ' 11.

¹⁹² שם, עמ' 11-12.

¹⁹³ שם, עמ' 12.

¹⁹⁴ שם.

¹⁹⁵ שם, עמ' 13.

הרבי ממשיך ומסביר מה זה "מחשבה" לעומת "שכל", "דמיון", ו"נבואה". המחשבה חלשה כי "פשוט הוא מפני שלא השתמש ועבד בו כראוי" וגם "עבודת גופו מכששת את מחשבתו". ולכן אם רוצים להיכנס ל"עבודת המחשבה", יש "להוציא ולגלות בנו מחשבה חזקה מחדש ולהרגילה בעבודתה". ויש בזה תועלת כפולה: "כי לא די שתגלה בנו מחשבה עילאה . . . אלא שגם ארסי חושי הגוף יחלשו ע"י עבודת המחשבה"¹⁹⁶. אבל על כל הנ"ל נשאלת שאלה חזקה: "איזה מחשבה בכלל יש בנו . . . רק צורת ומחשבות גופניות ומה יועילו לנו מחשבה ודימיון כאלו"? ואפילו אם האדם רוצה לחשוב על דבר רוחני - על מה יש לו לחשוב, "כי דבר גופני שנצייר את כבודו יתברך באיזה דימיון וגוף אסור כדברי הרמב"ם ז"ל"¹⁹⁷. אחרי דיון ב"חושים רוחניים" הרבי נותן עיצה נועזת לשאלה הנ"ל. לפני כן הוא מקדים: "וכיוון שיסוד חברתנו הוא שלא לגער ולגזור סתם על האיש עשה כך וכך . . . וכל יסוד חברתנו הוא להרכין את הכתף למקום נמיכיות החברים עד כפות רגלי נפשם וגופם, ומשם להעלותם באמצעים מתאימים להם" לכן הוא מציע למתחיל בעבודת המחשבה:

"האיש במצב כזה בראשית גידול והתרחבות מחשבתו יסמוך את עצמו על הראב"ד ז"ל שמישיב על הרמב"ם ז"ל פרק ג' מהלכות תשובה הלכה ז' וזה לשונו: א"א ולמה קרא לזה מין כמה גדולים וטובים וכו' הלכו בזו המחשבה וכו'. ועל פי פשוט קשה להבין את דברי הראב"ד ז"ל הלא מקרא מלא הוא, כי לא ראינו כל תמונה וכדומה. ועיין בכסף משנה שם קושייתו, ולפי הנ"ל לא שאמר הראב"ד ז"ל שיטעה האיש לאמור שיש ח"ו למעלה שום תמונה, חס מלהזכיר, אבל כנ"ל באמת ידע האיש שהשם יתברך אינו בעל שום תמונה ח"ו רק הוא הקרוץ מחומר איש מגושם בעל תמונה מצייר לו זאת, כדי שתוכל מחשבתו להאחו ולהתגדל ולהתרחב, וכאשר יעזור לו ד' ותחזק מחשבתו ותוכל לחשוב בד' מחשבה חזקה ונקייה, ודימיון ניצוץ נבואה יתגלה לו, אז התמונה הציור גופני הזה ממילא יתבטל, ויוכל לצייר לו בעת תפלתו שעומד לפני ד' ית' ולפני כסא כבודו ענין כדי לשבר את האוון וכדי לשבר את המחשבה מה שיכולה לחשוב ולדמות. וגם אתה חבר החברייא בשעת הדחק צייר לך שאתה עומד לפני כסא כבודו ואתה מתפלל ומבקש ממנו ית' פשוט כבן שבוכה ומתחנן מאביו רחם נא עלי אבי, כבר אי אפשר לי לסבול נדודי הגוף ועזיבת הרוח, ומן העת אשר השלכתי ממך והסתרת פניך מאתנו, מגור מסביב, ומי הוא האיש אף בלב אבן שלא ימס בשעה שמצייר במחשבתו את הדמות הזאת, איך הוא עומד לפני כסא כבודו אש אוכלה ומתחנן על עצמו ועל בני ביתו ועל כל ישראל"¹⁹⁸.

זאת אומרת שעל פי פירושו של הרבי בדברי הראב"ד, יש היתר לאדם לדמיין איזה שהוא ציור גופני כשהוא מתפלל, על מנת להתכוון יותר. על זה ניתן, לפחות למתחיל בעבודת ה', לסמוך.¹⁹⁹ בחלק הבא עוסק הרבי בנושאים של "התרחבות ושכלול המחשבה", וגם ב"התעוררות והתרגשות", נושאים שאח"כ דן בהם בהרחבה בספר הכשרת האברכים. התרגשות והתלהבות הן "מן התגלות הנפש", ומחשבה טהורה תלויה בהן, וכן המחשבה הטהורה.²⁰⁰ אפילו התעוררות גופנית היא "מפתח לנפש", ו"כל התרגשות דבר מדברי העולם פותחת ניצוץ מנפשו"²⁰¹. עלינו ללמוד ולתרגל טכניקות איך לפתח את ההתרגשות והמחשבה. ולכן הוא מציע תרגילים של דימויים מודרכים כגון התרגיל שבו יתרכז האדם על יום מותו: "יצייר את הדבר שעובר על כל איש לאחר אריכות ימיו ושנותיו, איך יסתכל ברגע האחרון". הרבי ממשיך ומתאר בפרטים מעמד

¹⁹⁶ שם, עמ' 14.

¹⁹⁷ שם.

¹⁹⁸ שם, עמ' 19-20.

¹⁹⁹ ע' פירוש דומה לדברי הראב"ד ב: Rabbi Joseph B. Soloveitchik, The Halachic Mind, London, 1986, עמ' 115.

²⁰⁰ שם, עמ' 20.

²⁰¹ שם, עמ' 21.

של פטירת אדם בצורה ציורית ומרגשת ביותר. מה יוצא מתרגיל זה? "אז בטח יתרכך גם לב האבן מן מרירות והתרגשות זו יעלה אל תפילה רצויה כנ"ל, לא התעוררות, לא מחשבה יחסרו אף לא אמונה אהבה ויראה לה" 202

הרבי ממשיך לרבר על עוד תחבולות לעורר ולחזק את המחשבה, וכיצד להתכוון ולהתעורר בתפילה. חשוב לא לפספס אף רגע של התעוררות, צריכים לנצל אותם לקדושה. גם רגעים של צער ודאגה, וגם רגעים של שמחה הם הזדמנויות להתקרב אל ה'. יש לאמר תהילים, יש לשוחח עם ה' בלשון שהוא מבין²⁰³ לאמר פסוקים של חיזוק, כמו: ה' רועי לא אחסר" וכו', ולהודות לה' על שמחתו. הוא מסכם קטע זה ככה: "דומה הנפש אל מקור מים שנסתם, אשר צריכים לחפש אותו ולחפור חורים וסדקים אליו, ומכל חור אשר נפתח יכולים להוציא מים רבים ולהשקות את כל שדותיו שלו, אף של חביון"²⁰⁴

אם אנו נוטים לראות בכל הנ"ל כאתגר שהוא למעלה מכוחותינו, הרבי מזכיר לנו ש"עיקר כוונתנו בחברתנו 'בני מחשבה טובה' שלא די לנו במחשבה כגון זו בלבד (שהוא "ציור"). . . רצוננו אנו הוא לקרוע בקריעה אחת את כל המסך הפרוס על כל החיים. . . עד שתתגלגלה כן התלהבות ומחשבה בלא ציור, רק התפשטות מחשבה חזקה ונקיה כ"כ עד שבכל דבר תראה את ה' ית'. . . מחשבה נקיה עצם המחשבה בלא דמות וציור, ומתגברת על החושים. . .²⁰⁵ . אמנם הרבי "מכיר" את הקורא, את חולשותיו ומגבולותיו, ומ"מ בא לעודד אותו שלא יתייאש מהמשימה שנראית כבלתי אפשרית: "הכלל הזה תדע, כל מדרגה גדולה וכל מדה עילאית אשר תשמע לא תתיאש ממנה, רק תחמוד אותן בלבך ותתאמץ להגיע אליהן, כי הרבה אנשים כבר נאבדו ולא עלו אל המצב שהיו מוכשרים אליו רק מפני יאוש הזה, שיסודו עצלות, התרשלות, ויצה"ר"²⁰⁶ חשוב מאוד להקפיד על "קצב" נכון בחיים. על מנת לחפש את ה' בכל "צריך אתה להתרחק מן המהירות הרחק הרחק. כי אין המהיר מתבונן, אבל גם השמר לנפשך שלא תגיע במתינותך עד קצה גבולה, ולא תגיע בעצלות ועצבות"²⁰⁷.

הרבי נותן לנו תרגיל ב"דימוי מודרך" על סעודה שלישית²⁰⁸, על ההרגשות הרוחניות והקרבה לה' באותו רגע שהוא "השעה של יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעוה"ז מכל חיי עוה"ב"²⁰⁹. לאחר מכן הרבי מדבר קצת על ההבדל שבין מקובל רגיל ומקובל חסיד²¹⁰, נושא שהוא חוזר אליו במבוא השערים²¹¹ כשהוא כותב בצורה שיטתית על הגדרת חסידות מול גישות אחרות בקבלה ובעבודת ה'.

לאחר מכן חוזר להגדרת התפקיד של החברה: "וזהו תכלית החברייא קדושה שלנו, שתתהפך הרוח והמחשבה ולא מחשבה בלבד רק המחשבה הטהורה החזקה, התגבר על חושך וחוש חדש קדוש יתגלה כן. . . ענין מעצמן יפתחו לרוחה לראות את מלך העולם שמקיף את כל העולם ואת עצמך"²¹². ושוב הרבי מזדרז להרגיע את הקורא: "אל יפול לבך בקרבך לאמר איש חוטא ונמוך אני ואיך אפשר לי לראות את האתה מלך העולם. . . ואפילו אם ח"ו שוב תפול לפעמים בגסותך שמכבר, שוב תקום ותתעלה בעזרת ה'"²¹³. קטע זה אופיני לרבי,

202 שם, עמ' 23-22

203 נקודה זו מזכיר את שיטת ה"התבודדות" של רבי נחמן מברסלב. הרבי אינו מזכיר את רבי נחמן אף פעם. לפי האדמו"ר הנוכחי, הרב קלמן מנחם שפירא, יש הרבה מן המשותף בין הרבי ובין רבי נחמן, אלא שהרבי פחות "קיצוני", מעין "ברסלב בהיתר", וע' בפרק על אלמנטים בעבודת ה'.

204 בני מחשבה טובה עמ' 24-23

205 שם, עמ' 25. כאן רואים רמזים לגישה ה"פנטיאסטית" שנמצא גם בעוד כתבים של הרבי. עיין בפרק "מה היא החסידות?".

206 שם, עמ' 26. גישה זו נמצאת בעוד מקורות בחסידות ומוסר. עמ' ליקוטי הלכות לרבי נתן מנימוורוב, ברכת השחר ג: ה'-ר', ואגרות פחד יצחק לר' יצחק

הוטנר, אגרת ק"ח.

207 שם, עמ' 28.

208 שם, עמ' 28-30

209 שם, עמ' 28. בהכשרת האברכים ט"ז - י"ז: הרבי משווה בין סעודה שלישית ובין יום הכיפורים, וע' בפרק על דימוי מודרך.

210 שם, עמ' 32-31

211 מבוא השערים, עמ' י"ח. - כ"א:

212 בני מחשבה טובה, עמ' 32

213 שם, עמ' 33

שמצד אחד דורש מן החסיד את המקסימום, אבל מצד שני מביין שהוא עוסק עם בני אדם, ולא עם מלאכים, ושתימיד תהינה נסיגות ונפילות בדרך.

הנושא הבא הוא החשיבות לפתח "ראיה עילאה", כדי לראות ש"גם אתה מלא אלוקות הנך, ואפילו גרגרי החול שאני דורך עליהם שמות הם, כל העולם כלול בקדושת אלוקותו בביטול גמור. . . שכל העולם מלא שמות"²¹⁴. את כל זה יש באמת אפשרות לראות, "כי נפשך כשהיא לעצמה רואה היא ראיה קדושה ורק הגוף מעצירה, וכיון שאתה כופה את הגוף, נפשך יוצאת ורואה"²¹⁵.

לאחר דיון קצר במושג מסירות נפש בכלל והנכונות למסירת נפש בשעת קריאת שמע בפרט²¹⁶, הרבי שוב חוזר לנושא תפקידה של החברה: "תכליתנו ותכלית חברתנו, לשכלל את המחשבה. . . ולא גלוי המחשבה לבד. . . גם גלוי הנפש. . . גלוי ושליטתה על הגוף". ואיך מגיעים לדרגה שכזו? "צריכים אנו להתנהג בכל עניינינו הנהגות שמסגלות את הנפש להתגלות, ולהשמר מן הדברים שמרחיקים אותו ומטמינים אותה. . . תנהג את עצמך בפשיטות ותמימות. . . כי התמימות היא ממשלת הנפש על האדם ומעשיו, וערמימות היא חוסר הנפש"²¹⁷.

הרבי ממשיך בדיון על המושגים של אמת ושקר, ועל החשיבות של להיות איש פשוט ותמים שאינו משקר. עדיף להגיד "איני יודע" מאשר "תעקם ותעקל תשובה"²¹⁸.

לאחר שלמדנו שהשקר הוא פגם עבודת ה', אנו לומדים על פגם חמור נוסף - הבטלה. כי חז"ל כבר קבעו ש"הבטלה מביאה לשעמום". . . ו"הולכי בטל הם הרמאים הכי גדולים", ולכן חיוני ל"הרחק את עצמך מן הבטלה הרחק כמטווחי קשת. . . כי גנב הוא היצה"ר ודי לו שיבטלך עשרה רגעים. . .

ונתבלבלו כל מחשבותיך גם בשאר היום"²¹⁹. בסיכום נושא הפשטות והתמימות הרבי מזהיר את הקורא לא "להתבטל כ"כ הרבה לפני החכמה האנושית בכלל עם כל חדושיה", שכבר "הרבה מהם שנחשבים עתה עוד לאמתים. . . בעוד איזה זמן יתחדשו חדשים ויצחקו גם על אותן ודאיות מדומות שבימינו."²²⁰

עכשיו הרבי פונה לנושא חדש, ודן באריכות תפקידו של הניגון בעבודת ה'. "הניגון הוא רק מין גילוי הנפש והרגשותיה", והיא "אחד מן מפתחות הנפש שמעורר אותה ואת הרגשותיה". כל זה נחוץ לחברה, כי "חברתנו לשם ה' היא, ורוצים אנו להוציא את נפשותינו להמשילה על גופינו, לקשרה בקדושתנו ולבטל אותה ואת עצמותנו בנשמת ש-ד', לכן נרגיל את עצמנו ברנה ונגינה של עבודה לשמים". ולכן "קח לך איזה תנועה של ניגון. . . תסגור את עיניך ותחשוב שוב, שאתה עומד לפני כסא הכבוד. . . תרגיש שנפשך התחילה כבר לנגן בעצמה"²²¹.

אגב הדיון על הניגון מעיר הרבי הערה מעניינת: "דע לך שבענין דרכי התגלות הנפש יש הרבה פעמים ללמוד מן הילד, כל מעשיו אינם בכוונה, רק מעצמה נפשו מתגלה באופנים שונים ועושה תנועות ומעשים כפי תנועות נפשו"²²². לחסיד יש חשיבות בסוגים שונים של ניגונים: "ולאו דווקא בניגון של שבירת הלב, רק גם בניגון של שמחה בכולם תוכל להשתמש לגילוי הנפש וכך דרכו של החסיד, הוא בוכה לפעמים בניגון שמח, וגם בשעת ריקודין, ולפעמים רוקד גם בניגון של כל נדרי. . . לכן כשתהיה בחברת חסידים בשעה שמנגנים, אם בתפילה,

²¹⁴ שם.

²¹⁵ שם, עמ' 34

²¹⁶ שם, עמ' 34-35

²¹⁷ שם, עמ' 36

²¹⁸ שם, עמ' 36-37

²¹⁹ שם, עמ' 38-39

²²⁰ שם, עמ' 40

²²¹ שם, עמ' 41-42 / עמ' : "in common with other", Nechemia Polen, "Sensitization to Holiness", Jewish Action winter 1989-90: p. 32

Rebbeim of his lineage, R. Shapiro played the violin himself, and would often lead his Hassidim in song on the violin

אלמנטים בעבודת ה'.

²²² שם, עמ' 43

בסעודה, או באופן אחר, תרנן גם אתה עמהם, לא רק להשמיע קול . . . רק כדי להוציא את נפשך ולהעלותה . . . מין ניגון החופה . . . ולא דווקא בשעה שאתה בחברת חסידים . . . גם בביתך בכל עת שתרגישי את עצמך מוכשר לזה תוכל לרנן כנ"ל, ואין אתה צריך לצעוק בקולות . . . רק המיה בלחש וקולו נשמע במרום"²²³.

כל חסיד עובר ניסיונות, אבל "גם הניסיון עבודה היא אצלו", ויש צורך למצוא את האיזון הנכון בין "בחינה עצמית" שהיא חיונית, ובין "מחקרים שאינם נותנים את הרגשותיהם לצאת"²²⁴. מכיוון ש"ראשית תכליתנו שהתחלנו בעבודת המחשבה היא כדי שנוכל לקפוץ קפיצה אחת ממעל לגופינו וחושנינו ולמשול עליהם . . . גם בענין הממשלה על עצמו צריכים לדעת איך להתרגל בה. . . "כל ממשלה צריכה לרוח המושל . . . רוח גבורה. . . בקשרי המלחמה . . . כי כל יכולת המלחמה להתגבר לכבוש ולמשול על השונא ברוח גבורה תלויה"²²⁵. כאן הרבי נותן לקורא עצות איך להתמודד עם תאוותיו (גם בענייני היתר), ע"מ לא להגיע לאפשרות של חטא: "הרבה פעמים נכשל האדם ח"ו בתאוות, לא מפני שתאוותו מרובה, רק מפני שרק הלב הוא . . . וכן הוא בענין העבודה, אל תחכה עד אשר תבוא ח"ו לידי עבירה או אפילו תאוה של היתר רק . . . לחבר את המדות למחשבה בכל דברך אפילו בדברי היתר, ולא רק שתתחשב מקודם אם לעשות בלבד, רק תתגור בהם מלחמה . . . כדי לעורר בכך אומץ הלב ורוח ממשלה על עצמך"²²⁶. גם לענין זה הרבי נותן "תרגילים" כמו לשנות לפעמים קפה ללא סוכר, לאכול הרבה לחם, אבל מעט אוכל מתוק, למעט באכילת בשר, ולאכול לפעמים דוקא את סוג הבשר הפחות אהוב עליו"²²⁷.

את החלק המרכזי הזה של הקונטרס הרבי מסיים כך:

"כל תכליתנו היא שנתהפך מבן שפחה לבן מלך ונתקרב בעבודתנו, מן אחר הריחיים אל היכל המלך וכסא הכבוד, זאת אומרת, שלא בלבד שנעבוד את ד' רק שנעשה עובדי ד' לא בלבד שנפעל בקדושה רק שנעשה בעצמנו קדושים, לכן יכול כל איש לנסות את עצמו בזה, אחר כל עבודה יסתכל בקרבו, התפללתי, למדתי, וכו'. האם הנני מרגיש בקרבי איזו רוח טהורה, תהיה אפילו דקה מן הדקה, האם מחשבותי רצוני והרגשותי עתה אחר עבודתי משונות מעט מרצוני ומחשבתי לאחר דלדולי בעולם ופחזותיו, האם אני מרגיש עתה געגועים למצבי הקודם שהייתי בעת תפילתי ועבודתי, האם מרגיש אני מין כאב לב על שנתרחקתי מן הטהרה ויופי העליון שהצצתי בו בשעת תפילתי, אם את כל זה אתה רואה וסובל, סימן הוא שעבודתך רצויה היא לפני המקום וגם גופך מתקדש בעבודתך, ואם לאו, טעית בכל מדרגותיך ח"ו, אבל גם אז אל יפול לבך, התרופה לא פעלה שנס את מתניך והחזק בעבודתך ביתר שאת ויתר עז כנ"ל"²²⁸.

ולכן לפנינו גרעין של שיטה שלמה בחסידות ועבודת ה', בחינוך והדרכה. מכאן הרבי ימשיך ויפתח אותה בכל ספריו, חובת התלמידים, הכשרת האברכים, ומבוא השערים. בכל זאת קונטרס בני מחשבה טובה נשאר כפסגת השיטה, כדרך ששייכת רק ליחידה הסגולה. אמנם, בזה שהרבי דיבר על הנושא הזה בצורה גלויה גם בהכשרת האברכים וגם במבוא השערים, ספרים שהרבי התכוון להדפיס, ושהמגבלה היחידה היא לקרוא אותם לפי הסדר, יש רמז שהרבי כנראה היה מוכן לפתוח את שערי החברה בצורה יותר רחבה. וזה כמובן בהשוואה לבני מחשבה טובה, ספר שלא הודפס לרבים, ושהיה אסור להעתיק אותו ללא רשות המחבר עצמו"²²⁹.

²²³ שם, עמ' 44-43

²²⁴ שם, עמ' 45-44

²²⁵ שם, עמ' 46-45

²²⁶ שם, עמ' 46

²²⁷ שם, עמ' 47-46

²²⁸ שם, עמ' 47

²²⁹ חשוב לציין שהיו עוד ניסיונות של "עבודה קבוצתית" חוץ מאלה של הרבי והרב ציטלין. לענייננו, החשוב שבהם היו הקבוצות של צעירי חסידי גור, שהיו פעילים גם בווארשה. על קבוצות אלו, עמ' הוברבאנד, שמעון, קידוש ה', תל-אביב תרי"ט, עמ' 75-82. אלה יצאו מהמסגרת החברתית הרגילה, התפללו

הרב הלל ציטלין: ספרן של יחידים

הרב הלל ציטלין נולד בקורמה פלך מוהילב ברוסיה בשנת 1871, ונהרג על קדוש ה' בשואה בוורשה בדרך לטרבלינקה ב 1942. הוא היה הוגה דעות, סופר, משורר, ועיתונאי, שכתב בעברית וביידיש. הוא גדל במשפחה חב"דית, וכנער למד חסידות וקבלה, בנוסף ללימודים בתלמוד. כצעיר עסק רבות בפילוסופיה כללית ובביקורת המקרא והיגיע לספקות באמונה. הוא במיוחד נמשך אחרי תורתו הפילוסופית של ניטשה וכתב חיבור עליו. ב 1906 הוא התיישב בוורשה נשאר שם עד סוף ימיו. ההשקפה הפילוסופית שלו הביאה אותו לידי דיכאון, יאוש, ופסימיות והוא חיבר ספר על הטוב והרע. לאחר מכן הוא חזר בתשובה והתעמק יותר בקבלה וחסידות. הוא גם עסק הרבה בבעיות של עם ישראל בדורו, כמו האנטישמיות, הציונות, הטריטוריאליזם. הוא ביקר בארץ ישראל ונפגש עם הרב קוק. הוא מאוד התקרב אל תפיסתו, וכתב כמה מאמרים עליו. הוא כתב הרבה על חסידות חב"ד וברסלב, והרגיש קרבה מיוחדת לרבי נחמן. הוא כתב הקדמה לספר הזוהר, וגם תרגום ופירוש לספר. חשוב לעניינינו לציין שהוא כתב מאמר ביקורת נלהב על הספר חובת התלמידים של האדמו"ר מפיסצנה, שפורסם לאחר מכן בספרן של יחידים. בין ספריו המפורסמים: א-ב של יהדות, ספרן של יחידים, בפרס החסידות והקבלה, על גבול שני עולמות, ודממה וקול. הרב ציטלין חזה את השואה וניסה לקרוא ליהודים לחזור בתשובה ע"מ למנוע את החורבן. הוא גם ניסה להקים תנועה של קבוצות של עובדי ה', ועל זה בהמשך. לפי עדות בנו, הסופר אהרן ציטלין, הוא נהרג בערב ראש השנה תש"ב בטלית ותפילין, ועם ספר הזוהר בידו.²³⁰

הקבוצות של הרב ציטלין

במאמר אוטוביוגרפי בשם "קצור תולדותי" שהתפרסם בספרן של יחידים, הרב ציטלין מעיר על עצמו ש"בשנות תרע"ד ותרע"ה שרוי הייתי כמעט באותו המצב של אכסטזה שנמצאתי בו בראשית הכרתי את החב"ד. הגעתי אז כמעט למדרגת "חזוה חזיונות". . . "פרי האקסטזה הנפלאה ההיא הם כל חיי הרוחניים בשנים אלו. . . ניסיוני ליסוד אגודות קטנות של יחידים בשם 'בנה' והמובחרים שבהם - בשם 'בני היכלא'. . . ושני הספרים הנמצאים אתי בכתב יד. . . בספרן של יחידים, שפרק אחד ממנו כתוב בסגנון הזוהר אני שולח עתה ל'כתובים'²³¹. נראה שספרן של יחידים (שבאמת יש שלושה פרקים כתובים בארמית) היא התוכנית של הרב ציטלין לקבוצות בני היכלא. הספר התפרסם לראשונה ב 1928.

הביוגרפיה השלמה ביותר של הרב ציטלין הוא הספר תולדות נשמה אחת של שמחה בונים אורבך, שהיה תלמיד של הרב ציטלין בוורשה ולימים רב בישראל ופרופסור באוניברסיטת בר אילן. שם אורבך מתאר את הפעילות של הרב ציטלין למען הקבוצות. לפי אורבך פעילות זו קשורה בקשר הדוק למשיחיותו של הרב ציטלין. בהקדמה הוא כותב: באה תקופת מלחמת עולם הראשונה. . . בציטלין התגברה האינטנסיביות של אמונתו, התעוררה בו האכסטזה של ימי נעוריו ואז חזה מראות אלקים. . . אז נולד החזון המשחי שלו. ציטלין הרגיש בכל חושיו, בכל אבריו הגשמיים והרוחניים שהגיעו ימי הכרעה לאומות העולם ולעם ה', כי הולך ונחתם

לבד, והתעמתו בין עצמם ועם הסביבה. היתה הירארכיה ברורה ביניהם ובתוכם. לפי נתנאל לדרברג, בבנים בשואה, כפר הרווא"ה (עוד לא יצא לאור) הנחיותיו של הרבי בבני מחשבה טובה, הן גם תגובה ושלילה לשיטת הקבוצות של גור. לכן הרבי מדגיש, שאין לפרוש מן הציבור, ושאל "כיבודים" וכו'. גם היו קבוצות של הרב יהודה ליב אשלג, "בעל הסולם". בגרמניה, ד"ר נתן בירנבוים ניסה להקים קבוצות "העולים".

²³⁰ חומר ביבליוגרפי על ציטלין נמצא ב: "ציטלין, הלל", אנציקלופדיה העברית, ירושלים ובתל אביב, תשל"ו, כרך כ"ח, עמ' 639, ספר ציטלין ערוך בידי ישעיהו וולפסברג וצבי הרכבי, ירושלים תש"ה, שמחה בונים אורבך, תולדות נשמה אחת, ירושלים 1953, מאמר אוטוביוגרפי שהתפרסם בספרן של יחידים, י-ם תש"מ, כתביו של בנו,

ירוסף חיים ברנר ב 1920, כשחשב בטעות שציטלין נפטר. המאמר, שנמצא בספריה הלאומית בירושלים, הוא מעין הספד. למרבה האירוניה, ברנר נהרג בפרעות של הערבים ביפו ב 1921, יותר מעשרים שנה לפני שציטלין נהרג בשואה.

²³¹ הלל ציטלין, ספרן של יחידים, ירושלים, תש"מ, עמ' 4.

גורל המין האנושי". הוא "ראה לא רק את עקבות המשיח . . . כי אם צעדי המשיח ממש"²³². ומה עושים כדי להתכונן לביאת המשיח? "אז יצא בקריאה לבני היכלא, לנשמות הבודדות המצפות לישועת עולמים, לאלה החיים ונושמים באלקים, אשר נשמתם היא מרכבה לאלקי ישראל, לאלה אשר היעוד המשיחי - היסטורי של ישראל חי ופועם בלבם, להתכונן לקראת התפקידים המשיחיים של הרגע המשיחי הגדול: לתקן עולם במלכות ש-די"²³³. בסוף הספר, לאחר תאור ביוגרפי ופילוסופי ארוך, אורבך חוזר לנושא הקבוצות שהרב ציטלין רצה להקים:

אז ניגש ציטלין לבנות את מזבחו לאלקים חיים. בעשרות חוברות ומאות מאמרים, בנוסחות שונות, באמצעי תעמולה שונים ובדרכי הסברה שונים, הציע ציטלין את האידיאולוגיה החברתית שלו: עשרות חברות וארגונים תחת שמות שונים ובהשתתפות אנשים שונים ניסה להקים במשך של שנים רבות. את כל הפרוגרמה החברתית שלו מנסח ציטלין עצמו בשתי מטרות עיקריות: מטרה ראשונה: בריאת מרכז בריא בתוך עם ישראל, הממושך והממורט על ידי המפלגות וסיעות אין קץ שבו, על ידי ההתאחדות, התכללות והתמזגות מוצקה של כל האלמנטים היותר טובים והיותר ישרים שבו ("דממה וקול"), ובנוסף אחר: "אחדות ישראל צריכה לספוג את הכל לתוכה, לפי שכלל ישראל היא" (ספרן של יחידים); ומטרה שנייה: להציל בשביל עתידו של ישראל את שארית הפלטה, את הברכיים אשר לא כרעו לבעל ההתפלגות" ("דממה וקול" עמ' 23), כלומר יצירת ארגון של יחידים - אנשי עלייה . . .²³⁴

את תורת היחידים שלו הציע בהרחבה ובלשון מיסטית נלהבה, בספרו: "ספרן של היחידים, עומק רז, זך מחשבה וכשרון הנהגה ומעשה לנשמות בודדות" (ווארשה, תרפ"ח, הוצאת עצמו) . . . ישראל הוא הגואל האחד ואמיתי של העולם כולו ועליו להיות מוכשר לגאולה זו. אולם כיצד ייהפוך עתה העם ההרוס כולו, בין בחומר ובין ברוח, לעם שכולו גואלים, ב"שעה שרובו של העם, אבד את צורתו הרוחנית העתיקה", על כן פונה הוא ליחידים יחידים, לבעלי אמונה חזקה, זכי הכרה ועמקי המדע הפנימי (למובחרים שבמובחרים הוא קורא "בני היכלא"), שיתאחדו תחת השם "יבנה" לתכלית "התעלות פנימית ובקשת תקונים לכל תחלואי עולם" . . . קול פנימי אומר לו לבנות משכן בלבבות היחידים, להקים שם ארון קודש ובארון - הלוחות העתיקים, הלוהטים ומתנוצצים באש חדשה . . . ולאותם היחידים שהוא רואה בחזונו, אלה "יחידים היחידים, ישראלי הישראליים, שכל אחד מהם כואב את הכאב הגדול של ישראל ואשר ירש את החן של בני מלכים ואת החסד של האבות, אשר מעיניהם נשקפים היסורים והתקוות של שבעים דורות של גלות, אשר לבם דואג תמיד ובוכה תמיד, אשר להם צלם אדם וצלם ישראל בשלימות, צלם אלקים, המאחד את הראש, האמצע והסוף - אדם, דוד, משיח" הוא מדבר בלשון הזוהר וקורא להם:

"אתכנסו לחד אדרא" . . . ופה באים פרקים שלמים בלשון התרגום ובסגנון הזוהר המתאים להלך המחשבה המסתורי שבהן. על התפילה התדירית, שאינה פוסקת, על "צלוחת דאין לה הפסק", על שבירות הלב ביחד עם שמחת הלב, "על צלותא דעניא

²³² אורבך, עמ' 9

²³³ שם, עמ' 10

²³⁴ שם, עמ' 166

דתיביר לביה" ועם כל זה מלא "כסופין שלהובא, דשרא למחזי סבר אפוי דאבוהו" . . .
ולהם, ליחידים אלו הוא מכתוב ציונים מוסריים - "אזהרות לבני יבנה" . . .²³⁵

לפי עדותו של אורבך, הרב ציטלין לא הצליח במשימתו:

"הוא לא מצא הד לדבריו; קולו היה קול קורא במדבר. ואז כשחשכו כל האורות, כשכבו כל הנרות, "כשנפוג ונדכה בתוך התהומות החשכים של העולם, כשנתעייף ונתייגע בתוך ארצות השקר", כתב את ספרו האחרון: "דממה וקול, הגיונות, תוכחות, גילויי נשמה וכסופי משיח" (ווארשה 1936 תרצ"ו הוצאת עצמו) . . ."

רצה ציטלין להקים תנועה מיסטית, תנועה משיחית - "חסידות לעתיד לבוא" בכל המנגנון המודרני, במכשירים פוליטיים, בדרכי תעמולה פוליטיים ו - נחל מפלה . . . רצה לעשות דרך למלך המשיח כ"אר"י קדישא", כר' משה חיים לוצאטו קדישא, ר' ישראל בעש"ט קדישא, אחין קדישין ר' אלימלך ור' זוסא, ר' לוי יצחק קדישא וכל מחצדי חקלא די בכל דרא ודרא . . . בכלים מודרניים, ב"מאני תבירין" של תקופתנו הטכנית, והתאכזב מרה. באחרונה, התיימש מכל הדרכים הפוליטיות, מכל התכניות החברתיות, מכל דרכי הצלה האנושיים, מכל המגמות הצבוריות וקרא רק לתשובת אנשי נינוה ואל תפילה שיש בה מסירות נפש, אולם "אחרי כל הנסיונות ואחרי כל התחבולות" לא עלה בידו "לאחד אף עשרה מישראל בלב מאוחד באחדות גמורה שיתנפלו, לפני השם, בהעתירם בעד עמם ארבעים יום וארבעים לילה". ואז פרש ציטלין את ידיו השמימה: "פקח את עיני האנשים האלו ויראו" . . .²³⁶

נסיון אחרון של הרב ציטלין היה כחודשיים לפני פרוץ מלחמת עולם השנייה. הוא חזה את השואה וקרא לתלמידיו לייסד קבוצה של עשרה "מכוונים" לנסות להציל את עם ישראל דרך תשובה ותפילה חזקה. אורבך מתאר את המעמד כך:

"היה זה חודשיים לפני הרעש", כשני חודשים לפני פרוץ המלחמה. נקראתי, כאחד מתלמידיו ובאי ביתו, אל מעונו של ציטלין לאסיפה מיוחדת, ובפתקת ההזמנה היה רשום שזה ענין "הנוגע לכל קיומנו של עם ישראל".

מופתע מאוד מדברים אלו, באתי לביתו ולפני נגלה מחזה, שגם בעיני היה בלתי רגיל ושהוסיף הפתעה על הפתעה . . . על יד השולחן ישב ציטלין ומסביבו חבורה של עשרה בני אדם, ביניהם הסופר הדתי, איש הפלא, ישראל שטרן, מקובלים ידועים מווארשה, ואחדים מחסידי ברסלב. בקול חרישי, עמוק וחס, ספוג פאתיות כבושה, בטון של חוזה חזיונות ומראה פניו כאיש אשר "לא כאן" אמר לפנינו ציטלין: ידידי, הנני רואה לפני קטאסטרופה גדולה, המתקרבת ובאה אל שערי מדינת פולין; הולך ומתקרה האויב הנאצי אשר יעשה כלה ח"ו בכל המרכז היהודי שעל גדות הויסלה. הוא ילך מעיר לעיר, מעיירה לעיירה, מקהילה לקהילה וישחוט את כולנו, יערוף את ראשי הזקנים, ינפץ את גלגלות הילדים ויכלה אותנו כולנו, ללא השאיר שריד ופליט . . . דומיה עמוקה שררה אחרי דבריו. פתאום קם שטרן מזועזע, מפוצץ ושאל בהתרגשות: ובכן מה עלינו לעשות לקדם את פני הרעה? אין אני רואה דרך אחרת, ענה ציטלין, כי אם להתפלל, להתפלל ולחזור ולהתפלל! . . . הוא קרא אותנו, הוסיף, לייסד חבורה של עשרה בני אדם "מכוונים", אשר יתאחדו בלב אחד ויתנפלו לפני השם בתפילה, בתפילה הבוקעת רקיעים, תפילה שתפתח את השערים הסגורים . . .) את דבריו בצורת מאמר תחת השם

²³⁵ שם, עמ' 168-167
²³⁶ שם, עמ' 169-168

“מכוונים” מסר לידי אז ופרסמתיו בכתב העת “דער נייער רוף” . . . ואז קם ציטלין והתחיל לקרוא פרקי תהילים, בהתרגשות וחרדה עמוקה ועיניו ירדו פלגי דמעות: “תפלה לפני כי יעטוף . . . א - לי, א - לי, למה עזבתני” . . . ישבנו כולנו נרעשים ונדהמים, תפלתו של ציטלין זעזע את כל מיתרי לבנו . . . (את כל הדבר הזה, שהיה בעיני, גם בעיני, מחזה אקזוטי הסחתי מדעתי, ועל זה אני מכה על לבי: על חטא . . .”²³⁷.

בספר ציטלין יש מאמר של י. גוש זהב על “ישראל והאומות בתפיסתו”. שם בפרק “ליחידים בעם” יש התייחסות לתוכנית הקבוצות של הרב ציטלין. לפי הבנתו הרב ציטלין נדחף לכיוון זה כי הגיע למסקנה “שאינן לבנות ולהחיות את העולם כולו כל עוד לא נתגבש הדפוס האמיתי של היחיד בעם, אשר צריך לשמש למופת בעם כולו”²³⁸. לכן הרב ציטלין פונה דווקא ליחיד סגולה, “אותם ועל ידם שואף הוא להשיב לתחיה את החסידות של הבעש”ט - אשר נתרקה בדורות האחרונים ממטרתה וממקוריותה - ולהתאים אותה אל שנים אלה של עקבתא דמשיחה”²³⁹. גוש זהב ממשיך עם סיכום של חלק מרעיונות ספרן של יחידים. הרב ציטלין רצה לייסד “חסידות של עתיד לבוא”. חסידות זו מבוססת על חסידותו של הבעש”ט, ועל שלוש האהבות: אהבת המקום, אהבת ישראל, ואהבת התורה²⁴⁰. בנוסף לשלוש האהבות שהרב ציטלין רואה כהמשך ישיר מחסידות הבעש”ט, יש עוד שלוש נקודות שמאפיינות את “חסידות של עתיד לבוא”. (1) א”א עוד לעם ישראל להסתגר “הרי התקופה הרת - עולם הנוכחית מחייבת את ישראל להאיר לעצמו ולהפיץ את אורו גם לעמים אחרים, להיות אור לגויים”²⁴¹. (2) את אור התורה צריך לבקש עכשיו לא רק בספרים . . . אלא גם בכל רחבי המציאות . . . היהדות צריכה להשפיע את שפע אורה על האמנות והמדע”²⁴². . . כמובן שלא כל אדם מסוגל וכשר לעבודה רבת-אחריות זו. אליה קרואים יחידים יחידים, בר’ לבב ובעלי-דעת קדושה, המוכשרים להכנס לפרדס ולצאת ממנו בשלום”. (3) בתחום הכלכלי - חברתי, “תפקידה של החסידות שלעתיד לבוא . . . להוציא את ניצוצי הקדושה שבתוך הסוציאליזם . . . לדרוש צדק וזכות העבודה לכל-זה תפקודו הנכון של הסוציאליזם האמיתי”²⁴³. בסוף הפרק כותב גוש זהב:

לשם סכום תמציתי של דברו אל היחידים הנבחרים קובע ציטלין “ט’ אזהרות” אשר צריכות להיות לקו בכל הנהגת חייהם: (א) חיה רק מיגיע כפים; (ב) תרחק מן המותרות; (ג) אל תנצל שום איש לרעתו; (ד) טהר את חיי המשפחה שלך; (ה) קדש את חיי המין שלך בכלל; (ו) השמר והזהר מכל מאכל אסור; (ז) קדש את שבתך; (ח) קדש את ביתך; (ט) חיה תמיד תוך כלל ישראל עמך; (י) התרחק מכל פוליטיקה ומכל מפלגתיות; (יא) זכור ואל תשכח - את שלוש האהבות (אהבת המקום, אהבת התורה ואהבת ישראל); (יב) שבור גאותך; (יג) קדש את דבורך; (יד) קדש את חיך הפנימיים; (טו) הרחב והעמק את פעולתם של “בני יבנה”. רק בכחם של יחידים כאלה אשר יכניסו רוח שלום, אמת וקדושה בקרב העם - אפשר יהיה לסלול את הדרך בפני המלך המשיח. מתוך כך הריהו מציע ליסד בכל עיר חברות של יחידים, אשר יתעמקו בתורה ויתעסקו במיוחד בבקשת דרכי הגאולה ובבקורת כל המעשים הנעשים עתה בישראל, אם מתאימים הם לחוקי התורה. האנשים הללו צריכים להיות למופת לעם כולו

²³⁷ שם, עמ’ 171-170

²³⁸ גוש זהב “ישראל והאומות בתפיסתו”. ספר ציטלין, ירושלים תש”ה, עמ’ 92.

²³⁹ שם, עמ’ 93

²⁴⁰ שם, עמ’ 94. אנו נעמוד על שלוש האהבות בדיונינו על הספר ספרן של יחידים.

²⁴¹ מעניין לציין שהרב ציטלין כתב ספר קצר דבר לעמים, שהתפרסם קצת לפני ספרן של יחידים. שם הוא מדבר ישירות לעמים שונים, כמו הערבים, האמריקנים, האנגלים וכו’.

²⁴² אולי כאן אפשר לראות את השפעתו של הרב קוק על הרב ציטלין.

²⁴³ שם, עמ’ 94

בקדושת החיים, באהבת הבריות, בהשכנת השלום בין אדם לחברו ובין כל המפלגות
והסיעות בישראל, בהרמת רוח העם והכשרתו לגאולה שלמה ולביאת המשיח²⁴⁴.

אנו נדון ברשימה חשובה זו של כללים בדיון על ספרן של יחידים, אע"פ שהרשימה איננה מופיעה שם.
בספר ציטלין מודפסים שני מכתבים של הרב ציטלין שבהם הוא דן בנושא הקבוצות. הראשון נכתב ב כ"ד סיון
תרפ"ה, שלוש שנים לפני ההוצאה לאור של ספרן של יחידים. הוא נשלח לנחמיה עמינח, ממסדי הפועל
המזרחי, וממנהיגיו. הנה טקסט המכתב:

עמינח היקר!

בודאי זכור תזכור את היום בלינו יחד בירושלים ואת הדברים הרבים אשר נדברנו על
דבר התבצרותו של הפועל הדתי האמיתי בארץ ישראל, על קשיו של כל הענין הקדוש
הזה, שרבים קמים עליו בין מימין בין משמאל. הטוב טוב תעשה אם תודיעני מצב
הדברים כמו שהוא עתה בארץ ישראל ומה בדבר המחלוקת שלכם בין מימין ובין
משמאל. ועתה דבר לי עליך. חושב אנוכי שצריך לייסד בירושלים אגודה קטנה של
"יבנה" כלומר אגודת אנשים פועלים שיחיו לפי הי"ד כללים אשר קבעתי במחברתי
היהודית "די תיבה": פה בווארשה מתקיימת זה כבר אגודה כזו, אך חושב אנוכי
שבירושלים (או בכלל בארץ ישראל) מקומה האמיתי. חברי "יבנה" יכולים להיות
שייכים לכל מפלגה פוליטית שתהיה, ובלבד שיכירו בקדושת ישראל ורוממות החיים
הדתיים הישראלים האמיתיים ויתחברו יחד לגשם בחיים אותם הי"ד כללים אשר קבעתי
בה"תיבה". לאנשים כמוכם החיים מיגיע כפים ומלאי רגש דת ואש קודש הלא הנקל
לחיות באמת על פי הכללים האמורים ולהתאחד יחד לשם חיזוק ולשם הגנה על עיקרים
אלו ולשם הפצת העיקרים האלה בין כל הפועלים והעובדים על אדמת הקודש. שולח
אני לך בחבילה מיוחדת 13 אכזמפ' (כמנין "אחד") של "התיבה", עשרה אכזמפ'
ממחברת השביעית של "מיין ווארט" (לפי שיש בו מכתב לבני "יבנה" ותראה ממנו את
הצד הרוחני של בני "יבנה") ורצוף לזה מחברות אחדות מהוצאותי האחרונות, כמו
"החסידות" (ביידיש) "הלל ציטלין" בלעטליך" (המחברת הראשונה אין בידך), "דער
סנה". ומה בקשתי ממך? אנא הפץ נא את מחברת "התיבה" ו"מיין ווארט" בין חבריך
והתאמץ לייסד אגודת "יבנה", אגודה של אנשים שמקבלים עליהם להתאמץ להיות
ברוח הרעיונות והכללים האמורים ב"התיבה" ולהתאסף בכל שבוע (לא פחות) יחד
בשביל לימוד הדדי ומשא ומתן בעניני דת אמת (פה אנו לומדים בעיקר: ה"תניא" של
הרב מלאדי, ה"כוזרי", ספרי "מהר"ל מפראג וכדומה) ובעניני החיים ברוח "יבנה". כבר
כתבתי בנידון זה לשני צעירים מווארשה (מר ה. - לדרוש עליו אצל מ. בירושלים,
"כרם", ומר ש. - לדרוש עליו בהמחצבה בירושלים) ושלחתי להם מחברות של
ה"תיבה" ו"מיין ווארט" להפצה ובקשתי מהם כ"כ ע"ד יסוד אגודת "יבנה" בירושלים.
אבקש ממך להתראות עמהם ולכלכל יחד את כל הענין הגדול והקדוש הזה. אקוה
גדולות ונצורות בעתיד אם רק תתיסד האגודה בירושלים ובשאר מקומות בארץ ישראל.
אבקש ממך להודיעני במוקדם על כל מה שביקשתי ממך על פי הכתבת של ה"מומנט":

ווארשה נאלעווקי 38, בשבילי. באהבה וחיבה גמורה, הלל ציטלין²⁴⁵

²⁴⁴ שם, עמ' 95-96. לא ברור למה גוש זהב מדבר על "ט' אזהרות" ולאחר מכן מביא חמש עשר! גם הרב ציטלין באיגרת שנביא קורא להם "הי"ד כללים".
רשימה זו של כללים, למרבה הפלא, איננו מופיע בספרן של יחידים, ולצערי גוש-זהב אינו מציינ מקור לה! באגרת שהרב ציטלין כתב בתרפ"ה (שלוש
שנים לפני פרסום ספרן של יחידים) לנחמיה עמינח, ממסדי הפועל המזרחי בארץ ישראל, מזכיר את הכללים האלה. שם הוא כותב: "חושב אנוכי שצריך
לייסד בירושלים אגודה קטנה של "יבנה", כלומר אגודת אנשים פועלים שיחיו לפי הי"ד כללים אשר קבעתי במחברתי היהודית 'ד' תיבה". איגרת זו
מופיע בספר ציטלין עמ' 129. נדון בה בהמשך. לא הצלחתי לגלות את 'ד' תיבה". אפשר להגיד שהכלל החמשה עשר אינו באמת כלל נפרד.
²⁴⁵ ספר ציטלין עמ' 128-129

כאן רואים בבירור שהרב ציטלין רצה להפיץ את רעיון הקבוצות, ובמיוחד בארץ ישראל. חשוב להקים אגודת "יבנה" בירושלים, של אנשים שחיים ע"פ הי"ד כללים שהוא כתב ב"ד' תיבה". מענין שהרב ציטלין מתיר להיות חבר מפלגה פוליטית, כי הוא גם כותב "התרחק מכל פוליטיקה ומכל מפלגתיות"²⁴⁶. הוא קובע שהקבוצות חייבות להיפגש לפחות פעם בשבוע ללימודי "דת אמת". הוא מגלה לנו מה לומדים בקבוצות יבנה שבוארשה: בעיקר התניא, הכוזרי, ספרי מהר"ל וכד'. הוא כבר לפני כן בקש מעולים מווארשה לארץ ישראל לייסד קבוצה כזאת ומבקש מעמינח להשתדל לאתרום ולעבוד יחד לקדם את התוכנית. הרב ציטלין רואה במפעלו "ענין הגדול והקדש . . . אקוה גדולות ונצורות בעתיד אם רק תתיסד האגודה בירושלים ובשאר מקומות בארץ ישראל"²⁴⁷.

המכתב השני נכתב ב' ד' חנוכה תרצ"ט, ז"א בתשעה חודשים לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, למי שהרב ציטלין קורא "ל-ן", הגר בירושלים. כאן כל ההקשר שונה לגמרי. המלחה עדיין לא החלה אבל היהודים כבר סובלים, והרב ציטלין מרגיש את הסכנות שמרחפות באויר. כאן הוא מדבר על "עבודת הקודש, עבודת הגאולה העליונה". את הגאולה הוא מתאר כלידה:

"וצריך להוסיף כח ואומץ ליולדת" . . . "יורדים דינים נוראים ועם זה גם חסדים גדולים ועצומים. צריך להמתיק את הדינים. אבל איך עושים כך? צריכים הם לאגד יחד לאגודה לא פוליטית, אף לא סתם תורתית . . . ואף לא אגודה של סתם מקובלים אשר כל הכוונות והיחודים נעשו אצלם לדבר שבהרגל, או של למדנות מסתורית . . . כי אם התאגדות קטנה של יחידים המרגישים את כל צער העולם בעת נוראה זו, את כל צער הלידה . . . התאגדות כזו נחוצה לנו ממש כאויר לנשימה"²⁴⁸.

פי הרב ציטלין הגלות הנוכחית היא הרבה יותר קשה מגלות מצרים, וקובע שלעומת מה שקורה ב"קאנצנצנרציע-לאגר" (מחנות-ריכוז), "כל יסורי האינקוויזיציה היו רק שעשועי ילדים". בסיום המכתב הוא מדגיש שתפילה ככוונה של קבוצה כזאת בארץ ישראל דוקא ("בודאי שתפילה שכזו בארץ הקודש תרקיע שחקים") תעזור להציל את עם ישראל²⁴⁹.

ספרן של יחידים

לאחר הרקע הזה ננתח את ספרן של יחידים שהוא הספר העיקרי בתוכניתו של הרב ציטלין להקים קבוצות של "יבנה" ו"בני היכלא". במתכונתו הנוכחי הספר כולל 44 עמודים. הוא מתחלק להקדמה של שני עמודים, וארבע עשרה פרקים, שמתוכם פרקים ג'-ה' כתובים בארמית, "בסגנון הזוהר המתאים למהלך המחשבה המסתורית שבה"²⁵⁰.

מקורותיו

הרב ציטלין מצטט או מזכיר מגוון רחב של מקורות, כולל מקורות לא דתיים וגם לא יהודיים. בין הראשונים מוזכרים ספרי חובת הלבבות והכוזרי, רס"ג, הרוקת, רבי יהודה החסיד, הרמב"ם ורבינו בחיי, כל אחד פעם אחת²⁵¹. מבין האחרונים שאינם שייכים לחסידות מוזכרים (כל אחד פעם אחת) את ר' שלמה מלכו (שהיה

²⁴⁶ שם, עמ' 95

²⁴⁷ שם, עמ' 129

²⁴⁸ שם, עמ' 130-131. אפשר לראות בהתרגשותו של הרב ציטלין כאן כשלב ראשון שהגיע לשיא כחודשיים לפני המלחמה, כשהרב ציטלין כונס את תלמידיו בוורשה, כפי שתואר ע"י אורבך. ראה הערה 237.

²⁴⁹ שם, עמ' 131-132.

²⁵⁰ ספרן של יחידים, עמ' 9

²⁵¹ שם, עמ' 44, 29

משיח שקר), שד"ל, הרב מנשה בן ישראל, האלשיך, והרב ישראל נגארה ורבינו חיים בן עטר.²⁵² מעולם החסידות הוא מדגיש במיוחד את הרב ישראל בעש"ט, שאליו הוא מקדיש פרק שלם, פרק י"ג: "עם ר' ישראל בעש"ט - שיחה דמיונית"²⁵³. רבי נחמן מברסלב מוזכר פעמיים ועוד הרבה אדומו"רים פעם אחת, כולל: ספר מגן אבות לקדש מקאפוסט, שפת אמת, ר' פנחס מקוריץ, ר' גרשון מקיטוב (גיסו של הבעש"ט), המגיד מנישיריז, הרב מפולנאה, המוכיח ר' אריה ליב, המאיר נתיבים, המגיד מרובנה, המגיד מזלטשוב, בעל התניא, רב צדוק הכהן, ר' אלימלך, ר' זושא, ר' לוי יצחק מברדיצ'וב. הוא גם מזכיר את ספר הזוהר בכמה מקומות, את האר"י ואת הרמח"ל²⁵⁴.

בנוסף למקורות התורניים הנ"ל, הרב ציטלין מזכיר את ההיסטוריון היהודי צבי גרץ, ודן בשני עמודים בשיטת פרויד בהבנת חלומות²⁵⁵. בהקשר של הדיון על חלומות (פרק ז' "החלום") הוא מזכיר את הפילוסופים האמריקאיים אמרסון וטריי²⁵⁶, "הרופא מאנגנות", ד"ר קרנר, ו"הפילוסוף קרל ד' פרל (שניהם בספרים בגרמנית). בפרק ו' ("חושים נסתרים") הוא מצטט באריכות את מי שהוא מכנה "אחד מגדולי פילוסופי אמריקה"²⁵⁷.

תוכן הספר

בהקדמה לספרו כותב הרב ציטלין:

אמונה גדולה וחזקה תקועה בלבבי: אין תקנה לעולם כלו אלא על ידי שיתקן מתחלה את החטא הנורא אשר חטא לישראל במשך של ארבעת אלפים שנה ויסדר אחרי כן את כל חיי החברה והיחיד שלו על יסודות התורה אשר נתנה לישראל בהר סיני ונמסרה עם פרושיה מדור לדור והתרחבה והתעמקה והשתגשה על ידי חכמי ישראל שבכל הדורות ותהי למקור כל אמת וכל אהבת אמת, כל חן וכל חנינה, כל תם וכל ישר, כל חדות חיים וכל קדושת חיים. אמונתי זאת היא שהבאתני להגיד את ה"דבר לעמים" אשר הוצאתיו לאור לפני ירחים אחדים והיא היא שממרצת אותי להוציא לאור את "ספרן של יחידים" שלי - עתה. אם ישראל הוא הגואל האחד והאמתי של העולם כלו הלא עליו להיות מוכשר לגאולה זו. ישראל - העם הגואל - צריך הוא שיגאל בראשונה את נפשו הוא, את קדושת נשמתו, את קדושת שכינתו, וכיצד יגאל את נשמתו - שכינתו? ומי יהיה הגואל? האמנם יהפך עתה העם ההרוס כולו בין בחומר בין ברוח, לעם שכלו - גואלים? ומתי תבוא ישועת עולם זו? האמנם עתה ודוקא עתה? האמנם עתה בשעה שרובו של העם אבד את צורתו הרוחנית העתיקה ומעוטו אף הוא שקוע ברדיפה אחרי כל הבלי החיים, בזיופי מפלגות ושקרים מקובלים, תגרות וקטטות ושנאת חנם, וצורתו הרוחנית אף היא לבוש חיצוני היא ולא אור פנימי? כי על כן אני פונה בספר זה, שאני נותן לפני הקורא עתה לא לעם כולו, כי אם ליחידים שבו, ובעיקר - ליחידים יחידים, לבעלי אמונה חזקה, אמץ לב וטהר לב שבהם.

אין לערב קבוצי "יבנה" או "בני היכלא" שאני מציע בספר זה ליסד, עם "אחדות ישראל" שעליה דברתי הרבה בעתונים, "אחדות ישראל" צריכה לספוג את הכל לתוכה, לפי שכלל ישראלית היא, בשעה שקבוצי "יבנה" או "בני היכלא" (למובחרים

²⁵² שם, עמ' 24, 25, 27, 43.

²⁵³ שם, עמ' 35 - 43. הבעש"ט מוזכר גם בעמ' 47.

²⁵⁴ שם, עמ' 9, 10, 12, 14, 27, 31, 39, 40, 42, 47.

²⁵⁵ שם, עמ' 23 - 25.

²⁵⁶ הרב ציטלין מבלבל את שמותיהם וקורא לטריו "רלף ולדה טריו". "רלף ולדו" באמת הוא השם הפרטי של אמרסון, ושם הפרטי של טריו - "הנרי דוד".

²⁵⁷ שם, עמ' 18, 22 - 23.

שבמובחרים אני קורא - "בני היכלא") אם יתיסדו, יהיו התאחדות של יחידים בודדים לתכלית התעלות פנימית ובקשת תקונים לכל תחלואי העם והעולם. נסיון קטן כבר נעשה בענין זה בשנות תרפ"ג ותרפ"ד. הנסיון ההוא - לא הצליח. לקול קריאתי בעתונים התעוררו צעירים אחדים וטהורים, אבל לא זכי ההכרה ועמקי המדע הפנימי. מה שלא הצליח בידי בשנות תרפ"ג ותרפ"ד אפשר שיצליח עתה. כי עתה בספרי זה אני פונה אל יחידים, שהם לא רק ישרים וטהורים, כי אם גם מלאי אמונה אומן, כואבים את הכאב הגדול של נשמת ישראל, אמיצי לבב וגיבורי רוח. מי שיחפוץ לחיות על פי מה שנאמר ב"ספרן של יחידים" שלי - יפנה אלי במכתב (ורשה שליזקא 60). על כל מיני חקירות, קושיות ופולפולים - לא אשיב מאומה. לכל מי שיחפוץ ללכת באמת ובתמימות בדרך אשר התוית בספר זה, אלא שמסופק הוא בפרט זה או אחר - אשיב ואשיב²⁵⁸.

על פי הנ"ל, אפשר להצביע על מטרתו של הרב ציטלין בספר זה. הוא מתחיל בענין אוניברסלי, "תקנה לעולם". לשם כך כבר פרסם את ספרו דבר לעמים. תפקידו של עם ישראל לגאול את כל העולם ולכן "עליו להיות מוכשר לגאלה זו", אבל קודם כל "שיגאל בראשונה את נפשו הוא". אבל מכיוון שמצב הרוחני של העם מאוד ירוד, התיקון צריך להתחיל דווקא מהיחידים, ו"יחידים יחידים" שבו. הוא מתייחס לשלוש קבוצות שונות. הספר הזה אינו קשור לקבוצת "אחדות ישראל", שהוא כבר כתב עליה, כי זה עבור הכל, "כלל ישראלי". עכשיו הוא רוצה להקים קבוצות "יבנה" עבור יחידים, וקבוצות "בני היכלא" עבור "מובחרים שבמובחרים". דרך הקבוצות האלה ("אם יתיסדו") תבוא תיקון לעם ישראל ולכל העולם. אבל האם יתיסדו? הרב ציטלין מודה שלפני ארבע וחמש שנים (תרפ"ג-תרפ"ד), קרא דרך העיתונות להקים קבוצות דומות, אבל לא הצליח. רק כמה צעירים "ישרים וטהורים" התעוררו, אבל לא את "זכי - ההכרה ועמקי המדע הפנימי" שהוא מחפש. עכשיו הוא שוב מנסה, וקורא ליחידים "שהם לא רק ישרים וטהורים, כי אם גם מלאי אמונת אומן, כואבים את הכאב הגדול של נשמת ישראל, אמיצי לבב וגיבורי רוח". כבר ברור שלא מדובר בתוכנית צנועה לעזור ליחידים לממש את הפוטנציאל שלהם להתקרב לה'. הרב ציטלין דורש הרבה יותר, לתקן את ישראל ואת העולם, בקיצור - להביא את הגאולה²⁵⁹.

המשך הספר כתוב בערבית (וארמית) מאוד יפה, שירתית, וכמעט פייטנית. הוא מתרכז בעיקר בקריאה ליחידים, בעבודה הפנימית של היחיד, ובחזון שלו להקים "חסידות שלעתיד לבוא", המבוססת, לפי טענותיו על החסידות המקורית של הבעש"ט. בדרך אגב הוא עוסק גם בנוסעים שונים אחרים. עכשיו נסכם בקיצור את פרקי הספר.

פרק א': "מה שבקשתי ממקור החיים": בפרק הראשון הרב ציטלין פותח בתפילה בפני ה' בגוף ראשון, ומבטא את תחושותיו של ריחוק אישי ולאומי, וסבלו של העם. "אלקי, אלקי, אלקי מעוזי, אלקי אהובי, אנה אפנה? אנה אלכה? חשכו כל האורות, בו כל הנרות". יש סבל וירידה גופנית: "רבי רבבות מבניך הקדושים, בני ישראל, נהרגו, נשחטו, נשיהם עונו... ילדי ישראל, צאן קדושים, נגזרו לגזרים, נקרעו לקרעים"²⁶⁰. אבל יותר קשה היא הירידה הרוחנית; "העם כולו מונח לפניך כגוף אשר הנשמה נסתלקה ממנו... גופו של עמך הוא עתה תרווד רקב, נשמת החיים נסתלקה ממנו ונותרה בו רק נשמה להרגיש כאב". ובסיום הפרק: "אוי לי אוי לי"²⁶¹.

²⁵⁸ שם, עמ' 5 - 6

²⁵⁹ הרב ציטלין מאד האמין בכח היחידים ועבודתם לפעול בארץ ובשמים כפי שראינו בספרו של אורבך בקשר לפגישה שהוא יזרם כחודשיים לפני פרוץ המלחמה, וממכתביו.

²⁶⁰ ספרן של יחידים עמ' 7. הדברים שמאוד מזכירים את השואה, כנראה מיוחסים לסבל של היהודים בזמן מלחמת העולם הראשונה, ואחריה.

²⁶¹ שם, עמ' 7 - 8

פרק ב': "מה שהשיב לי קולי הפנימי": כאן הרב ציטלין "מצטט" את קולו הפנימי - כנראה קול ה': "השיב לי קולי הפנימי לאמר"²⁶². ה' עודד אותו ש"לא עזב את ה' את עמו, ולא יעזבנו... נסתלק האור מעמך למען יזרח ויאיר עליו אור גדול ממנו". ולהרב ציטלין עצמו תפקיד מרכזי בתהליך הזה: "ואתה היה אחד מאלה הנושאים אור חדש זה". התהליך יתקדם דרך היחידים ועל הרב ציטלין ל"בנה משכן בלבותיהם של יחידים, הקם שם את ארון הקדש, ובארון הלוחות העתיקים הלוהטים ומתנוצצים באש חדשה". ואז הוא שומע קריאה שעליו להעביר ליחידים שבעם: "וכה תאמר ליחידים: אתה יחידי היחידים. ישראל הישראלים, באו אלי כל אחד מכם הכואבים את הכאב הגדול של ישראל... אתם אשר אור גאולה טמיר זורח בפניכם... את אשר האלקים לא רק בלבבכם, כי אם גם בדמכם... היודעים אותו לא מפי ספרים, כי אם מחיי עצמם... אתם אשר לבכם דואג תמיד ובוכה תמיד... אתם אשר... צלם אלוקים מאחד את הראש, האמצע, והסוף - אדם, דוד, משיח"²⁶³.

בסוף הפרק הרב ציטלין מחלק את היחידים לשתי קבוצות, לפי מדרגתם הרוחנית, "באו אלי כל אלה הנושאים בקרבכם רק את הגרעינים מכל אלה; באו אלי גם אלה אשר הם כבר - שרשים וענפים באילן הנצחי. לראשונים קרא 'בני יבנה', לאחרונים 'בני היכלא'".²⁶⁴ לכן אנו רואים שהוא מחפש אנשים שמצד אחד הם אנשי רוח מובהקים, לפחות בפוטנציאל, אנשים שמרגישים את קרבת ה', ומצד שני אנשים שמרגישים את כאב הגלות ורוצים להביא את הגאולה.

הם מחולקים לשתי קבוצות, "בני יבנה" ו"בני היכלא". בהמשך הספר שני שמות אלה משמשים בערכוביא, ואין תוכנית נפרדת לכל קבוצה.

פרק ג': "אתכנשו לחד אדרא!" : בראשון מתוך שלושת הפרקים הכתובים בארמית, הרב ציטלין קובע שזמנו "שנין בתרין, אינון חבלי משיח בודאי", ולכן הוא מזמין את הקוראים "אתכנשו כולכון לתוך כנשתא חדא, דאנא קרי לה יבנה"²⁶⁵. הוא תוקף חלק מבעיות הזמן, "כל האי מאי דבנו להון בני נשא בשקרא וברמאותה, דמתקרי ספקולציא גודל האי בנינא דטעמא, דמתקרי פוליטיקא", כי אלה לא יביאו לתיקון. אחרי שהוא מדבר עוד על החורבן הרוחני שמתרחש בעולם, הוא שוב קורא ליחידים להתאחד: "אתון דידעיתון הא מלתא אתחברו כלכון לחד חבריא ברחמא ובעותא וברחימותא סגיאה לכל מה דברא קב"ה ואנהירו לכל בני נשא בנהירו דקודשתא ברחימותא עלאה... אתכנשו כולכון לתוך נשתא ד 'יבנה' דאמרנא... לתוך קשרא דמהימנותא רבה ותקיפא... דוד משיח יהא בסעדיכון"²⁶⁶.

פרק ד': "חוצא חצא, צאיהו עתיקא" : כאן הרב ציטלין מדגיש נקודה אחרת, אהבת ישראל. יש יחוד עתיק שהוא "לא אתגלי בכל האי צלילותא ובהירותא כמה דאתגלי האידנא בעקבתא דמשיחא", וזה היחוד בין "קודשא בריך הוא וישראל". ולכן לא מספיק להתפלל לפני קיום מצוה "לשם יחוד קב"ה ושכינתיה", צריכים להוסיף לזה ישראל, "בישראל דלתתא בכל חד וחד מישראל"²⁶⁷. הוא ממשיך להדגיש את החיוניות של אהבת ישראל לכל יהודי ויהודי: "רחימתא לכל חד וחד מישראל איהי ראשיתא דכולא... כל וברבן דאומתא, מתן לכל דרגין עלאין דילהון רק מתוך רחימתא סגיאה לכל בר ישראל". לאחר מכן הוא מרחיב את הרעיון בכיוון יותר אוניברסלי: "ולא דוקא לכל בר ישראל אלא לכל בני נשא", אע"פ שעדיין יש דגש היותר חזק על אהבת ישראל לעומת אהבת האנושות, בכל זאת האהבה צריכה להיות "אפילו לאמיא רחיקין ובוריין רחיקין"²⁶⁸.

²⁶² שם, עמ' 8. ציטלין כתב על עצמו ב"קיצור תולדותיי" שהוא הגיע כמעט לדרגה של "חווה חזיונות". אולי מה שכתוב כאן אינו רק תיאור ספרותי של דוד משיח עמ' 8, אלא קשור לחווה הרוחנית שהוא עבר.

²⁶³ שם, עמ' 8 - 9

²⁶⁴ שם, עמ' 9

²⁶⁵ שם.

²⁶⁶ שם, עמ' 10

²⁶⁷ שם, עמ' 11

²⁶⁸ שם, עמ' 11-12

אפילו לפושעי ישראל יש חלק לעולם הבא, ו"אף דעביד כל עבדין בישינ דעלמא, אית נקודה חדא טמירא וגניזא דלא איפרשא מקב"ה לעלמין"²⁶⁹.

פרק ה': "רזא דמחשבתא": כאן הרב ציטלין נכנס לנושא העיקרי של החיבור, העבודה הפנימית של היחיד, ושם דגש על המחשבה שהיא "היכלא דבר-נש, נקודה פנימאה דמחשבתא, נקודה פנימאה קודש קודשין דיליה. כד נקודה דא אתדבקא באין סוף". עבודת המחשבה חשובה ביותר "בזמנא דעקבתא דמשיחא, ומכ"ש בשנין בתרין דרשימו בעיקבות משיחא אתגליין בחולא דמדבר העמים, חשוכא אתתקף ואתגבר מכל סטרא". ומה תוכן עבודת המחשבה? דבר ראשון להתרחק מעצבות: "וארחיק ליה מקוב"ה על ידי עצבותא, דיאיהי מסטרא אחרא, על ידי מרה שחורה ועל ידי קטנות דמוחין."²⁷⁰ אבל זה לא אומר שיש להתעלם מבעיות. המטרה היא להגיע לאיזון מסוים: "אנת, בר-היכלא, ליהוי לבך תדיר 'לב נשבר' ועם צא - 'לב שמח'."²⁷¹ אחרי קריאה ליחידים להפוך את קשרם עם ה' מ"אור מקיף", ל"אור פנימי", הוא כותב "כללא דכולא למיבוי קוב"ה בכל רגעא ורגעא חיותא דילך ואוירא צח" דילך. כל נשימה ונשימה דילך - ביה. ברם לאו בדלוגא תמטי לכל האי, רק על ידי עבדתא אריכתא וצלותא דאין לה הפסק, דלותא פנימאה במלין פשיטין דפשיטין ועם דא-נוקבין וירדין עד התהום."²⁷² הפרק מסיים עם דוגמאות של תפילות שראוי לאומרן כל יום ביחידות.

פרק ו': "חושים נסתרים": מכאן הרב ציטלין חוזר לכתוב בעברית, וממשיך בענינים הקשורים לעבודה פנימית ולדרכים ליחיד להעמיק את קשרו עם ה'. הוא מדבר בעיקר על הקשר שבין השכל ובין החושים. מושגים כמו חכמה בינה ודעת קשורים בקשר חזק עם חושים כמו ראייה, שמיעה, טעם, ומישוש. הוא קובע ש"מצבי-הנפש הפנימיים שבפנימיים גם הם מתאימים בדיוק אל החושים החיצונים ואל החושיות"²⁷³. אחרי דיון קצר על אמונה ואהבה והקשר שלהן לרגשות, הוא מרחיב את הדיון על "אינטואיציה", שהיא "בעצם חוש נסתר המקביל בדיוק אל חוש הראיה החיצוני". יש אינטואיציה מסוימת לפילוסופים, משוררים, ואמני-אמת, "בתור הרגשה פנימית, בתור אמת פנימית". בכל זאת האינטואיציה האמיתית, היא קשורה לחוויה הדתית; "יש אנשים והמה מעטים, אשר אינטואיציה זו מתגלה להם בתור מראה וחזון", והם "העולים בפרדס". הרב ציטלין ער לסכנה בגישתו, ושגם למשוגעים יש לפעמים חזיונות. בהקשר זה הוא קובע שיש "שני מיני ראיות... הראיה של חולי - באה מן המוח החולה... ראית המסתורין - באה מן האינטואיציה עמוקה שבעמקים, יותר נכון מן הצפיה". ולכן "צריך זהירות גדולה בהתגלויות אלה... שמולידים תופעות נפשיות שאינן בריאות כל-צרכן". אבל בסופו של דבר, "ההתגלות באות ממקור האמת וההופעות הבלתי ראויות מן ההתאמצות הרוחנית היתירה, מן 'הריסה לעלות'... לפיכך צריך כל מי שמרגיש בעצמו נטיה אמיתית... לבקר תמיד את עצמו... שיוכל לכוון את הבר מן התבן". יש "מדרגות רבות להתגלויות אלה. תחלתן - החלום, סופם - חזון האמת אשר לחוזה-קה... מי יעלה בסולם ההוא? רבים 'הציצו ונפגעו'... לעליה זו צריך האדם שיהיה מלבד בעל אינטואיציה נשגבה מטבעו, - גם זך - החיים, גדל הרעיון, אשר מחשבתו דבוקה תמיד באלקי אמת"²⁷⁴.

פרק ז': "החלום": כאן מטרת הרב ציטלין להגדיר מה הוא החלום ולרמוז לקשר הקיים בין החלום ובין הנבואה. הוא מצטט כמה חוקרים וסופרים, ובעיקר את פרויד. אבל הוא גם מבקר אותם, "רואים אנו עד כמה

²⁶⁹ שם, עמ' 13 הקטע הזה, שלפי הרב ציטלין מבוסס על דברי הרב צדוק הכהן מלובלין, מאד מזכיר את דברי הרב קוק באורות: "אורות אהבת ישראל", שיצא לאור לראשון בשנת תש"ג.

²⁷⁰ ראוי לציין שבמאמר שכתב הרב ציטלין על ספר חובת התלמידים, (שהוא בעיקר חיובי מאוד), הוא מאשים את השיטה החינוכית של האדמו"ר בנטיה ל"מרה שחורה". כאן אפשר לראות גם את זיקתו של הרב ציטלין לרבי נחמן ברסלב.

²⁷¹ ספרן של יחידים, עמ' 14

²⁷² שם, עמ' 15

²⁷³ שם, עמ' 17

²⁷⁴ שם, עמ' 18 - 20

כל מיני השיטות האלה וכל מיני הבאורים השונים אינם מספיקים. בעיקר הוא מבקר את פרויד, כי "נהג פרויד כמנהג הרבה בעלי-מדע בדורות האחרונים: לא עשה את הסנדל לפי מדת הרגל, כי אם עשה את הרגל לפי מדת הסנדל." בהרבה חלומות יש אמת, ולפעמים ראייה ברורה על עתידות, ולכן הרב ציטלין מגיע למסקנה "שאם כל מה שהאוצר שמתחת להכרה באמת רב הוא, איננו מספיק, בכל זאת, לפתור את כל החלומות. . . . מקור החלומות לא תמיד הוא בהכרה ובמה שמתחת להכרה, כי אם לפעמים, גם במה שמעל להכרה או מחוץ להכרה".²⁷⁵

פרק ח': "לך לך": הרב ציטלין כאן נותן פירוש פנימי אבל אוניברסלי לקריאת ה' לאברהם אבינו: "קול ה' קורא אל כל אדם בכל מקום ובכל זמן: עזב נא, בן אדם, עזב נא. . . . לך נבקש לך ארץ רחוקה, ארץ עליונה"²⁷⁶. הוא גם נותן פרוש "פוליטי" לסוף הפסוק. "ארצך" שוה ל"פטריוטיזם", "מולדתך" ל"שיעבודו של הלאום - רגש בלאום. . . . איגואיסמוס". ו"בית אביך" מסמל את "המנהגים המיוחדים והאמונות והדעות המיוחדות של בני משפחתם".²⁷⁷ ולאן צריכים ללכת? "אל הארץ אשר אראך", וזאת אומרת "לך לך לעצמותך לשורש נשמתך העליונה"²⁷⁸.

פרק ט': "הרואה והנראה": בפרק הזה, הרב ציטלין מפרש את ההתחלה של פרשת וירא, שבה הקב"ה מתגלה אל אברהם באלוני ממרא. בהערה הוא מגדיר את הכיוון של פירושו: "פרק זה הוא נסיון לקרוא ספורי התורה בהקשבה נשמטית מיוחדת. . . . הסוד יוצא כאן מתוך עומק הפשט עצמו. בחרתי בספור ההתגלות באלוני ממרא לפי שהוא מבוא גדול להשגת תנאי הנבואה.²⁷⁹ לפי פירושו יש "שלושה דברים בראיה: א) הרואה; ב) הנראה; ג) הראיה עצמה. . . . מי הוא הרואה? - האדם. ומי הוא הנראה? - האלקים"²⁸⁰. הוא מפרש את המשך הספור בדרך קבלית ומתרכז בתיאור המצב הרוחני של אברהם באותו מעמד, שמאד מזכיר את המדיטציה. עקב כך אברהם מתקרב לה' ובא לידי נבואה.

פרק י': "השמחה": בפרק קצר זה הרב ציטלין מדגיש לנו את החשיבות של שמחה בעבודת הבורא, כי "השמחה משברת את כל המחיצות. כשהמחיצות שבורות, רואים והנה הכל-אין, יש רק ה"²⁸¹. פרק י"א: "אהבה ויראה": כאן אנחנו לומדים על המושג של "דבקות" ביהדות ש"סותר בהחלט לאותו מצב הרוח של בעלי האקסטזה הקיצונית (במיוחד אצל הנוצרים), שבדבקותם הם מדמים את עצמם כל כך מתאחדים עם האלוקים, עד שהם והאלקים - אחד. באמת הנברא צריך לזכור תמיד, שהוא רק נברא, אין, אפס". באותו הקשר, הרב ציטלין מדבר על אהבה ויראה, ומשווה אותן למושגים של "רצוא ושוב", ש"צריכים להיות ברגע אחד" בעבודת ה'. יהודי רוחני צריך גם להיות עניו, ו"הסימן האמיתי לקרבת אלקים אמיתית היא דוקא היראה הגדולה", ולא האהבה.²⁸²

פרק י"ב: "פתאום": הגאולה מגלות מצרים היתה פתאומית (בחפזון), "שלא כסדר הדרגות", ממקום הטמא, והסכנה הרוחנית שעם ישראל היה שרוי בו. וכגאולה הראשונה, כך הגאולה האחרונה של היום "מי שמתבונן למצב הגשמי הנורא של בני ישראל עתה בימי מלחמת העולם ולמצבם הדתי-רוחני הנורא ממנו הרבה, ולמורי השקר המטעים אותם. . . . בהכרח הוא שיזכור עתה זמן יציאת מצרים, בהכרח הוא שיקוה לאותו חפזון".²⁸³

²⁷⁵ שם, עמ' 24

²⁷⁶ שם, עמ' 25 - 26

²⁷⁷ שם, עמ' 26

²⁷⁸ שם, עמ' 27. הרב ציטלין מביא את פירושו זה גם בשם האלשיך וספר מגן אבות להק' מקאפוסט. יש לציין שפירוש דומה נמצא גם בספרונו: בראשית

יב:א ד"ה אל, ובמי השילוח ח"א פ' לך לך ד"ה אל

²⁷⁹ שם, עמ' 28

²⁸⁰ שם.

²⁸¹ שם, עמ' 32

²⁸² שם, עמ' 33

²⁸³ שם, עמ' 34 - 35

הרב ציטלין סוגר את הספר עם שני פרקים יחסית ארוכים, שקשורים זה בזה. פרק י"ג: "עם ר' ישראל בעש"ט (שיחה דמיונית)": הפרק בנוי כשיחה בין הבעש"ט בשמים ובין הרב ציטלין בארץ ומזכיר קצת את השיחה בין ה' ובין הרב ציטלין בפרקים א', ב'. השיחה מתמקדת בתלונותיו של הרב ציטלין על המצב הרוחני והפיזי של עם ישראל בימיו, ועל התשובות, העידוד, והאופטימיות שהוא מקבל מהבעש"ט. מבין תת-הנושאים הנידונים, אנו מוציאים את האנטישמיות והפוגרומים, והחטאים של עם ישראל, שלגביהם הוא קובע ש"אין חטאו של בן ישראל דמה כלל לחטא של בן עם אחר"²⁸⁴. הוא גם מתלונן על עזיבת דרך התורה על ידי עם ישראל, והבעש"ט מסביר לו שהמצב לגמרי שונה מהמצב של "הפרנקסטים", שהיו בזמנו.²⁸⁵

יש דגש מיוחד על הנושא של אהבת ישראל, אחדות ישראל, ועל הבעיה של שנתת חינוך²⁸⁶. הבעש"ט אומר ש"באתי לעולם רק בשביל ללמד שלשה דברים: אהבת המקום, אהבת התורה, ואהבת ישראל". בין היהודים יש עכשו כל מיני מפלגות, חלקן דתיות, חלקן לאומניות, ויש צורך לאחד את כולן לאגודה אחת²⁸⁷. המשיח יבוא, עונה הבעש"ט, כמו שהוא כתב במכתבו המפורסם לגיסו הרב גרשון מקטוב, "כשיפוצו מעינותיך חוצה". הרב ציטלין מאוכזב מתשובה זו, כי זה דורש ידע איך "ליחד יחודים" בכל העם, והבעש"ט שוב מעודד אותו, ש"טועה אתה בענין היחודים... שהיחודים הם בעיקר ענין של כוונת וצורפים של אורות, שעליהם מרמזות האותיות. באמת אין הדבר כן"²⁸⁸. בסוף השיחה הבעש"ט מעודד את הרב ציטלין בעקבות ההתייחסות היהודית בארץ ישראל, שלא היה בימיו. גם בזה שעכשיו יש זכויות וכבוד לפועלים מאד משמח את הבעש"ט. אמנם "העולם שוקע עתה בטומאה ובאפיקורסות... אבל גם זה יעבור". הפרק מסים עם קריאה ליחידים שבדור; "ואל היחידים שבכם, בעלי נשמתן עלאין ואמיצי לב. למהר ולהחיש את הזמן המקווה ההוא בהתאגדם יחד ביחודא שלם - בשורש השורשים"²⁸⁹.

פרק י"ד: "חסידות של עתיד לבוא (שאלות ותשובות)": כאן, בסוף הספר, הרב ציטלין באמת מגלה את התוכנית הרוחנית שלו, תוכנית שהקבוצות "יבנה", ו"בני היכלא" הן רק חלק ממנה, והכנה אליה, כפי שנראה. הפרק מתחיל עם שאלה: "אל מה אתה שואף?", ועונה "שואף אני להשיב לתחיה את החסידות הישנה, את חסידותו של הבעש"ט, ולהעמידה על יסודות המותאמים יותר לשנים אלה של עקבתא דמשיחא. ומה היא מהותה העיקרית של חסידות הבעש"ט? עיקר מהותה בשלוש האהבות שהורה הבעש"ט: אהבת המקום, אהבת ישראל, ואהבת התורה"²⁹⁰. לאחר מכן אנו קוראים הגדרות לשלוש האהבות. אהבת המקום - ש"צריך לאהוב את המקום באהבה שיש בה צימאון עצום, התלהבות עצומה, וחשק עז מאוד". בזה, טוען הרב ציטלין, חסידות דומה לשיטותיהם של הרס"ג, ר' אליעזר רוקח, ר' יהודה חסיד, ר' ישראל נגארה ור' חיים בן עטר, ורוחק משיטותיהם של ר' בחיי והרמב"ם ש"השיגו את האהבה לה' בתור פעולה שכלית הכרתית, ידיעתית"²⁹¹. אהבת ישראל היא גם מיוחדת בחסידות. "עד ר' ישראל בעש"ט היתה "אהבת ישראל" זו, לרוב, רק אהבה לטובים. בא הבעש"ט ולמד אהבה לכל ישראל, לא רק לטובים, כי אם גם לבינונים, לא רק לבינונים, כי אם גם לגרועים, ולא רק לגרועים, כי עם גם לגרועים שבגרועים, כל זמן שקשורים הם, אפילו בחוטים דקים מן הדקים, באותה הקדושה הסובלת תמיד ומצפה לישועת ה'."²⁹²

²⁸⁴ שם, עמ' 36

²⁸⁵ שם, עמ' 37

²⁸⁶ הנושא כבר נדון למעלה.

²⁸⁷ ספרן של יחידים, עמ' 36, 37

²⁸⁸ שם, עמ' 39 - 41

²⁸⁹ שם, עמ' 42 - 43

²⁹⁰ שם, עמ' 43

²⁹¹ שם, עמ' 43 - 44

²⁹² שם, עמ' 44 - 45

לחסידות גם דרך מיוחדת באהבת תורה. "גם למוד בהתמדה גדולה, גם חריפות, בקיאות ועמקות, אבל עיקרה: האור הגנוז בתורה, דבקות בהש"ע"י האור שבתוך אותיות התורה. . . המקרבים ביאת המשיח".²⁹³ ולמה יש כעת צורך בחידוש כזה בחסידות? "מפני שהחסידות שבימינו אלה התרחקה הרבה מיסודות של הבעש"ט. . . אין עוד בחסידות של ימינו אותו העוז, אותו המרץ, אותה החיוניות הרעננה שבשלוש האהבות של הבעש"ט". הרב ציטלין ממשיך ושוֹפך ביקורת דתית וחברתית על החסידים שבימינו, שהם

"עושים מן החסידות דבר שבחיצוניות גרידא, הלומדים ומתפללים בלא טעם, הרודפים אחר העושר והכבוד. . . מקדישים את הרביים שלהם ומבטלים את יתר הרביים. . . מקימים דינסטיות של רביים. . . מבליים ימים ושנים במחלוקת. . . חושבים את עצמם לקדושים וטהורים ואת כל אלה שאינם מתנהגים כמוהם בכל דבר - לרשעים וטמאים; המרבים בקנאות. . . ממעטים באהבת ה' ויראת ה'. . . רודפים את בני הנערים. . . ודוחפים אותם בזה בידיים לכתות השמאליות"²⁹⁴.

לשאלה המתבקשת "החושב אתה את בני יבנה ואת בני היכלא לחסידות שלעתיד לבוא?" עונה הרב ציטלין: "אין בני היכלא ומכל שכן בני יבנה רשאים לענווד לעצמם עטרה זו, שאינה הולמת אותם עוד. חפצי ומגמתי הוא רק שבני יבנה ובני היכלא יישרו את הדרך לפני החסידות שלעתיד לבוא"²⁹⁵.

ברור אפוא, שהחסידות שלעתיד לבוא אמור להשתנות מהחסידות הנוכחית. לשאלה "ובמה תבדל החסידות שלעתיד לבוא מן החסידות הישנה של הבעש"ט?", הוא ממנהר להשיב: "חס ושלום! אין בין החסידות של הבעש"ט ובין חסידות זו. . . שום הבדל יסודי. . . היא אותה החסידות עצמה של הבעש"ט, אלא שצריכה היא עתה להתרחב, להתפשט, ולהתעמק, כיאות לזמן של עקבתא דמשיחא"²⁹⁶. כאן הוא נותן קווים כללים להבדלים הלא יסודיים (לדעתו) בין החסידות החדשה והישנה:

"בימי הבעש"ט ד' היו לישראל, שיאיר לעצמו, עתה. . . על ישראל להיות אור מאיר גם לעצמו גם לעמים אחרים". בנוסף לפן האוניברסלי, יש עוד סוג של פתיחות:

"בימי הבעש"ט בקשו את התורה רק בספרים, עתה צריך לבקש את אור התורה גם בעולם כולו. . . באומנות. . . במדע". כמובן שזה אינו שייך לכל אחד ואחד, "רק ליחידי יחידיים, לברי לב, לגדולים בדעת דקדושה, לאלה אשר כח בהם להכנס לפרדס ולצאת בשלום"²⁹⁷. ויש גם נקודה חברתית חשובה בחסידות החדשה. כי בזמן הבעש"ט עוד לא היה "רגש היושר הסוציאלי", משא"כ עכשיו ש"אי אפשר לו לעולם שיעמוד על יסוד הממון וניצול העבודה. על החסידות שלעתיד לבוא אפוא להוציא את ניצוצי הקדושה שבתוך הסוציאליות"²⁹⁸.

ולסיום הרב ציטלין קובע "הנה כי כן תאסף ותלקט החסידות שלעתיד לבוא את ניצוצי הקדושה שבכל רחב המציאות, בכל המחשבות, בכל הכוונות והיחודים, בכל המעשים הנעשים, באמנות, במדע, בכל שינויי המדינות ובכל התנועות החברתיות, בזרותה הלאה את כל מה שדבק בהם מן הקליפה הפסולת והזוהמא"²⁹⁹. רואים, אפוא, שהחסידות שלעתיד לבוא היא בעצם חסידות "פתוחה" מאד, שלומד מתוך כל המציאות, כולל אומנות ומדע, ושואפת לתקן את כל המציאות, ולא רק במישור הרוחני, כי אם גם במישור החברתי-כלכלי.

הרב ציטלין מסיים את הפרק ואת ספרן של יחידיים כולו בתשובה לשאלה: "אולי תוכל לציר לפני את דמותו של 'החסיד לעתיד לבוא?', ועונה:

²⁹³ שם, עמ' 45
²⁹⁴ שם, עמ' 45 - 46
²⁹⁵ שם, עמ' 46
²⁹⁶ שם.
²⁹⁷ שם, עמ' 46-47
²⁹⁸ שם.
²⁹⁹ שם, עמ' 47 - 48

"החסיד שלעתיד לבוא יחיה רק מיגיע כפיו ממש (כלומר: מעבודת אדמה או מלאכה); לא ינצל את כל איש; לא יעשה שום עול... יתקדש בקדושתו של מקום; יחיה בדבקות שאינה פוסקת - באין סוף; יעלה בלהב אש נשמה בשעת התפילה; ילמד תורה באור אלקי פנימי; יבקש וימצא בכל מקום אור תורה ואורו של משיח; ישאף... רק לשלום ולאחדות; יהיה מלא רחמים לכל אדם ולכל נברא; ישאף להקים קומת השכינה בארץ ישראל... יחזק חזות הכל; יסתכל ויראה את האמת הטהורה בעין הפנימית שלו, בחושים הנסתרים שלו; יהיה שפל בעיני עצמו... מדוכא ברוח, לא מתוך חולשה ועבדות, כי אם מתוך הכרה ברורה שהוא... רק 'בריה קטנה, שפלה, אפלה, עומדת בדעת קלה מעוטה לפני תמים דעים'; יהיה בכל רגע ורגע מוכנה לשכינה, ממלא רצון ה' שליח נאמן."³⁰⁰

מה בין האדמו"ר ובין הרב ציטלין?

כפי שהזכרנו למעלה המגע היחידי הידוע לנו בין שני האישים הוא המאמר שכתב ההרב ציטלין על ספר חובת התלמידים שיצא לאור בתשצ"ב. שם, אע"פ שהרב ציטלין ביקר את האדמו"ר בכמה נקודות (שהוא מצפה ליותר מדי מן התלמיד הצעיר, ושיש לו נטיה ל"מרה שחורה"), בסופו של דבר הוא מאוד התלהב מן הספר. כפי שכבר הוכחנו, בני מחשבה טובה נכתב לפני תרפ"א, וספרן של יחידים התפרסם בתרפ"ח. אין לנו שום הוכחה שהאדמו"ר הכיר את יצירותיו של הרב ציטלין, אע"פ שסביר להניח שאכן הכיר אותם³⁰¹. בהקדמה לספרן של יחידים הרב ציטלין כתב שבתרפ"ג-תרפ"ד הוא קרא בעיתונות להקים קבוצות ולא הצליח. לכן סביר להניח שהאדמו"ר כתב את בני מחשבה טובה, ללא שום זיקה לפעולותיו או לרעיונותיו של הרב ציטלין, שהתחיל להתעסק בנושא לפחות כשנתיים אחרי שהוא כתב את הקונטרס. ואע"פ שספרן של יחידים התפרסם לפחות כשבע שנים לאחר בני מחשבה טובה, סביר להניח שהרב ציטלין לא הכיר את בני מחשבה טובה כי קרוב לוודאי שהיה מזכיר אותו, כיון שדן באותו נושא, יש הרבה הקבלות, ואנו יודעים על ההערכה של הרב ציטלין לאדמו"ר (אמנם בתקופה יותר מאוחרת). ואע"פ שבני מחשבה טובה נכתב מספר שנים לפני שהרב ציטלין התחיל להתעסק בנושא הקבוצות, צריכים לזכור שהספר באמת נכתב עבור יחידים, וחולק רק בכמה עותקים ספורים, והיה אסור להעתיקו ללא רשות מן האדמו"ר עצמו³⁰². כפי שכבר ראינו, האדמו"ר בספר גם אוסר על החברים לפרסם את ענייני החברה, ולכן סביר להניח שמעט מאוד אנשים ידעו מהספר ומן הקבוצות, ושגם הרב ציטלין לא ידע מהו כלל. לכן יש להשוות בין הספרים, ובין השיטות, כמקבילים, שנכתבו באותו מקום ובערך באותו זמן. אולי הם במידה מסוימת יונקים מאותו מצב היסטורי, מאותו תרבות חסידית, אבל ללא כל זיקה ביניהם או השפעת גומלין. התופעה, ששני אנשים אלה, שבהרבה מובנים מאוד שונים אחד מן השני, הגיעו בצורה עצמאית לתוכנית דומה לשיפור הרוחני של עם ישראל באמת מעניין מאוד.

שני המחברים רואים סכנה רוחנית קיומית ליהדות החרדית בפולין בעקבות מלחמת העולם הראשונה, וניסו לגבש תוכנית בכדי להתמודד בבעיה. שניהם בכנות רבה מודים על האמת המרה של עזיבת הדת, במיוחד מבין הצעירים. עבור האדמו"ר, התוכנית היא בעיקר חינוכית ורוחנית. בנוסף לקבוצות הוא מקים ישיבה, מכהן כאדמו"ר ורב עיר, ופיתח שיטה מקיפה עבור תלמידים צעירים ועבור אברכים. בוורשה הוא היה פעיל למען שמירת השבת, בגיוס תמיכה עבור ישיבות, וכד'. ההרב ציטלין, לעומתו, היה עסקן ציבורי במובן הרבה יותר

³⁰⁰ שם, עמ' 48. נסיון להשוות בין קטע זה ובין ה"י"ד כללים" שגוש-זהב מביא בספר ציטלין עמ' 95, ושהרב ציטלין עצמו מזכיר במכתב שבספר ציטלין

עמ' 129 (שהוא כתב ב"ד' תיבה"), מראה רק על קצת מקבילות. אולי חשוב שבספר יש ארבע עשרה פרקים.

³⁰¹ האדמו"ר הנוכחי מפיסצינה, הרב קלמן מנחם שפירא אמר לי שהוא לא יודע אם היה מגע כלל ביניהם. אחד מהחסידיים הזקנים אמר שהרב ציטלין אכן

שוחח עם האדמו"ר, אבל רב שפירא אמר לי שא"א לסמוך עליו. בכל זאת הרב ציטלין היה עיתונאי ועסקן מפורסם בוורשה וקשה להניח שהאדמו"ר לא

ידע מפעולותיו

³⁰² בני מחשבה טובה, "דברים אחדים מהמוציאים לאור".

רחב, ומעבר לפעילות ספרותית-דתית, וניסיון להקים את הקבוצות, הוא גם עסק בעניינים כמו סוציאליזם, טרטוריאליזם, וציונות, בזמן שהרבי נגע רק קצת בפעילות למען התיישבות בארץ ישראל ורכש שם מעט קרקע. שניהם, בחיבורים אלה, פונים רק לאלטיה הרוחנית, ומתוך העולם החסידי. שניהם, במידה מסוימת, רוצים לחדש את החסידות, שאבדה כבר הרבה מן העוצמה הרוחנית המקורית שלה. "בני מחשבה טובה" היו קבוצות רק עבור התלמידים הקרובים של הרבי, "בני יבנה" ו"בני היכלא" עבור יחידים ויחידים-יחידים. שניהם רוצים שהקבוצות תיפגשנה לפחות פעם בשבוע, ילמדו יחד, בעיקר ספרים הקשורים לחסידות ועבודת ה'. שני הספרים מלאים בגעגועים להתקרבות ודבקות בה', ושניהם מאוד מדגישים את החשיבות של אהבת ואחדות ישראל. שניהם דומים בדגש על העבודה הפנימית של המחשבה, ועוסקים בגבול הדק שבין המחשבה ובין הנבואה, בקשר לדימיון, חלומות וכד'.

אבל בסופו של דבר רב השוני מעל הדומה. בקשר למטרת החברה, הרבי פונה למי שכואב לו הרגשת הריחוק מהקב"ה, ונותן לו שיטה מסודרת והדרגתית לטהר את מחשבתו ולהגיע לדבקות. העבודה נעשית בעזרת החברים, שלהם אותן השאיפות. הצורך הוא לגמרי פנימי. אין אפילו רמז שהקבוצות (שאמורות להסתיר את פעולותיהן) אמורות להשפיע על שאר החסידים, שלא לדבר על כל עם ישראל, או על כל העולם.

אצל הרב ציטלין המצב לגמרי שונה. הוא מדגיש הרבה פעמים שאנו חיים בזמן של עקבתא דמשיחא, ויש צורך דחוף לדחוק את הקץ. לכן הוא פונה ליחידים שכואבים את הכאב של עם ישראל בגלות לפעול למען מהפיכה יהודית ורוחנית, שבסופו של דבר תביא את המשיח. הוא רוצה לגאול את כל העולם, ועם ישראל הוא הגואל. אצל האדמו"ר אין משיחיות. חוץ מכמה דרשות ואמרות מאוד כלליות בספריו האחרים, אין ציפייה משיחית עד אש קודש, שבאופן טבעי, עוסק הרבה מאוד בציפייה לישועה³⁰³. בודאי שמצב העמים בכלל לא מעניין אותו. ולכן אצל הרב ציטלין, חלק לא מבוטל של תוכניותיו עוסק בעניינים של כלכלה, חברה, ופוליטיקה, ותיקון החברה דרך הסוציאליזם. הרבי, למרות שבמספר מקומות מזכיר את הסבל של עם ישראל וקשיי הפרנסה, לעולם לא מדבר על נושאים כלכליים. הוא ראה את התיקון בעיקר בתחום הרוחני הטהור, משא"כ הרב ציטלין הדורש אקטיביזם גם בתחום החברתי-כלכלי, ואפילו מכניס נושא זה לתוך "החסידות שלעתיד לבוא".

עוד הבדל יסודי קשור למדת הסודיות של התוכניות. הרבי לא פרסם את ספרו, ונתן רק עותקים בודדים לכמה חסידים קרובים. הוא אסר את ההעתקה, מזהיר את הקורא שאינו מתאים לעזוב את הקריאה, ואוסר פרסום פעילותה של החברה. דבר זה היה כל כך עקרוני שאחרי השואה החסידים ממש התלבטו והתייעצו עם אדמו"רים שונים בנוגע לשאלה האם יש עכשיו לפרסם את הקונטרס או לא. בסוף הסכימו לפרסמו רק בגלל שאנשים היו מעתיקים ללא רשות ועם שיבושים רבים³⁰⁴. הרב ציטלין לעומתו, התחיל בקריאה בעיתונות במאמרים להקים קבוצות כאלה. לאחר מכן הוציא לאור ספר לציבור, ולמרות שהוא יועד ליחידים, כנראה שהמחבר נותן חופש לקורא להחליט אם הוא מתאים אם לאו. אם ראינו שבמכתבים לארץ ישראל, הרב ציטלין דרש מתלמידיו להקים קבוצות. חוץ מן הדרישה שכל חבר יסכים לחיות ע"פ ה"י"ד כללים, אין כמובן פיקוח על מי יתקבל כחבר, וברור שהוא מאוד רוצה שהדבר יתרחב ויתפשט. אין נוסח של קבלת חברות או התחייבות כזאת, כמו שיש בבני מחשבה טובה.

יש גם הבדל יסודי בסגנון הספרותי של שני הספרים. הרבי מוסר תוכנית מסודרת להקים את החברה ותרגילים לעבודה פנימית בצורה מודרכת. הרב ציטלין, אחרי הקריאה ליחידים להתאחד, מרשה לעצמו לכתוב על מגוון

³⁰³ הרבי כן מדגיש שהחסידות היא הכנה למשיח. עמ' דוגמא: מבוא השערים יח. "החסידות אחרית ההתגלות לפני המשיח, וראשית זריחת קוי האור קדושתו היא..."
³⁰⁴ בני מחשבה טובה, "דברים אחרים מהמוציאים לאור". אפילו היום, הרבי הנוכחי רואה בהדפסת הספר כ"בדיעבד", ואינו מוכן להוציא הוצאה חדשה עם פירוש או אפילו מראי מקומות.

נושאים בצורה הגותית ושירית. הספר הגותי, ולא חינוכי. הרבי אפילו מצביע על ספרו כחומר טוב ללמוד בחברה. הרב ציטלין אינו כותב כן על ספרן של יחידים.

שניהם מבקשים לחדש את החסידות, שלדעתם הפכה לתנועה של חיצוניות ללא כוונה. אבל לאן? הרבי רוצה לחזור לחסידות הבעש"ט כפי שהיתה, והרב ציטלין רוצה להפוך את חסידות הבעש"ט לחסידות משיחית, "החסידות שלעתיד לבוא". לדעתו חסידות זו צריכה ללמוד מכל העולם, כולל מאומנות ומדע, וגם לעשות מהפיכה חברתית-כלכלית. כל זה גם מסביר עוד הבדל מאד בולט בין שני הספרים. הרבי יונק אך ורק מתוך מקורות תורניים, בעיקר מדרשי חז"ל, הראשונים, וגדולי החסידות. למיטב ידיעתי, בכל ספריו, אינו מזכיר מקור לא יהודי אף פעם, חוץ מבסוף צו וזירון³⁰⁵, ששם הוא כותב שספר העיקרים הביא רעיון מאריסטו, שהרבי תוקף בחריפות, בגלל תוכן דבריו.

הרב ציטלין מביא מגוון מקורות בנוסף למקורות תורניים, כולל משל יהודים חילונים כמו פרויד, פילוסופים, וסופרים מבין הגויים. הרב ציטלין מעיד על עצמו ב"קיצור תולדות" שהוא עסק הרבה בצעירותו בפילוסופיה כללית ובספרות. אנו יודעים על הרבי שהוא קרא ספרי רפואה על מנת לרשום מרשמים ולהתייעץ עם רופאים. הרבי הנוכחי, חושב שהוא גם עיין בספרי פסיכולוגיה. אין לי שום ספק, שהרבי היה רואה פגם רוחני עצום בחסידות בכלל, ובחברה בפרט, לו היו עוסקים בספרים שהרב ציטלין מזכיר ודן בהם. עולמו של הרבי הוא עולם חסידי-מסורתי טהור, וזה מה שהוא דורש מחסידיו. הרב ציטלין היה מאד "פתוח", ולא רצה להצטמצם, וכך כתב עבור תלמידיו שלו.

לבסוף נשווה בין הדרישות להיות חבר בשני החבורות השונות.

על מנת להיכנס ל"בני מחשבה טובה" חייבים: (א) לחוש כאב על שהתרחק מהקב"ה. (ב) שיהיה בן תורה. (ג) אם הוא עובד, שיבוא לחברה לפחות שלוש פעמים בשבוע. (ד) אינו הפכפך. (ה) אינו שרץ ורמאי. כדי להיכנס ל"יבנה" או "בני היכלא" צריכים: (א) לחיות מעבודת כפיים. (ב) להתרחק ממותרות. (ג) לא לנצל אנשים לרעה. (ד) לטהר חיי משפחה. (ה) לקדש את חיי המין. (ו) להזהר ממאכל אסור. (ז) לקדש את השבת. (ח) לקדש את הבית. (ט) לחיות בתוך עם ישראל. (י) להתרחק מפוליטיקה. (יא) לזכור את שלוש האהבות. (יב) לשבור את גאותו. (יג) לקדש את הדיבור. (יד) לקדש את חייו הפנימיים. יש גם עוד כללי "הרחב והעמק את פעלכם של בני יבנה".

עבור הרבי אין צורך לאמר את רוב הדרישות של הרב ציטלין. האם יעלה על הדעת שמי שמחלל את השבת ואוכל אוכל שאינו כשר יצטרף ל"בני מחשבה טובה"?! בקשר לדברים השייכים למידות ועבודה, הרבי היה מסכים לגמרי. בקשר לפרנסה, הרבי כנראה מעדיף אברך, ורואה בעבודה כבדיעבד, משא"כ הרב ציטלין שם אותה כדרישה הראשונה! לכלל האחרון הרבי ודאי לא היה מסכים, כי הכוונה לפרסם את עניני החבורות ולהפיץ אותן, הפוך מיסוד הסודיות של בני מחשבה טובה.

האם הצליחו במשמותיהם? הרב ציטלין ותלמידיו מודים שהוא לא כ"כ הצליח, אע"פ שממכתבו כנראה שהיתה קבוצה בוורשה שהוא בעצמו השתתף בה. כמובן שאת זה צריכים להעמיד מול אתגר, להקים כמה שיותר קבוצות. אצל הרבי, לא ברור אם הוא אפילו רצה יותר מחבורה אחת! לפי הרב הנוכחי, היו כמה קבוצות של "בני מחשבה טובה" בתוך ישיבתו, והאדמו"ר עצמו לא השתתף בהם.³⁰⁶

סיכום

³⁰⁵ צו וזירון, עמ' 52
³⁰⁶ שאלתי את הרבי הנוכחי אם אפשר עכשיו להקים חברה כזאת. הוא מרגיש שאנחנו איננו במדרגה כזאת ולכן נכון לעכשיו, התוכנית איננה מעשית.

השיטה שנמצאת ב**בני מחשבה טובה**, שהרבי כתב כצעיר בתחילת דרכו, הפכה לאחר מכן לגרעין של שיטה חינוכית-רוחנית שלמה. הוא פיתח את השיטה ביתר ספריו, ויישם אותה בישיבתו ובחצר חסידותו. ספריו נלמדים גם היום הרבה, וממשיכים להדריך יהודים רבים, כולל הרבה "חוזרים בתשובה" בחיפוש אחר דרך אמיתי ומשמעותי בעבודת ה'. קריאתו של ההרב ציטלין להקים חבורות, היתה בעשרים השנים האחרונות של חייו הארוכים. היא מצטרפת לשורה ארוכה של פעילות ספרותית ועסקנות ציבורית למען עם ישראל. גם היום ספריו הם עדיין מקור עשיר של הגות קבלית מודרנית. אפשר לסכם שהרבי רצה לשמור על המטרות המסורתיות ע"י שימוש בדרכים חדשות, מה שאין כן הרב ציטלין, שכנראה רצה גם כן לשנות את המטרות, ולא רק את האמצעים:³⁰⁷ יש כאן עדות ברורה לגדולתה של יהדות פולין של בין המלחמות, שדווקא מתוך משבר גשמי ורוחני עמוק, המציאו יצירות רוחניות חינוכיות למופת, בניסיון לקרב בין החסידות ועולם המודרני, כל אחד לפי דרכו, ספרים שעדיין רלבנטיים היום, כתשעים שנה לאחר שנכתבו.

פרק ה'

חיזוק המחשבה, דימוי מודרך ומדיטציה, עם השוואה לחנאי הנפש להשגת החסידות לרב מנחם אקשטיין

אחד מהנושאים המרכזיים בכל ספרי הרבי הוא "חיזוק המחשבה", זאת אומרת, פיתוח הדמיון שהוא תנאי לעורר רגישות יתר לנוכחות בבורא העולם, לחויה הרוחנית ולמציאות הקודש. ע"פ רעיון זה קרא הרבי ל"קבוצות העבודה" שלו, ולספרו הראשון, "**בני מחשבה טובה**". האמצעי העיקרי לחיזוק המחשבה הוא תרגילי דימוי מודרך על נושאים מגוונים, שדרכם החסיד מגיע להתרגשות ולהתלהבות בעבודתו. כמה תרגילים קצרים נמצאים ב**בני מחשבה טובה**, והנושא נדון יותר בהרכבה בספריו **הכשרת האברכים ומבוא השערים**. אנחנו נתאר את השיטה, ונביא דוגמאות. גם נדון בשיטת המדיטציה של הרבי, שהוא קורא לה "השקטה". בארך האתה שנה שהרבי כתב את ספרו **בני מחשבה טובה**, והעלה את הרעיונות האלה על הכתב בפעם הראשונה, חסיד אחר בפולין, הרב מנחם אקשטיין, שגם נספה בשואה, כתב ספר שעוסק גם הוא בדימוי מודרך. הספר נקרא **תנאי הנפש להשגת החסידות**. לא ידוע על קשר כל שהוא בין המחברים או בין הספרים, וסביר להניח שהם נכתבו ללא כל השפעה הדדית. בסוף הפרק נערך השוואה בין שני המחברים ושיטותיהם. בהתחלת ספר **בני מחשבה טובה**, ה"סדר מטרת החברה", שהוא מעין הקדמה, כותב הרבי:

ולא בתפילה ועבודה בלבד נרגיש את התקרבותנו אל ד' ונתענג מזיו כבודו ית', רק גם תמיד תהי' מחשבותינו כל כך ברה חזקה וקשורה בקדושתו, עד שתוכל להתגבר על חושינו, שלא די שלא יוכלו חושינו לבלבל ולפתוח את מחשבותינו, ולומר לנו עולם אתה רואה, וגשם אתה מרגיש, רק גם חושינו יכנעו למחשבת לבבנו, וגם הם יראו את קדושת ד' פרושה על כל הנמצא. ועין יראה האדם אשר נמצא הוא בגן ד' בעדן לפני כסא כבודו ית', והיא היא מטרת חברתנו.³⁰⁸

אח"כ ב"סדר אמצעי ויסוד החברה" הרבי מסביר את התיאוריה ואת המתודה של הרעיון. בסופו של דבר, חיזוק המחשבה הוא אמצעי להגיע לדבקות בה': "כל עבודתנו צריכה להיות איך לחזק את מחשבותנו להרחיבה לחזקה ולשכללה ולקשרה לד' ית'".³⁰⁹

³⁰⁷ אני מודה לפרופסור שלום ריונברג עבור הבחנה זו.

³⁰⁸ **בני מחשבה טובה**, עמ' 7.

³⁰⁹ שם, עמ' 11.

כמובן, השאלה הגדולה היא, איך אפשר לגשם את זה. הטכניקה חייבת להשתנות לפי צורכי הדור:

והנה לפי האמת עבודת המחשבה צריכה להתחיל מלמטה למעלה, מתחילה יטהר את גופו ואז מחשבותו ממילא תטהר ותתחזק, ולא שיתחיל האדם במחשבותו בראשונה, אבל בדורות הראשונים שכיון שהתחילו בעבודת וטהרת הגוף גמורה וטהורה, ובאו גם לעבודת ושכלול המחשבה מתוך גוף כפוף לקדושה, היה זה הדרך היותר טוב למכוון. לא כן עתה בדור של עיקבתא דמשיחא, דור נמוך דור של עקביים, וגם חולשת הגוף גורמת הרבה להעדר הממשלה שיוכל האיש למשול על עצמו ועל גופו, וכאשר מתחיל עתה את עבודתו בגופו לזככו ולקדשו זו וזו לא עלתה בידו. לא שהגוף יטהר ומכל שכן המחשבה שלא נגע ולא נסה לזכותה ולחזקה, שנשארה בנמיכותה. ולתכלית זו קראנו את חברתנו "בני מחשבה טובה" כשמה כן היא לחזק ולגלות מחשבה טובה בנו, ולשכללה ולהרחיבה שלא תהיה דקה מן הדקה, הארה עוברת לניצול שמתכבה במהרה, רק זכה וחזקה עד שאת כל הגוף תכניע וכל חושיו תבטל תחתיה, היא תתראה והיא תמול באדם.³¹⁰

המחשבה המפותחת היא חיונית לעבודת ה' תקינה:

שכלול שטוח וחזק המחשבה, זהו יסוד חברתנו ועיקר האמצעי שעל ידה נוכל להתקשר בעבודה. לא בבחינת בכור השפחה אשר אחר הרחיים אלא כבן שמרגיש את קרבותו של אביו.³¹¹

ומה הקושי להגיע אליה?

והנה כל עיקר קושית וכובד המחשבה שקשה לו להאיש לחזקה לבלי להרפותה היא מב' סיבות: (א) העדר התעוררות בין התלהבות "של שמחה ובין של שבירת הלב. ... ועוד חסרון יש בו והוא מום טבעי שאין לו בכלל מחשבה חזקה.... אבל למה באמת אין לו לאיש מחשבה חזקה, הלא מחשבה איננה שכל....אדרבא רק אמונה פשוטה בד' אנו דורשים עתה.³¹²

בשורה התחתונה, יש גם בעיה של הרגל:

ולמה תעדר לו לאיש ישראל שהוא מבני נביאים מין דמיון זה ומחשבה זו, פשוט הוא מפני שלא השתמש ועבד בו כראוי.

לכן נחוץ: אל עבודת המחשבה צריכים פשוט להוציא ולגלות בנו מחשבה חזקה מחדש ולהגילה בעבודתה כמו שמוציאים כח ההליכה בילד ע"י שמרגילים אותו ללכת.³¹³

על פי זה, ברור שיש צורך לפתח גישה שיטתית להרגל את המחשבה ולחזקה, והמחבר מפתח שיטה כזו בהמשך.

לפני שניגש לתרגיל הראשון, חשוב לציין את דברי הרבי בקשר לעוד בעיה, תיולוגית ומעשיות גם יחד, שעלולה להתעורר בקשר לחלק מהתרגילים:

והנה לכאורה האיש הישראלי המתחיל הפשוט שלא טעם טעמה של מחשבה ודמיון עילאה, ישאל שאלה חזקה לכאורה, מה כל החרדה חרדת הכבוד שאנו חרדים לקראת המחשבה והדמיון להוציאם ולשכללם, רק לחשוב ולדמות צורת עץ ואבן, רק צורת

³¹⁰ שם, עמ' 11-12.

³¹¹ שם, עמ' 12.

³¹² שם, עמ' 12-13.

³¹³ שם, עמ' 14.

המחשבה גופניות ומה יועילו לנו מחשבה ודמיון כאלו, אפילו בשעה שעומדים להתפלל יש זמנים שאפילו אם מחשבותנו חזקה או רוצים אנו לחשוב מחשבה אלקית ג"כ חסרה לנו מה לחשוב, כי דבר גופני שנצייר את כבודו יתברך באיזה דמיון וגוף אסור כדברי הרמב"ם ז"ל בהרבה מקומות, ובפרט בהלכות תשובה וביסודי התורה, ולדמות ולחשוב צורה רוחנית מופשטה מעולם הזה אין מחשבותנו מוכשרה ויכולה, ואם כן למה לנו לחזק ולהרחיב ולשכלל את מחשבותינו, האם מחשבה ודמיון שביכולתם רק לחשוב ולדמות מהרבה בתים, אנשים, ושאר דברים גופניים וכו'. כשהם מתרחבים יועילו להעלות את האיש ולהעמידה לפני כסא כבודו בעודנו בגופו בעולם הזה? ולפי שכל הפשוט יכולה התרחבות מחשבה כזו עוד להשליך את האדם לידי הזיה ולעשותו לבעל דמיון שוא.³¹⁴

במילים אחרות, בני אדם מטבעם מסוגלים לדמיין רק חפצים גופניים, וברגע שנחשב ככה על השי"ת, אנחנו עלולים להסתכן בהגשמה אסורה. עקב כך השאלה היא, איך אפשר להעזר בדמיון בכוונת התפילה, מבלי לעבור על איסור זה? בנוסף לכך קיימת גם סכנה פסיכולוגית-נפשית, שהאדם המרוכז בתרגילי דימוי עלול לאבד את שליטתו על המציאות!

הרבי אינו יכול להרשות לעצמו לא להגיב לשאלה כזו, כי,

כיון שיסוד חברתנו הוא שלא לגער ולגזור סתם על האיש עשה כך וכך כי או שלא ישמע לנו או שיראה את עצמו לאמור שיש לו מחשבה טובה והתעוררות, ואין לו, כי באמת גם כולם רוצים להיות טהורי לב ובני עליה רק שאי אפשר להם להתעלות מן רפשמ כנ"ל. וכל יסוד חברתנו הוא להרכין את הכתף למקום נמיכיות החברים עד כפות רגלי נפשמ וגופם, ומשמם להעלותם באמצעים מתאימים להם.³¹⁵

על מנת להתמודד עם הבעיה הרבי מציע פתרון זמני ורדיקלי. עד שהיהודי יצליח להגיע למחשבה מופשטת מפותחת וחזקה, עליו לצייר במחשבתו, בזמן התפילה, איזו תמונה גופנית של ה'! הצדקה לזה, שלכאורה אסור לפי הרמב"ם הנ"ל, הוא מוציא בדברי הראב"ד, שהוא מסביר בצורה חדשנית. כאן חשוב לראות את הקטע בשלמותו:

לכן נראה נא גם להם תקנה ועצה איך להרגילים כפי מצבם. לכן האיש במצב כזה בראשית גידול והתרחבות מחשבתו יסמוך את עצמו על הראב"ד ז"ל שמשיב על הרמב"ם ז"ל פרק ג' מהלכות תשובה הלכה ז' וזה לשונו: א"א ולמה קרא לזה מין כמה גדולים וטובים וכו' הלכו בזה המחשבה וכו'. ועל פי פשוט קשה להבין את דברי הראב"ד ז"ל הלא מקרא מלא הוא, כי לא ראיתם כל תמונה וכדומה. ועיין בכסף משנה שם קושייתו, ולפי הנ"ל לא שאמר הראב"ד ז"ל שיטעה האיש לאמור שיש ח"ו למעלה שום תמונה, חס מלהזכיר, אבל באמת ידע האיש שהשם יתברך אינו בעל תמונה ח"ו רק הוא הקרוץ מחומור איש מגושם בעל תמונה מצייר לו זאת, כדי שתוכל מחשבתו להאחז ולהתגדל ולהתרחב, וכאשר יעזור לו ד' ותחזק מחשבתו ותוכל לחשוב בד' מחשבה חזקה ונקייה, ודמיון ניצוץ נבואה יתגלה לו, אז התמונה הציור גופני הזה ממילא יתבטלו, ויוכל לצייר לו בעת תפילתו שעומד לפני ד' ית' ולפני כסא כבודו ענין כדי לשבר את האוזן וכדי לשבר המחשבה מה שיכולה לחשוב ולדמות. וגם אתה חבר החברייא בשעת הדחק צייר לך שאתה עומד לפני כסא כבודו ואתה מתפלל ומבקש ממנו ית' פשוט כבן שבוכה ומתחנן מאביו רחם נא עלי אבי, כבר אי אפשר לי לסבול נדודי

³¹⁴ שם, עמ' 14-15.
³¹⁵ שם, עמ' 19.

הגוף ועזיבת הרוח, ומן העת אשר השלכתי ממך והסתרת פניך מאתנו, מגור מסביב, ומי הוא האיש אף בלב אבן שלא ימס בשעה שמצייר במחשבותו את הדמות הזאת, איך הוא עומד לפני כסא כבודו אש אוכלה ומתחנן על עצמו ועל בני ביתו ועל כל ישראל.³¹⁶

כאן אנו רואים בבירור, עד כמה הרבי מוכן להסתכן כדי לעזור לחסיד לחזק את מחשבתו, ולעורר את כוונתו בשעת התפילה.³¹⁷

כבר הזכרנו את התלונה של הרבי שיש:

“העדר התעוררות בין התלהבות של שמחה ובין של שבירת הלב.”³¹⁸

לכן יש שני סוגים של תרגילים, של שמחה ושל שבירת הלב. התרגשות גם במצב של שבירת הלב חיונית, אע”פ

שלא להעציב אותך ח”ו באנו, אנחנו אינם רוצים להעציבך וגם אתה השמר לבלי העצב, כי כבר הבאנו לך לעיל את דברי ספה”ק איך העצבות רחוקה ומרחקת מן העבודה ומן השראת הקדושה, ורק לדכא את רוח היצה”ר ולהרגיז את היצה”ט עליו אמרה הגמרא יזכיר לו יום המיתה ולא שיבא לעצבות.³¹⁹

בהקשר זה הרבי מציע תרגיל אחד של שבירת הלב שמופיע בכמה מקומות בכתביו, על יום המיתה, כמו שהרבי מביא מהגמרא ברכות ה.:

לעולם ירגיז אדם יצ”ט על יצה”ר וכו’ אם נצחו מוטב ואם לאו יעסוק בתורה וכו’ ואם לאו יקרא ק”ש וכו’ ואם לאו יזכיר לו יום המיתה עכ”ל הגמרא. שמשמע שאמצעי האחרון הזה של יזכיר לו יום המיתה הוא כבר אמצעי הבטוח, ועשה נא זאת אפוא ותנצל, אבל כנ”ל אם רק בהרהור מחשבה של רגע תזכיר לך יום המיתה לא תפעל כך. נסה נא להרחיב אותה גם בשעה שאין יצרך מגרה כך ותפשטה עד שתתרגש כולך ממנה, ואז בשעה שיגרה יצרך ח”ו אם רק תזכיר אותך את יום המיתה כפי ההתרגשות שעברה עליך בשעה שהרחבת אותה ומכש”כ כשגם עתה תתחיל לפשטה, אז בעזרת ד’ עצת חז”ל תפעל לך ורוחך עם יצרך ישברו ועצמך וקדושתך יתחזקו ויקומו. גם התפשטות מחשבה זו תהי’ כפי שאיתא בספ”ק וגם לפי שראינו בפועל, וד’ ישמרנו מכל רע, ויאריך ימינו ושנותינו של כל ישראל בכלל ובפרט. כי לא מעשה שעברה לפני אלפי שנים כיצ”מ ודומי’ אנו באים עתה לצייר לפנינו, אף לא דבר שרק על אחדים מאתנו עובר וישנם בני אדם אשר נצלים ממנו, שאפשר לנו לקוות שגם אנחנו ננצל... יזכיר לו את יום המיתה, ומה איום יום ההוא, גם ימים הקרובים הקודמים ליום ההוא חרדים הם דיים להבעית בהם את היצה”ר ואת הנמשך אחריו, ומכש”כ מה שאחר יום הנורא ההוא.³²⁰

אנחנו נצטט את הגירסא הקצרה של התרגיל כפי שהוא מופיע בבני מחשבה טובה:

³¹⁶ שם, עמ’ 19-20. ועייני גם בעמודים 22,25, ובצו וזירון עמ’ 6, בהכשרת האברכים, עמ’ טו-טז. למרבה הפלא, פירוש דומה לדברי הראב”ד, נמצא בדברי הרב סולוביצקי ב The Halachic Mind, ע’ 115, הערה 46:

"When Rabad criticized Maimonides for including the non-corporeality of God among his articles of faith, he was guided by the practical needs of the worshipper who imagines God in sensible forms."

³¹⁷ דבריו אלה עדיין מעוררים מחלוקת כ-80 שנה לאחר שנכתבו. מסתובב סיפור, שעליו יש הרבה עדים, שלפני כמה שנים רב אחד, עכשיו ראש ישיבת הסדר ידוע עבור נטיותיו החסידיות, העביר שיעור אורח בישיבת הסדר אחרת. באותו שיעור הוא לימד קטע זה של בני מחשבה טובה על הראב”ד. ראש הישיבה איפה שהשיעור התקיים, ידוע כליטאי מובהק. בזמן השיעור לא יכל להתאפק, והפריע באמצע באומרו שהדברים הם דברי עבודה זרה, שאסור לשומעם.

³¹⁸ בני מחשבה טובה, עמ’ 12.

³¹⁹ הכשרת האברכים, עמ’ מא.

³²⁰ שם, עמ’ לח.

ואם אי אפשר לך להתעורר מדאגה שעברה, יעשה כעצת הגמרא "יזכיר לו יום המיתה" אבל לא ברעיון גרידא וכללי, הגמרא אומרת יודעין הרשעין וכו' וזה החסרון שרק יודעין, ידיעה כללית שאינה שוברת את הלב בפרוטרוט. יצייר את הדבר שעובר על כל איש לאחר אריכת ימיו ושנותיו, איך יסתכל ברגע האחרון על כל העולם ועל בניו שמוכרח לפרוש את עצמו מהם וללכת בגופו אל תחתית העפר רמה ותולעה, ובנשמתו אל הדרך שאינה ידועה לו אנה יוליכו אותה, בניו יסובכוהו ויבכוהו ויצעקו הוי אבי אבי, אוהביו ומשפחתו יהמו ויקראוהו, והוא שומע ומבין הכל, ואי אפשר לו לעזור מאומה, רוצה ומתחנן הוא לחיות אבל הלב דוחק עד כדי להתפקע, והגרון מתכוץ עד כדי לחנק, ובחזקה קורעים את נשמתו מגרונו ולבו, וכן אח"כ כשמלויים אותו אל בית עולמו, בניו זה מטיח את ראשו בכותל צועק ובוכה אבי אבי איך עזבתנו הלעד נקרעת מאתנו, וזו משלכת את עצמה על הארץ ובקול מר צורח צועקת ומיללת אי אפשר לי לחיות בלעדיך אבי, מי יתן מותי תחתך, דמעות וצעקה זורמת ממנה עד שנדמה שכולה ח"ו תתפקע מרוב היללה וצרה המתפרצות מקרבה, קולם מחריד גם את החיים וגם את המתים, גם כל העם גועים בככי מרחמנות עליו ועליהם, צוחה מהומה ומבוכה בכל סביבותיו, וסוף כל סוף כולם שבים לביתם והוא איפה נשאר, ועם מי נשאר, ובפרט כשילמד ראשית חכמה, זהר ומדרשים ממה שעובר עליו ועל נשמתו אח"כ, אז בטח יתרכך גם לב האבן ומן מרירות והתרגשות זו יעלה אל תפלה רצויה כנ"ל, לא התעוררות לא מחשבה יחסרו איך לא אמונה אהבה ויראה לד'.³²¹

כמו שכבר הזכרנו, אין התרגיל אמור לגרום לעצבות, אלא ל"התעוררות, מחשבה אמונה, אהבה ויראת ה'". אותו תרגיל מופיע אח"ך בצורה הרבה יותר מורחבת בהכשרת האברכים, ע' לח. מ: ומוזכרת גם צו וזירון, ע' 49.

יש תרגיל נפלא הקשור לחויה של יציאת מצרים. כאן מטרת התרגיל שונה במקצת. כאן אנחנו לומדים איך לפתח דמיון, רגש, והזדהות כשאנחנו לומדים תנ"ך ומדרש. הרבי מסביר:

כשתלמד תנ"ך תשתדל להשתתף בכל מאורעות הקודש שעברו כאילו גם אתה היית אז. משתתף אתה בהליכת א"א ויצחק להעקדה, ובצערו של יעקב אבינו בשעה שהתפלל לד' הצילני נא מיד אחי מיד עשו, כי ירא אנכי אותו. וכן כשתלמד מדרש, וישנם הרבה מן המדרשים על הפסוקים של התנ"ך המגלים יותר את המאורעות שהיו אז. למשל, מעשה בראשית, ענין מכירת יוסף וכו', שגילו לנו חז"ל בתורה יותר מכפי שרואים אנו בה. ולא יהיו לך הפסוקים לבדם והענינים שבמדרשים לבדם, שבשעה שאתה לומד בתורה רק מה שכתוב בתורה אתה חושב, ובשעה שאתה לומד מדרש רק הדרשות של המדרש במחשבתך, ולפעמים עם פסוקים אחרים, כי ע"פ רוב המדרש דורש את הענינים אף של התורה מן פסוקי נביאים וכתובים. רק מהכל ענין אחד תעשה, כי באמת הכל ענין אחד...הן לא תדע אם באמת כך הי' כפי שאתה משער לך במחשבתך, אבל הלא לפי יסודות הנאמרים בתורה ובמדרשות אתה חושב, רק שאתה מרחיב את מחשבתך בהן.³²²

זו היא הקדמה לתרגיל של שמונה עמודים, שבו החסיד מסתכל על התהליך של יציאת מצרים דרך העיניים של ילד יהודי שמשתתף באירוע. אתו אנחנו עוברים את תקופת העבדות, הסבל, וההשפלה בידי המצרים, גזירות גופניות ורוחניות. חלק מהתיאורים המצמררים מזכירים תיאורים באש קודש של איבוד האישיות שקראו בימי השואה. יחד עם הילד, אנחנו חווים את המתח בין אמונה במסורת הגאולה העתידה, ובין המשברים באמונה

³²¹ בני מחשבה טובה, עמ' 22-23.
³²² הכשרת האברכים, עמ' לג.-לג:

ואיבוד התקוה בעקבות הגזירות והסבל. המצב מגיע עד כדי חסרון האמונה ב"עצם האיש", זאת אומרת, התופעה של איבוד האישיות שהזכרנו.³²³ יש תיאור מזעזע של הריגת ילד בתוך קירות בנין, והספקות באמונה שזה מעורר אצל הילד שמספר את הסיפור:

ויבך הילד התמים ויוסיף לשאול, ואיך זה התאפק ד' מבלי הושיע אותנו עד עתה מצרותינו הכ"כ רעות. זכור נא כאשר מיעכו הרשעים את חברי, בן שכננו בבנין, על אשר לא השלים אביו את סכום עבודתו היומית. זכור נא אבי כשכל גופו הי' כבר בנוי בתוך החומה ורק פיו הי' עוד לחוץ, הוי כמה צעק על משא הלבנים והטיט שעליו, הוי ואבוי לי עליך חברי היקר. בכחותי האחרונים צעק אל אביו ואל אמו, הצילו נא הצילו, כי א"א לי לישא יותר, גם אותי קרא אז ביסוריו. מה איום הי' כשנתנו את הלבנה האחרונה עליו ומוחו נתפוצץ ומת, לולא שחטפה אמי אותי אז משם הביתה, כי אז מוכן הייתי לתת נפשי תחת נפשו ואותי ימעכו בבנין תחתיו, ולמה לא ריחם ד' עליו. ויבך הילד בכי גדול.

והתגובה של אמו שמעודדת אותו עם "שיחת אמונה":

ותקחהו אמו, שהיתה מנשים הצדקניות במצרים, אל חיקה ותשקהו ותאמר לו שמע בני חביבי, שמע נא, אל נא תבכה יקרי, הלא מילדותך למדתי אותך לדעת שד' אלקי ישראל הוא אלקים, את הימים ואת הנהרות, את השמים ואת הארץ ברא, את הכל ברצונו עשה ואת הכל ברצונו מנהיג, אין דבר נסתר ממנו אף במעמקי הארץ ואף בתחתית הים, את הכל ברא רואה ומנהיג. ואנחנו וכל הנבראים בעלי גבול וקץ, אבל אלקינו חי וקים, אין סוף ולא גבול וקץ לו, ומרוב גדלות אין סופיותו א"א לשום נברא להשיגו. הפעולה והחכמה אשר יבין הילד, יודעים שפעולה וחכמה קטנה ילדותית היא, כמדת מוח הילד וחכמתו, ואת אשר ישיג האיש, נדע שרק אנושי היא כמדת מוח האיש וחכמתו, אבל אלקינו א-ל רם ונשא, כל חכמי חלד אם מלאכי עליון לא ישיגוהו, והיא גדלותו, אף את מעשיו במרום עם פעולותיו אשר בארץ לא נדע והיא תפארתו. ראה נא בני, הלא ד' אלקי ישראל מלא את כל העולם ואין פינה ולא זווית אשר לא ימלא אותן, גם עתה בשיחנו זה שאנו מדברים, לפנינו הוא ית' נמצא ואיך זה לא נראהו, הלא בקרבי ובקרבת הקדוש ישראל יש ואיך זה לא נדעהו. האפשר לאיש בשכלו האנושי להשיג זאת, רק אחת לנו, להאמין בו ית', וכלי שום חקירות והתחכמות לשמור דרך ד', חוקיו, ומשפטיו כפי אשר צוה אברהם אבינו ליצחק, יצחק ליעקב, ויעקב לבניו ובניו לבניהם אחריהם עד לנו. אשריך בני, שאתה מבני ישראל, בני ד', הי' שמח אשר לעבדו זכית. אף אם ראית את אכזריות הנמבזים על בני ישראל המבזים אותם וממררים את חייהם ח"ו אל תהרהר בלבך לשאל למה זה לא ירחם ד' עלינו, ולמה זה מלך כל הארץ יעזוב את בניו בני ישראל כ"כ להפקר ולבזה וכהרף עין לא ישמיד את האכזרים הרשעים האלו, האם רעם חסר לו להרעים, או הברקים אפסו בשמים לשרפם ולעשותם עפר, אל תהרהר ואל תשאל. אף אם תראה איש אשר דרכי ד' דרכיו הם, ובהם הוא הולך, ומ"מ מתיסר, אל תאבד את עולמך, בני, ואל תהיך להרהר אחר מעשי הקב"ה. כי הקב"ה הוא הרחמן הכי גדול והכל לעשות כרצונו, מה יקשה לו ומי יכול לעצור נגדו, הוא ית' אין סוף ורחמנותו וגם יכולתו אין סופיות הן. וכל שאלתך היא רק כפי מדת דעתך שאין דעתך מבינה זאת למה לא ריחם עד עתה, וכאמור דעתך ודעתנו אנושיות ואלקינו אין סוף, וזאת היא מגדלותו מה שא"א לנו להשיגו, אדרבה גם בשעה שאתה רואה את כל צרותינו

³²³ תופעה זו, של "depersonalization" מוזכרת בכתבי הרבי בכמה וכמה מקומות. ראה: צו וזירנו, עמ' 16, 42, ואש קודש, עמ' יא, קטז, קנג, פולן קורא לתופעה זו בשם: "Psychic Disintegration", עמ' The Holy Fire 38-42..

וחרפוטינו אלו, תכנע לפני ד' ותאמר, צדיק ד' בכל דרכיו וחסיד בכל מעשיו. רק את לבך שפוף לפניו שירחם עלינו. וראה נא גם ראה יקירי זה קרוב למאתים ועשר שנים אשר היינו שקועים במצרים, וכבר שמחו מצרים עלינו לאמר אבדה מהם כל תקוה, עד עולם עבדיהם נשאר, ותחת שבטיהם נגוע. אבל יושב בשמים ישחק וכשעלה עתה ברצונו ית', שלח את נביאיו הקדושים משה ואהרן בני עמרם לגאלנו מעבדות לחירות, משיעבוד לגאולה, ומאפילה לאור גדול.³²⁴

כשמשה רבינו ואהרן הכהן מגיעים עם בשורת הגאולה, יש סוף סוף תחושה של תקוה והקלה. אבל אח"ך, כשיש החמרה בגזירות פרעה, היהודים עוברים נפילה ואכזבה קשה.

עוד הרע פרעה להרע לישראל ולמרר את חייהם ושוב גזרה רעה חדשה גזר, תבן לא ינתן להם וכו' ושוב בנ"י מתמרמרים. כי יש שישראל מוכים והאכזר הרשע עוד מוסיף להתאכזר ולהכות, ולא ידעו כי הגאולה כבר התחילה.³²⁵

אבל בסופו של התהליך עם ישראל יוצא ממצרים:

א"א להם להילדים להתאפק יותר, הם קופצים ממקומותיהם מרקדים ומרננים בקולותיהם הזכים והוריהם עוזרים להם ומכים כף אל כף, ברוך הוא וברוך שמו, אין כמוך באלקים ד' ואין כמעשיך, במה נשבחך מלך המשובח ובמה נברכך המרומם על כל ברכה ותהלה. כל אנשי הבית כבר מרקדים, ומבית לבית, ומשבט ישראל לשבט, וכל ישראל מרננים וכולם יחד מרקדים, שם בארץ מצרים בלהות מות ואבדן, זעקת שבר ויללת פתנים, וכאן בארץ גושן אורה ישועה ושמחה, שירה וזמרה לד' (פדר"א), ומלאכי מעלה שמחים עמהם ואומרים ברוך ד' אלקי ישראל, והקב"ה שמח עמהם, ומתוך שירה וזמרה כזו בני ישראל יוצאים ממצרים. לא הליכה ממצרים רק רקידה משם היתה.³²⁶

אחרי כל זה, הרבי מסכם את התוצאות של התרגיל הארוך:

הנני מקוה לד' שעתה אחר שעברת, בחור ואברך, על מחשבות כגון אלו, כבר מעצמך תראה את רבת התועלת בהן. ואם מתחילה אפשר הי' לבך מפקפק לאמר מה תועילינה לנו, לא כן עתה, כי בטח מהן נתרגשת, ובשעה זו כאילו במטאטא כל מחשבה הדיוטית טאטאת, ורק ברגשת הקודש ותשוקה לד' מלאה, ומה לנו לבקש יותר.³²⁷

מיציאת מצרים נעבור לחג הפסח. המאמר "איך להגות בספרי חסידות", המודפס בסוף חובת התלמידים, יש תרגיל על ההכנות לחג הפסח. יחד עם הרבי, אנו עברים שלב שלב את הימים שלפני החג, החל מניקוי הבית ובדיקת חמץ:

בכל הכנות הפסח הוסיף חמרות ודקדוקי דינים, מהרגשת נפשו את אהבת אביו שבשמים ואת עיני החמלה המביטות עליו ועל כל מעשיו. גם במקום שמכניסים גם במקום שאין מכניסים בו חמץ, בכלום הוא בודק ומחפש, רוצה הוא להכנס גם כלו לחורים ולסדקים, קופץ הוא על התנור, מכניע ודוחק עצמו אל תחת המיטה, כי הלב עורג ודעתו אינה מתקררת.

בערב פסח אנחנו אופים את המצות עבור ליל הסדר:

³²⁴ שם, עמ' לה: -לו.

³²⁵ שם, עמ' לו: יש תיאורים דומים גם על השואה, עמ' אש קודש, עמ' פח, צא'

³²⁶ שם, עמ' לז.

³²⁷ שם עמ' לז: רצוני לציין שלמדתי תרגילים אלה כמה פעמים עם תלמידים. השפעתם היתה גדולה מאוד, הן בשעת הקריאה, והן לאחר זמן, עקב הרושם הכביר שהם השאירו בלב השומע.

ועל כולם לאפית המצות מצוה.... אין גשם ולא גבול לה, ויחד עם יוצאי מצרים מלפנים ועם מקריבי הפסח במקדש, אנו עובדים עתה את עבודת קדושנו, גופנו את המצות אופה ונשמטנו עורגת כוספת ואת ההלל שרה.

והשיא כמובן, כשאנחנו מגיעים לליל הסדר:

ליל פסח כבר בא והוא נעשה להר בוער, האש מתפרץ ואי אפשר לו להתאפק עד הסדר, ומכרח תיכף במעריב לומר הלל. וכמה חזק הוא הגוף שעומד על עמדו בשעה שהלב והנשמה כל כך מרקדים ומפזזים, הומים ורועשים בשירה לה'. וכשמסים את ההלל ואומר נוכח ה', כי לך טוב להודות ולשמך נאה לזמר, כמעט נמס לבו בקרב. רבונו-של-עולם, זהו באמת הטוב האמתי הטוב שבכל העולמות העליונים והתחתונים להודות לך ולזמר לשמך, ויושב על הסדר, מקדש ואומר ההגדה ועורך השולחן, הסעודה אשר מעין סעודת עולם הבא. גם אברי הגוף עוזבים כבר את גופניותיהם והחושים את חושיותיהם וכלם משתחווים ומתבטלים לה' שכל כך התקרב אלינו עתה, אף השלחן הנרות והכתלים כלנו יחד נעשים חטיבה אחת וכלנו כורעים, בוכים, שמחים ומהללים להודו ותפארתו יתברך, מעין עולם הבא נעשה בהם, יעלו שדי וכל אשר בו אז ירננו כל עצי יער (תהלים צו, יב), כלם נשמות טהורות וכלם יחד עובדים ומשבחים להוד קדשתו אשר נתגלה לעיניהם. וכמה גדול האיש ישראל, שממשיך הלילה הזה לכל השנה ותמיד שקוע הוא בטהרה, קדשה, וצחצוח עליון כזה.³²⁸

עוד תרגיל שקשור לחגים, הוא של הריקודים בשמחת תורה וההתרגשות והכוונות שהן מעוררות. האמת היא, שקטע זה, שמופיע בצו וזירוז אות ל', ומודפס גם בסוף ספר בני מחשבה טובה, לא תוכנן כתרגיל דימוי מודרך. הוא הרישום של הרבי על עצמו, לאחר שמחת תורה תרצ"ג. בכל זאת, איך שהוא כתוב, מאד מזכיר את התרגילים, וכדי לצטט כמה קטעים. כפי שנראה, הנושא העיקרי, הוא התחושות המעודדות בזמן הריקודים. מצד אחד כמובן, יש שמחה והתלהבות, אבל מצד שני אי אפשר ליהודי להשתחרר לגמרי מהמצב שבו הוא נתון. חלק מהאמבבלנטיות נובעת מהעיתוי, מיד לאחר ימים הנוראים, וחלק מהמצב הקשה של עם ישראל, מצבו הגשמי והרוחני, וההשתוקקות למשיח ולגאולה. לפני התיאור עצמו, הרבי מתחיל עם תפילה לה' על מצבו העגום של עם ישראל:

רבש"ע שומע קול בכיות, מה תעשה עם כל דמעות ישראל שנשפכו כ"כ הרבה מאד, בימי הרצון האלו. ומה תעשה עם כל ימי הדמעות שנשפכו בעשרים שנים האחרונות, ונגרו מימות הנביאים ועד עתה. האם ח"ו תאבד את כל נהרי אש קודש כמים. ומה תעשה עם דמעותיך שאתה מוריד כביכול בכל יום על חורבנו ועל צרותינו.

ומסתיים עם הערה על הקשר בין ימים הנוראים ובין שמחת תורה:

האיש ישראל בעול עבודת ד' נתון הוא תמיד, אבל לשמוח לפני ד' בשמע"צ ושמחת צורה כמה טורח ועמל עלתה לו, ואפשר רק אחר ר"ה ויוה"כ שעברו עליו, יזכה לה.

התיאור עצמו רווי מתח בין שמחה לעצב:

כשמתחיל להתלהב בשמחה, יתמרמר לבו בו, במה תשמח כשישראל אף ידידיך ואתה כ"כ בצרות שקועים ובדאגות עמוסים. ויתחזק ויאמר, עם אלקי אני שמח עתה. ד' הרם ונשא לעילא מכל העולמות אף מלאכי מעלה שואלים למקום כבודו, הוא אלקי נפשי רוחי ונשמתי, ובו ית' ועם תורתו הקדושה שנתן לי באהבה אני שמח. הכל בטל עתה,

³²⁸ חובת התלמידים עמ' קצט'-רב'

אין עולם ולא דאגות, לא גוף ולא צרות, עמו ית' בכל כחי אני מפוזר ולפני כבודו אני רוקד. ותתאונן הנפש ותדבר אל האיש בלבו, ובמה אתה ישראל, שתשמח עם אלקי ישראל, ומה שייכותך עם אלקיך שלפניו תרקד, האם עבודתך לפניו ית' היתה כערך עבודה לאין סוף. והאם גם בי, נפש ישראל, נזהרת ונשמרת כערך חלק אלקי ממעל. ואיך זה תרהיב עוז לשמוח באלקי ישראל. ויקום האיש ויתחלחל ויקרא, האם ח"ו את אלקי ממני תרחיקי ואת שייכותי אליו ית' מאתי תבוזי. רבש"ע, אתה יודע שמוכן אני בכל עת ובכל שעה למסור נפשי בשבילך. הן אמת שבכל עבודתי, לפי ערך גדלותך וקדושתך, מאומה לך לא נתתי, אבל הלא את צוארי תמיד לך אני נותן ולפני כבודך אותו אני פושט. בכל כחי שמח אני בך אלקי, ולכבודך אני רוקד, אשריכם ישראל, אשריכם ישראל, אשריכם ישראל. מתמלאה הנפש במה שאינה משגת, ויותר מכפי שהיא יודעת שמחה. לא בחינות ולא מדרגות עתה בתפיסתה, לא ציורים ולא גוונים במחשבתה. אור ד' ושמחה קדושה ממלאה ומקיף את כל, והיא מפוזרת, כי בכס בחר א"ל, והנחילכם התורה ממדבר מתנה ואפשר שמחה זו בחי' היחוד היא בשעה שהחומה של ברזל נופלת, וכל חציצה עכ"פ לשעה נתבטלה.

לאחר המשך הציור הרבי מסיים שוב בתפילה, בקשה להתקרב אל ה':

אני שומע קול בכיות, רחם נא עליך כביכול ועלינו בניך ועבדיך, ומן התרחקותינו החשוך קרבנו אליך. הן לא טהרנו, כי רק על חטאי? יתחרט האיש, ועל פשעיו ישוב, ולפניך הטהור שגם במלאכיך הטהורים תשים תהלה מי יכול לטהר ומי יזכה להתקרב. אבל האם בימי דמעותינו, את כל עצמותינו עוד לא טבלנו ובמקרי לשדי נשמותינו לא טהרנו. הלא כל אחד, בשעה שנפשו אליך במרירות ישפוך, ולבו בשמחה לפני כבודך יתמוגג, את כלו לפניך מבטל. וחושב, כל ניצוץ מחשבה רעה אני חובט, וכל עזיבה קלה אף אבק של חציצה אשר ביני לבין קדושת מלכי וקדושי ממני מנער. הכל עתה מלא אור וקדושה ואת כל עצמי באור הזה הנני משליך. והאם גם טבילתנו זו במקואות אלו, ח"ו לא עלתה לפי ערכנו לקרבנו. על צדקותיך אנו בטוחים ובישועתך אנו שמחים.³²⁹

אחד הנושאים המרכזיים בשיטתו של הרבי הוא סעודה שלישית בשבת, שמוזכרת פעמים רבות, ובהקשרים שונים, כולל כתרגיל בדימוי מודרך. הרבי ראה את החוזק הרוחני הפנימי שבמעמד זה, וקרה לחסידיו לממש את הפוטנציאל. לדוגמה, בצו וזירון אות מז', יש קטע כללי על הסעודה:

זמן השלש סעודות בשבת. הוא יוה"כ של השבוע. כמו יוה"כ שמגלה ומטהר את הנפש מכל השנה כן שלש סעודות מגלה את כל התשוקות ואנחות הנפש שהיו מסותרות בו בכל השבוע. בכל השבוע הנפש שואפת אל על, ונאבקת במסטיני 'ודורסי' כחי הגוף וטרדותיה עומדים עלי' רומסים אותה וסותמים את פי' עד שלפעמים גם קולה לא ישמע, ואין האדם יודע ושומע שיש בו נפש שחולת אהבה. וכשבא שלש סעודות שהאיש עוזב את כל העולם ומוסר א"ע לד', מתקרב אליו ומדבר עמו, כל תשוקת הנפש יסורי' וצעקותי' של כל השבוע באים ומתגלים. פעם מרגיש תשוקה עזה, משוך עברך אל רצונך, ופעם כאב עצום בקרבו. הכונוי ופצעוני ואנחה מתפרצת ממנו אל נא רפא נא לה. ואם מקשיב האיש לכל זעזועי וצעקות נפשו בשעה זו, ישמע את צעקת בת המלך שנאבקת ומוכה מן הרקים ופוחזים, בשעה שהיא רדופה אל אבי' וקוראה, אבי אבי הצילני מהם אליך.³³⁰

³²⁹ צו וזירון עמ' 22-26
³³⁰ שם, עמ' 52-53

במילים אחרות הרבי מסביר:

"תמה אני למה זה אין מרעישין כ"כ בשעה שהולכים לשלש סעודות כמו שמרעישים בשעה שהולכים לכל נדרי.³³¹

כתרגיל בדימוי מודרך, סעודה שלישית מופיעה בשני מקומות, ובצורה די דומה, בבני מחשבה טובה, ע' -28-30, ובהכשרת האברכים, ע' טז:-יח. בשני המקומות התרגיל מובא כדוגמה של דימוי מודרך האמור לפתח את הדמיון, על מנת להגיע להתקשרות רוחנית. לכן, בשני המקומות, יש הקדמה וסכום, המסבירים את חשיבותו של התרגיל. בבני מחשבה טובה, אות יא', הרבי פותח את הדיון עם הצורך להיות מודע לרגשות:

לזאת מזהרת ומכרזת חברתנו לכל אחד מחברי, הוי יודע להסתכל, ובכל דבר אשר מתרחש בקרבך ומחוצה לך תדע איך להסתכל, ואין הסתכלות ראייה על דבר הנמצא בלבד, רק מין לידה שמולידים ומוציאים דבר שיהיה לנו להסתכל בו. צורת הדבר אנו מוציאים ומולידים עד שתהיה צורה שנסתכל בה, ומי שמרגיש איזה הרגשה, צריך הוא להסתכל, כלומר להוציא בה צורה ולהסתכל בצורת הרגשה.. ולא הרגשות קטנות בלבד עוברות בו ונאבדות מתוך חוסר יכולת ההסתכלות, רק גם מצוות שלמות עוברות בו כלעומת שבאו, הרגיש מה בקרבו ואי אפשר לו להתרכז ולצייר ולדעת מה הרגיש ובמה שונה הרגשתו בליל יוהכ"פ מראש השנה ומליל פסח וכדומה, לכן אנו מזהירים למד את עצמך להסתכל, ובכלל תהיה לאיש שמחפש את ד' בכל מקום אולי ימצא את הא-ל מסתתר ואת קדושת כבודו וכאשר תבקשו תמצאו, איפה תמצאו? כך ובכל סביבותיך, אבל לתכלית זו צריך אתה להתרחק מן המהירות הרחק, הרחק הרחק, כי אין המהיר מתבונן, אבל גם השמר בנפשך שלא תגיע במתינותך עד קצה גבולה, ולא תיגע בעצלות ועצבות.

אח"ך מובא התרגיל עצמו:

למשל אתה יושב בסעודה השלישית השבת בחברת חסידים, האם אין אתה מרגיש מאומה אז, הצדיקים אמרו ששעת שלוש סעודות היא השעה של יפה שעה אחת בתשובה ומע"ט בעוה"ז מכל חיי עולם הבא, ומכ"ק חותני הרה"ק זצ"ל שמעתי שהמגיד מקאזניץ זצ"ל אמר בשלש סעודות שהיה בבחי' צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה, ואתה האינך מרגיש מאומה, שעה שיותר טובה מכל חיי העוה"ב עוברת עליך ואין אתה יודע ומרגישה, בטח עצלותך מפתה אותך שוב, ומי ידמה להמגיד ולשאר הצדיקים ז"ל, אבל כבר אמרתי לך שתשובה כזאת תשובת היצה"ר שבך היא. ד' ית' מלכותו בכל משלה, ואם הצדיקים זי"ע הרגישו והתענגו מקדושתו ית' בבחי' רישא, אתה עכ"פ את בחינת עקביים או עקביים דעקביים דקדושה תרגיש, אבל בטח גם אתה מרגיש כך את השלש סעודות, גם לבך ומוחך מתנענעים ומזדעזעים מקול רעם הגלגל, גלגלי המרכבה שעוברים דרך נפשך, רק שאין אתה יכול להתבונן ולהסתכל, והרעם והרעש אובדים ונפסדים כך עד שכמעט לא תדע שד' אלקיך בא וכל קדושו עמו, כל איש צריך להסתכל כפי מצבו, וההסתכלות פשוטה בשלש סעודות למשל היא כך, עברה עליך השבת, יום כולו של קדושה, מן השמים קדשו אותך וגם אתה קדשת את עצמך ביום זה, לא עסקת במסחרך, לא טיילת בשוקים וברחובות, לא הקלת את ראשך, ישבת התבודדת בינך ובין קונך, או יחד עם חבריך עסקת בתורה ובשיח של קדושה וחסידות, כבסה את עצמך מכל אבק וכתם שעלו עליך בכל השבוע והשתדלת לבוא עד נפשך

³³¹ שם, ע' 17. עוד קטעים על עוסה שלישית שאינם קשורים בתרגילי דימוי מודרך נמצאים ב, צו וזירוז ע' 43, בהכשרת האברכים, ע' סא:-סב. (בהקשר של "החבר"א הקדישא"), ובדרך המלך ע' מח'.

שעזבתה ורחקת ממנה בכל ימות החול, ובכל שעה ושעה מדרגה יותר קדושה עד שקרבת אל שלש סעודות מרום קצו של השבת, רעוא דרעוין, סעודה היא מג' סעודות, אבל מרגיש אתה שכבר אין המקום והמצב עתה לשבוע בבשר ודגים, רק לחפש את הא- ל מסתתר בשפירי חביון ולשבוע מזיוו, ויושב אתה עם חבריך ג"כ מבקשי פני ד', ובחושך אתם יושבים, מנהגי ישראל תורה הם, כי מתאימים הם את פעולת הגוף למצב הנפש באותה שעה, כי אית חושך ואית חושך, אצל ד' ית' כתוב ישת חושך סתרו, אור אמתי הוא, וחושך הוא מן העולם הזה, לא עולם ולא דברי העולם נראים כבר, וכיון שזה מעת לעת שלם שאתה מתרחק מן העולם הזה ומתקרב אתה פסיעה אחר פסיעה אל בחי' רעוא דרעוין, רצון העליון, במוחך ובלבך אף בחושי גופך, מוכרח גם גופך בפועל ממש לשבת בחושך, גך לבך וגם עיניך לא יראו כבר עולם ודברי העולם לפניכם, ד' מסתתר בחושך, ואחר חפוש ובדיקה שבכל השבת באת אל הערפל אשר שם האלקים, בקשת ומצאת את שאהבה נפשך, מתקרבת היא אליו ונמסת בקדושתו, כל החדר מלא מפמליא של מעלה, ואתה דוחק את עצמך דרך כל הפמליא הקדושה אל קודש הקדשים, משתוקקת נפשך להכנס לפני ולפנים ולבוא אל המקום אשר שם אלקים. אחזתיו ולא ארפנו.

לבסוף יש הסבר על חשיבות התרגיל:

הסתכל והתבונן, כי כל זה עובר בנפשך רק אתה לא התבוננת ולא ידעת, והאם אפשר שבמצב רוח כזה לא ישאיר רשימה על כל השבוע, הן אמת שבאמצעי זה של התבוננות כבר די לך, ואם תתבונן ותסתכל בכל הרגשותיך שעוברות בך, זאת אומרת שתביט בפני כל מלאכי מעלה מדרגות ובחינות שעוברות דרך לבך ונפשך, כבר יהיה די לך להתעלות ולהעשות לאיש הרוח ובעל מחשבה טהורה, שיתגלה בך מחשבה עילאה לראות רק קדושה ורוחניות וכבוד ד' שמלא כל הארץ, אבל כיון שהרבה חושים ויכוליות ישנם עוד באיש ישראל, ואת כולם צריך הוא להוציא לד', ובכל אברי נפשו צריך הוא להבק אתו ית', לכך נדבר גם הלאה אי"ה מחובות ואמצעי בני מחשבה טהורה.³³²

בהכשרת האברכים, בסיום התרגיל, יש הסבר קצת שונה למטרת הדימוי:

והיא דרישתנו, שלא נפש המציירת לנו מעצמה דברים הדיוטים נגלה לנו, רק המציירת דברים קדושים ומראות הקודש נגלה מקרבנו, ומעצמה תגלה אותן מבלי שנצטרך אנו לבקש לה מחשבות ומראות.³³³

בהכשרת האברכים יש גם דימוי קצר על בית המקדש, ועצה בשם אביו לדמין מצבים של מצוקה אישית, או של מוצקה של אחרים.³³⁴ ובסוף החלק על דימוי מודרך בהכשרת האברכים, הרבי מסכם את כל הנושא עם עוד הסבר על חשיבותו:

לכן אף שבאופני התחזקות המחשבה שהצענו לפניך לעיל גם ההתרגשות שלך תתחזק כי גם מהשלש סעודות וגם מיצ"מ ומכל דבר אשר תלמד בתנ"ך והגדות חז"ל שתצייר לך במחשבותך, וגם מהמחשבות שהבאנו מספ"ק לחשבן ולציירן לך במחשבה חזקה, מהן גם תתרגש. ולא עוד אלא שלפי שכתבנו לעיל בפ"ד כל איש ישראלי גם בטבעו מתרגש הוא, וגם נפשו מעצמה תמיד מתפעלת ומתרגשת, והחסרון הוא במחשבתו שאינה חזקה וקדושה להיות מצע להתרגשיותנו. וכיון שבהתחזקות מחשבותינו כבר אנו עוסקים

³³² בני מחשבה טובה, עמ' 27-30

³³³ הכשרת האברכים, עמ' יח:
³³⁴ שם ע' לב:

אפשר יש לאמור די לנו בזה ואין אנו צריכים להשתדל יותר, זולת בהתחזקות מחשבותינו לבד, כהאופנים הנ"ל. לא כן הוא, מוכרחים אנו להשתדל בהתרחבות התרגשותנו גם לעצמה, תוספת על התחזקותנו שאנו משתדלים ע"י התחזקות מחשבותינו. כי אין אנו רשאים להשמיט שום יכולת ואמצעי מבלי לשמש בו לתכליתנו זה, וככל שנוסיף להיות אישיים מתרגשים ובעלי מחשבה נוסף להיות חסידים ועובדי ד'.³³⁵

הדימוי האחרון שנביא, הוא דימוי ארוך שנמצא בהקשר אחר לגמרי, שלא נכתב כתרגיל. במבוא השערים פ"ה, בדיון על מהות החסידות, הרבי עוסק בנסיעתו של החסיד אל חצר רבו. כחלק מטיולו שהחסידות ירדה הרבה מחוזקה הרוחנית המקורית, הרבי מדגיש את ההבדל בין הנסיעה כפי שהיתה פעם, ובין הנסיעה כיום, שהיא הרבה פחות משמעותית:

לכן אם ירצה מי להיות חסיד ע"י שילמד בספרים, ויבין בדעתו לבד את החסידות, ולא יעשה א"ע, גם גופו וחושיו, נפשו, רוחו ונשמתו לחסיד, אז אף בקצה החסידות לא יגיע, וכן גם אם לא יסע אל רבי, או אף אם יסע ולא יסע כמו שצריך החסיד לנסוע, וכמו שצריך להמצא שמה אצל רבו, ואת יחודים הללו לא יעשה, גם הוא אינו חסיד. וירידת החסידות בדורינו, עד שישנם גם הרבה חסידים שלא ידעו מהי חסידות, כמו ששאלנו בהכשה"א, ולעיל, הרבה יש להטיל על טעות הזה של בני האדם שרוצים להשיג החסידות בשכל לבד, לא בעבודה, וגם שמקילים בנסיעתם שמה, וגם אינה נסיעה חסידית הצריכה להיות, ונחזה אנן החילוק בין הנסיעה אשר מלפנים כפי שאיתא בספ"ק ובפרט במאור"ש, באיזה מקומות, וגם כפי ששמענו מחסידים זקנים, לבין נסיעת החסיד עתה.

לאחר הקדמה זו, הרבי מביא דימוי מודרך ארוך על כל תהליך הנסיעה לרבי איך שהיתה פעם. הוא מתאר בלשון ציורי ביותר את ההשפעה הרוחנית האדירה על החסיד הנוסע. נביא כמה קטעים מתוך התרגיל: מתי ולמה מחליט החסיד על הנסיעה?

אז כשעבד האיש והאברך את ד' בתורה ועבודה ורצה לקדש את עצמותו ... ודאג והתמרמר בלבו לאמור הלא רואה אני כי רחוק אני ח"ו מד' ומה יהי' תכלית חיי בזה ובבא, האם ח"ו אשאר לנצח מושלך מהקדושה ושקוע בבוהמה ח"ו, ומגודל דאגתו ומרירות לבו זו, אמר אסע אל הרבי שלי, שם בהר בית ד' אין להיצה"ר כ"כ שליטה. והרבי יורני את דרך הקודש, וגם בציצית ראשי יאחזני ויוציאני מנמיכותי, אתקשר בו, ובע"כ יטהרני, ואל המי שהוא טהור יעלני. הן גם פחד אחזהו כי הרבי יכיר את כל מעשיו הלא טובים שעשה, אבל אדרבא זה הוא חפצו ותשוקתו להראות לרבו את כל נגעיו כדי שיטהרנו, והוא הרבי, תקות חיינו של עוה"ז ושל עוה"ב. ובשבירת לב ותקוה זו הלך אל הרבי. דרך הילוכו מיד דרך תשובה הי', כי איפה הוא הולך, לחזות בנועם ד' ולבקר בהיכלו, א"כ אל ד' הוא שב.

ואיך המפגש הראשון עם רבו?

הן כבר ראה הרבה פעמים את רבו, ומ"מ האם אפשר לו לספר באומר ודברים את אשר הוא מרגיש ב"השלום עליכם" כשמקבל את פני קדשו. מה גדלה תשוקתו או אליו, לבו וכל נשמתו כ"כ נמשכים אל רבו, עד שאת כל עצמותו מוכן לתת כדי להתקרב ולהתדבק אליו, (* רוצה הוא להתקפל כולו ולהניח עצמו לפניו להיות הדום רגיו. ובכמה תשוקה

³³⁵ שם, עמ' מג:

רבו מושיט לו את ידו, ובכמה תוכחה מאהבה מסותרת הוא מביט בו. וכבר די לו, כבר מרגיש הוא את פעולות בו, רץ הוא אל בית המדרש ומשליך את כולו בתורה ובעבודה.

השיא של החויה מתרחש כמובן בשבת:

כה עברו יומים קודם השבת וכבר ראה שנהפך הוא לאיש אחר, בתשובותיו אשר ישוב לד', יקל לנפשו להשתפך במרירותה, ובהתרוממותו יקל לה להתעלה ובר' לשמות. והלואי יהי' בביתו כמו שהוא עתה גם קודם השבת. אבל בהתקרב השבת, אז בהתפילות, בהקידוש של הרבי ובשלחנות הטהורות אשר נוהג, הרגיש בפועל ממש איך רבו דחה את עוה"ז, ותחתם את עולמות העליונים הוריד להם, ובפרט כשפתח הרבי בדברי תורה הרגישו כולם, כי בוקע הוא רקיעים ואת התורה מוריד להם מאצילות לבריאה, ומבריאה ליצירה ומשם לעשי'. הן נראים הדברים שאומר, לכאורה, פשוטים כמו בעולם עשי', אבל מי שלב מבין לו ראה איך כל עולמות העליונים בה נמצאים. והדיבור בעצמו של רבם, באיזה אופן אמר להם התורה, בחוש ראו שנמצא הוא אז במרום, ומשם דיבר אליהם את דבר ד'.³³⁶

האברך נשאר בחצר כמה שבועות לפני שחזור הביתה, מחודש ורענן, מלא השראה רוחנית. כל זה בעבר. ומה המצב כיום? הוא שונה לחלוטין! אחרי תיאור שהביאנו לעיל על החילון בקרב ילדי החסיד, החסיד סוף סוף מחליט לנסוע אל רבו. אבל לא מתוך צפיה להתעלות רוחנית ולקדושה, אלא פשוט מתוך יאוש. וכמה זמן הוא מקציב לביקור החשוב – רק שבת אחת בלבד. והנה התוצאות:

ומתוך עצבות ונפילה זו יש אשר יזכיר א"ע ואומר אסע אל הרבי שלי על שב"ק, הרבה שבתות עוברים שטרדותיו וצרותיו מעבירות אותו מבלי אשר יוכל לבצע את רצונו זה. וכשכבר נוסע מתי נוסע, ביום וא"ו לעת ערב ובמוצש"ב"ק כבר ממהר א"ע לשוב לברוח אל הגיהנום אשר מכריח אותו להתענות בו ולהתבשל בקלחותיו ר"ל. ואיך הוא שם בכל השבת, יש שבליל שבת עיף הוא ובראשו כמו רחים רועש מרעש השוק, המסחר והבית שלו אשר נס מהם, ואינו נותן לב כי הוא חסיד ואצל רבו עתה נמצא, אף אם רבו אומר תורה, או שישן הוא אז, או אם גם ער הוא, אינו יכול לתת לב ולצמצם את רעיונו להאזין אליו. הן שומע הוא את הדברים, אבל כטרוד שבע יסורים עובר לפני ביהמ"ד ושומע קולות הבחורים מנעימי התורה. מודה במקצת, כופר הכל, יציאת השבת שתיים שהן ארבע וכו', שמזכיר א"ע שגם הוא למד ועתה אינו יכול לצרף מה הם אומרים ומה מדברים. כן גם הוא אינו יודע מה רבו מדבר, דברים נשברים כחרסי כדים נשברים מתגלגלים במוחו, חסידות, יראה עילאה, תתאה, אהבה, לתקן לזכך א"ע, הרגשה, ספירות, אשר רק מרגיזים את רוחו ולא יותר, ובכלל בכל השבת מרגיש א"ע כמרוחק מה לו ולחסידות מה לו ולעבודה, עד שלפעמים עוד אינו מבין למה זה הרבי עוד מבקש עתה חסידות עבודה גבוהה מאתנו, מה לנו ולגדלות מה לנו ולחסידות גבוהה, ובמוצש"ב"ק ממהר א"ע למסור את הפתקא ושופך את רוחו הנשבר והנרצץ מצרותיו המרובות אשר רובץ הוא תחת ר"ל ואץ לדרכו. ובדרכו או בביתו יש לפעמים שרעיונות עוד יותר גרועות מבהילות אותו, רעיונות אשר קצוותיהן באפיקורסות ר"ל נוגעות. כי אף אם הן רק לפעמים, אבל לדאבונו נמצאות לפעמים, שמפני נפילתו והתרחקותו כ"כ מן החסידות לא הרגיש בנסיעתו זו מאומה, ואז חושב ומאי אהנו לן רבנן, ומה הוספתי בנסיעתי, האם יראת שמים הוסיף הרבי בי, לא ארגיש מאומה, גם איזה מדה טובה לא אראה שיפוח בי, הצדיקים אשר מלפנים בע"כ העלו את החסיד, ורוח תשובה וחסידות

³³⁶ מבוא השערים, עמ' לט-מ:

הפיחו בו, אבל עתה כמו שהייתי קודם נסיעתי כן אני גם עתה. ויהי כעבור איזה חדשים וחבריו שואלים אותו אם שוב יסע על שבת, עונה הוא להם תירוצים שונים מבלי אשר יסע, ובלבו חושב לא ראיתי מה הועלתי אז בנסיעתי, אף בגשמיות לא ראיתי שיוטב מצבי כ"כ מאז.³³⁷

אח"ך הרבי מבקר את הנסיעה הקצרה הזאת, והזמן הארוך שעובר בין כל נסיעה לנסיעה, אבל זה אינו קשור לענינו כאן. הרבי כאן רוצה לעורר בקורא התרגשות רבה וכיסופין חזקים להתקשר קשר עמוק ואמתי לרבו. הקשר הזה דורש השקעה מרבית, הן בזמן, והן ברגש. וכל זה במצב רוחני קשה ומר. אבל מכיון שא"א להיות חסיד ע"י לימוד בספרים בלבד, אין מנוס מלגרום לחסיד להשתוקק לרבו ולחיזוק הקשר אתו. ניתן לשער שהרבי הרגיש בעצמו שחסידיו אינם מתייחסים אליו כראוי, אבל אין לזה כל תיעוד.³³⁸

עכשיו נדון בשיטת "המדטציה" של הרבי, שהוא קרה לה "השקטה". נביא את כל הקטע שמודפס בסוף דרך המלך, שנכתב כנראה על ידי אחד מחסידיו:

ענין השקטה

מכ"ק מרן אדמו"ר זצלה"ה הי"ד

בשנת תרצ"ו או צ"ז בעת שהייתי בחברותא אחת עם ידידי האברך היקר כמר יששכר נחמן זאב הי"ד זכינו העשי"ת להקרא אל הקודש פנימה בזכותו של האברך הנ"ל כי כנראה היה אדמו"ר מאוד מסכים לחברותנו, ובעת שהיה קורא אותו גם אני נקראתי. בפעם הראשונה שמעתי אז את הענין השקטה, אבל חבל על דאבדין שאיני זוכר כל הענין רק מה שאזכור הנני כותב למזכרת.

אדמו"ר זצלה"ה התחיל אז בהמאמר חז"ל (ברכות נז:) חלום אחד ממששים בנבואה. כנודע דרכו של אדמו"ר בספריו כי הישות של האדם הוא המתנגד להשראה ממרום. ואם דעתו ומחשבותיו ערים אז קשה שתשרה עליו השראה ממרום. ובעת שהאדם ישן ודעתו ומחשבותיו שוקטים אז דוקא כיון שאין לו אז דעת לעצמו אפשר שתשרה עליו השראה ממרום, וזה הענין חלום אחד וכו', כנודע גם מאמרו של אדמו"ר על מה שיותר מתעוררים בתפלה מאשר בתורה כי בתורה משתמשים יותר עם האנוכיות היינו איך לערין, איך קלער, אבל בתפלה להיפך העיקר הוא הביטול בה. אבל בעת שהאיש ישן אז אי אפשר לו לרצות דבר מה כי הלא ישן הוא, ובכך העיקר לבוא בהקיץ בעת שאפשר לו לרצות למצב של שינה, היינו בהשקטת מחשבותיו ורצונותיו השוטפים באדם לבלי קץ כי כך דרכה של המחשבה שמסתבכת זו בזו וקשה לו להאדם לפרוש מהן (כמו שזכיתי פעם לשמוע מכ"ק מרן אדמו"ר שליט"א [זצ"ל] שבאם יסתכל איש על מחשבותיו הנובעות אף של יום אחד אז יראה שכמעט אין חילוק בינו לבין משוגע רק בזה שהמשוגע עושה ומביא מחשבותיו לפועל אבל מחשבותיו לעצמו הם אצלו ממש כמו אצל משוגע) ונתן בזה עצות ממשיות איך להשקיט מחשבותיו.

ודיבר אז שיתחיל האיש להביט על מחשבותיו שעה קלה לערך איזה רגעים היינו מה אני חושב, אז ירגיש לאט לאט שראשו מתרוקן ומחשבותיו עמדו משטפן הרגיל, ואז יתחיל לאמר פסוק אחד כגון ד' אלקים אמת כדי לקשר עכשיו ראשו החלל משאר מחשבות למחשבה אחת של קדושה. ואחר כך כבר יכול הוא לבקש צרכיו באיזה מדה שהוא צריך

³³⁷ שם, עמ' מא--מב.

³³⁸ חוץ מאולי דרשת שבת שובה מדרך המלך שהבאנו לעיל שבה הרבי מדבר על מאבקו נגד חילול שבת בפיאצינה.

להתתקן בחיזוק אמונה או אהבה ויראה, וזכיתי לשמוע אז ממנו אופן השקטה בחיזוק אמונה. ואמר בלשונו הק' איך בין מאמין באמונה שלימה אז דאר אייבערשטער איז דער איינציגער נמצא אויף דער וועלט, אין אז עס איז נישט דא קיין שום מציאות חוץ דער אייבערשטין אין די גאנצע וועלט, אין אלץ וואס עס איז דא אין איר נאר הארת ד', (אני מאמין באמונה שלימה שהבורא הוא הנמצא היחידי בעולם, ואין שום מציאות זולתו, וכל העולם וכל אשר בו, הם רק הארת אור ד'), וכך שינן איזה פעמים אבל לא שיאמר זאת בחזקה כי כל הענין הוא רק להשקיט מחשבותיו ובאמירת בתוקף יכול הוא רק לעורר את האנוכיות שלו רק אדרבה באופן קל מאוד. גם זכיתי לשמוע בענין אהבה וזה היה לשונו הק' איך וואלט געוואלט זיין אזוי נאהנט צום הייליגען באשעפער, איך וואלט גוואלט פילען התקרבות צום גרויסען באשעפער (רציני מאוד להיות קרוב להשם יתברך, הייתי מאוד רוצה להרגיש התקרבות להבורא הגדול). ואמר אז שיכולים זאת ההשקטה לשמש לכל תיקוני המדות גרועות אבל לא באופן שלילי רק באופן חיובי באופן היפך המדה רעה. כגון מי שנלקה במדת העצלות לא ידבר בענין הרחקת העצלות רק בענין קניית הזריזות. והסביר זאת בזה שרואים בחוש אצל תינוק שבאם בוכה ואומרים לו שלא יבכה כל מה שמוסיפים לדבר לו הוא יותר בוכה, גם אפשר להשתמש להשקטה בהבטה על שעון על המחוג הקטן שכמעט אינו זז משך איזה זמן, כי גם זה משקיט רצוני ומחשבותיו, לאחר השקטה שזה צריך להביא לאיזה מין השראה ממרום צוה לאמר הפסוק הורני ד' דרכיך בניגונו המיוחד של אדמו"ר, כמה נעים ונורא ביחד היה אז המחזה אשר זכיתי לראות ולשמוע בזכות חברי ידידי הנ"ל, ומאוד הפליג אדמו"ר אז הענין הזה ואמר כי בטוח לו שיועיל הרבה, ודיבר כגון לענין אמונה לאחר ההשתמשות איזה שבועות בהשקטה אז כשיאמר זה א-לי ואנוהו יהי' בחינת מראין באצבע כמו שאיתא כל זה במדרש. בפעם הראשונה לא זכינו לעמוד על תחילת דעתו של אדמו"ר זצלה"ה ואחר איזה משך זמן זיכנו השם שנית לשמוע מפי קדשו הדברים בתוספת ביאור ומאוד הזהיר לנו לעשות זה הענין.³³⁹

לפי תיאור זה ברור שהשיטה לא נמסרה לכלל החסידים, וכנראה רק לאברכים בודדים. השיטה מבוססת על כמה הנחות יסוד³⁴⁰. הישות והאנוכיות, הם המחיצות שמונעות מהשפע האלוקי להגיע לאדם. לכן, דרוש "ביטול", ורק אז, אפשר לפרוץ את המחיצות ולהכנס לעולם המחשבה, ולהתחבר עם האלקות, שבעצם נמצאת בכל מקום. המסגרת המתאמה לאפשר לאדם להגיע למצב של "ביטול", היא התפילה, ולא מצות תלמוד תורה, הדורשת מעמץ שכלתני רב. שתף המחשבות מפריע לריכוז, ויש צורך להגיע למצב של "שינה בהקין". הבעיה היא – איך להשקיט את המחשבות? הרבי מציע להתרכז על המחשבות עצמן, עד שהראש "מתרוקן". אז

³³⁹ דרך המלך עמ' תו-תז. על נושאים דומים עיין דרך המלך, עמ' ד', מד' הכשרת האברכים עמ' נג. צו וזירוז עמ' 31. עיין גם הרב מנחם אקשטיין: תנאי הנפש להשגת החסידות, עמ' מ'. על הרב אקשטיין וספרו עמ' בהמשך

³⁴⁰ אני מודה לפרופסור שלום רוזנברג עבור חלק מהניתוח כאן. מין הראוי לציין, שקטע כזה, שמדבר באופן גלוי על מדיטציה, נדיר ביותר בספרות החסידית המאוחרת. המקובל האמריקאי, הרב אריה קפלן, שכתב הרבה על החסידות כולל ארבעה ספרים על מדיטציה יהודית (באנגלית), כולל התיחסות רבה לחסידות, כנראה לא הכיר את ספרי הרבי ואת שיטת ה"השקטה". ע' קפלן אריה Jewish Meditation ניו יורק 1985 עמ' 41: "all references to Jewish meditation vanished from mainstream Jewish literature about 150 years ago... even ..." in Chasidic literature, where meditation initially played a central role. Because of this anti mystical trend, even "Kabbalistic works published after 1840 show a surprising lack of even the slightest mention of meditation" וע' בספרו Mediation and Kabbalah, מיי, 1982, ע' 9: "... the Baal Shem and his closest disciples were ardent students of the early meditative texts.... During the second half of the Eighteenth Century, and perhaps the first decade or two of the Nineteenth, many people engaged in the classical meditative techniques.... The opposition... was very strong. An entire group... mitnagdim... arose to combat the Hasidim... As a result, the Hasidim themselves began to de-emphasize their meditative practices, and eventually these were virtually forgotten.

אפשר ע"י אמירת פסוק, או דיבור לה' בבקשה מסוימת, כמו לתקן מידה מסוימת, או לחזק את האמונה או הקשר עם ה'.³⁴¹ האמירה חייבת להיות שקטה, כדי לא לעורר שוב את האנוכיות. את הבקשה יש לנסח באופן חיובי, שישפיע יותר מאשר ניסוח שלילי.³⁴² אפשר להשתמש גם בשעון ככלי עזר להתרכז, ובניגון. על הניגון בכתבי הרבי נדון בהמשך. כאן לפנינו, עוד דרך להתחבר עם הבורא, יותר ישירה מאשר התרגילים בדימוי מודרך. התרגילים הם לכלל החסידים, אבל שיטת המדרטציה היא רק עבור המובחרים.

הרב מנחם אקשטיין וספרו

כפי שהוזכר לעיל, בשנת תרפ"א (קצת אחרי שנכתב בני מחשבה טובה) יצא לאור עוד ספר חסידי שמבוסס בעיקר על תרגילים של דימוי מודרך. הספר, תנאי הנפש להשגת החסידות, יצא לאור לראשונה, על ידי המחבר, הרב (?) מנחם אקשטיין, בפולין. הוא תורגם ליידיש ופורסם בתרצ"ז. עוד מהדורה בעברית יצא לאור בבני ברק בשנת תש"ך³⁴³. לאחרונה יצא מהדורה באנגלית, תחת השם: Visions of a Compassionate World, בתרגום של יהושע שטריט, שגם תרגם את צו וזירון לאנגלית. הספר העברי מונה כמאה עמודים. מעט מאד ידוע לנו על המחבר. הוא חי בעיירת רישא בפולין, ואח"ך לזמן מה ביוון. שטריט מעריך שהרב אקשטיין היה בשנות העשרים המאוחרות לחייו כשחיבר את הספר. הוא נספה בשואה. לפני שניגש לניתוח של קטעים מן הספר, נביא כמה דברים שנכתבו עליו. קודם כל, דברי הרב אקשטיין עצמו, שנכתבו לתרגום ביידיש, שיצא לאור בירחון "בית יעקב" בלודז':

הקדמה

מאז קמה החסידות, רחקו ממנה מתנגדיה השונים והסתכלו עליה בבוז. במיוחד אנשי ה"השכלה", אשר במקביל לחסידות יצאה לאויר העולם, ראו בחסידות תנועה הנלחמת במדע, תנועה השואפת להצר את רגלי העם במחשכים ובאזיקי הבערות, כדי שהעם לא יבין מאומה ולא ירבה להרהר. למרות שבאותה תקופה הצטרפו גאונים וגדולים למחנה החסידות, לא היה בזה כדי לשנות לטובה את יחסם של ה"משכילים" לחסידות. המצב גרם לכן, כי מחד גיסא נצבו ענקי רוח, בעלי מבט חובק זרועות עולם, עשירים בחכמת החיים, שתבונתם בהירה באור השמש, הם אגרו במחם הכביר את כל השיטות הפילוסופיות, לא רק מאוצרנו המחשבתי, אלא גם מחכמי אומות העולם אותם ינקו ממבוע ראשון וטהור. הם ראו הכל והבינו הכל וכך העפילו לפסגות רוחניות שאיש לא הגיע אליהן. מאידך גיסא עמדו ננסים, בעלי מח גמדי, אופק מוגבל ומצומצם והעיזו ללגלג על גדולי הרוח האמתיים, לעגו להם מפני שלא היו מסוגלים להבין אפילו את שיחת החולין של הגדולים.

כל מי שעמד על הנגודים הבולטים, המרוחקים כשני קוטבים, הלז חייב היה לשאול את עצמו, כלום אי אפשר לגלות לפני העולם שמץ ממה שענקים אלה השיגו? שמא אפשר להפיץ כמה נצוצות מהאור הגדול, הגנוז מעיני האנושות? שמא אפשר לפתוח אשנב קטן לאוצרות החכמה, שהסתירה החסידות. שמא אפשר היה להוכיח את העמקות הנפלאה בה חוננו גדולי החסידות ואשר ה"משכילים" לא עמדו על מהותה, משום שלא התבגרו במובן רוחני במדה מספיקה. שמא יתכן לכתוב בסגנון עממי ובצורה מתקבלת

³⁴¹ כאן הרבי נותן דוגמא של תפילה אישית ביידיש, זה מזכיר את שיטת ההתבודדות של רבי נחמן מברסלב. עמ' התבודדות בכתבי הרבי, עמ' בהמשך

³⁴² עמ' מבוא השערים, עמ' כח., "סור מרע ע"י עשה טוב"

³⁴³ במהדורה זו הושמטו קטעים "ציונים". קטעים אלה הוחזרו בתרגום האנגלי, שנעשה על פי דפוס הראשון, עמ' 183-189. הם עוסקים בהסטוריה כללית, ותולדות עם ישראל, ובעיקר בוועידת סן רמו (1920) שבה בעלות הברית קבלו את הצהרת בלפור כבסיס ל בית לאומי יהודי בארץ ישראל. המחבר מביע רגשי תודה ותקווה בעקבות החלטת הוועידה.

על הדעת שתבריק לעיני הקורא לאמר: הנה שיטה כבירה לפניך ועליך להתיצב לפנייה ביראת הכבוד.

שאלות אלו הפכו לבוערות בתקופה האחרונה, לאחר כשלונה של ההשכלה. כולם הגיעו לכלל דעה, כי החסידות אינה מרבה חושך, כפי שסברו לפנים, התחילו כבר להבחין בנקודות האור שבחסידות וברעיונותיה הנשגבים. התחילו עוסקים בחסידות. התפשטה האופנה כי כל סופר יתרום את חלקו לנושא החסידות. אולם כמה מועטת היא ההבנה האמיתית בכל היצירות הספרותיות הללו? מה גדול הנגוד בין חסידות אמיתית ובין תחליף חסידות, כל מי שיש לו ידיעה בחסידות יוכח על נקלה בזה.

בספר שלי ערכתי נסיון ראשון, למצוא את ההגדרות המתאימות ואת הסגנון הנכון, שיביע את כללי החסידות היסודיים, שיהיו מובנים לכלל הקוראים. הכל לקוח ממקורות ראשונים ומוסבר בלשון פשוטה.

ב"ה ט"ו שבט, תרצ"ז. מ.א.³⁴⁴

המחבר מצביע על ההשכלה כמוקד של ההתנגדות לחסידות, וגם מצהיר על "כשלונה של ההשכלה", אבל לא ברור מה בדיוק כוונתו.

במכתב ברכה מאביו, הרב מרדכי אקשטיין, למהדורה הראשונה. הספר נחשב בין היתר כתגובה בעיית החילון:

ב"ה ירח מרחשון תרפ"א, רישא יצ"ו.

בני אהובי מחמד נפשי מוה"ר מנחם נ"י, כעת בוויניצ'ה.

קבלתי את ספרך שחברת, והשתוממתי מאד על רוחב בינתך, באיזו אומנות נפלאה עלה בידך להוריד רעיונות נשגבים ונעלים כאלה על-ידי משלים והקדמות ולהסבירם היטב לכל בני-אדם. עלה בידך באופן נפלא מאד, להלביש יפה במילים, קווים דקים מאותו האור הגדול, הממלא את נשמת בני ישראל הדבוקים בתורת ד', ולהראותם ברור לכל אדם. בכח ההסברה שבך, בלשונך הצחה והקלה ובסגנוןך היפה הנך מכניס את הדברם בעל-כרחם בלב הקוראים, ואין שום ספק אצלי, שספרך יעשה בעז"ה רושם גדול מאוד אף בלב אותו החלק שבעמנו אשר לדאבונו כבר נתרחק מאמונתנו ותורתנו.

יתן ד', שהפעולה הזו תקרב אותם ללמוד התורה וקיום מצוותיה, כדי שיתעורר גם בנשמתם אותו הכח האלקי הטמיר בנפש כל אחד מישראל, וידעו כולם מה היהדות דורשת מן האדם ומה היא נותנת לו.

ואתה בני אהובי, לך הלאה בכחך זה, כי עטך חבר חדה, ויהי ד' בעזרתך, שתזכה להיות ממזכי הרבים ולעבוד כל ימי חיך להרמת קרן התורה ולומדיה.

ירחם ד' את פליטת עמו במהרה ויגאלנו גאולת עולם, ויקוים בנו מקרא שכתוב, כי עין בעין יראו בשוב ד' ציון אמן.

אביך אוהבך כנפשו

מרדכי אקשטיין³⁴⁵

לבסוף, נביא חלק קצר ממאמר "בשער" שנכתב למהדורת תש"ך, ע"י אהרון סורסקי, שגם כתב את הביוגרפיה של האדמו"ר מפסיצנה שמופיעה בסוף ספרי חובת התלמידים ואש קודש:

³⁴⁴ אקשטיין, מנחם: תנאי הנפש להשגת החסידות, בני ברק, תשך, עמ' טז'
³⁴⁵ שם, עמ' קכה'

אי! אי! אתם רוטנים וצועקים: איך זה אפשרי? איך יתכן להפרד מ...מ"חמודות" התבל למען החסידות? כתשובה לכך יש לקבוע, למען האמת, כי לשם השגת החסידות דרושים תנאי נפש מיוחדים, השקפה ספציפית, מבט מרומם יותר מעל פני העולם השפל, תכונות מחשבה מיוחדת ורצון-ברזל מאין דוגמתו. ובמגמה זו, לחנך את המבקשים להיכנס לטרקלינה של החסידות בצעדיהם הראשונים, יצר המחבר ר' מנחם אקשטיין את הספר שלפנינו, אותו קרא במהדורה הראשונה בשם "תנאי הנפש להשגת החסידות".

ר' מנחם אקשטיין, שהיה בעצמו בן נאמן לתנועה הקדושה מתבלט לפנינו בספרו זה כחסיד מעמיק שהשכיל לחדור לתוך מעמקי צפונותיה של החסידות, לאחר שהרבה לעמול עם עצמו במבחן המעשי. בחיבורו שאף ליצור פרקי הדרכה לכל אשר נפשם שוקקה לעלות במעלות החסידות, מיוסדים על ספרי היסוד של תורת החסידות ואבות התנועה הקדושה, ולמצוא באמצעותם מסילות ללב הנוער החסידי דאז, בפולין המעטירה לפני ארבעים שנה.

חלוץ, יחיד במינו היה ר' מנחם אקשטיין בזמנו וגם לאחריו טרם קם שני לו שיצמד בעקבותיו וינסה לקרב את החסידות ושמץ-מה מדרכיה המקוריים ללב הנוער ומבוגרים, אל טהרת הקודש. הוא הצליח במשימתו מבחינה מסויימת, במדה יוצאת מן הכלל. הגיש על גבי טס פופולרי מאד, בסגנון עברי שוטף וצח, את מבחר פרקי-מסותיו על "תנאי הנפש להשגת החסידות", המשמשים, ובצדק, מעין מבוא לשערי תורת החסידות. ספרו כבש לבבות צבור קוראים רחב מאד ורכש לו אהדה רבה.

בפרקיו-מסותיו אלו מנסה ר' מנחם אקשטיין לצלול למעמקי הנפש הישראלית על כל נפתוליה לבטיה והתלבטויותיה; מנתח את מרבית חלקיקי הנפש ומאתר את הנגיפים המסוכנים המקננים בה; מרומם את המושגים, קורע אפיקי מחשבה חדשים לפני המעיין ומעניק לו השקפת-עולם מזוככת יותר, מבט עילאי

ותחושה רוחנית שכל העובר על הפרקים הללו בתשומת לב – מוכרח להרגיש בה. בקיצור: הוא מרומם לרגעים את הקורא טפחים הרבה מעל פני האדמה ומרתף אתו בעולם שכולו טוב!

זהו לנכון ספר קלאסי לחינוך המחשבה החסידית, לפיתוח הרגש החסידי, החיות והשמחה, החזון, ההתלהבות והאמונה. ברכה רבה צפונה בו.³⁴⁶

בספר חמשה עשר פרקים, וביניהם: "הדמיון המשחרר", "תרגילי מחשבה", ו"שליבים בפתוח המחשבה העילאית". הוא כמעט ואינו מביא מקורות כלל, אבל בכמה מקומות מצהיר שהוא מייצג את "שיטת הבעש"ט". בנוסף לתרגילי דימוי מודרך, הוא גם מדבר הרבה על הספירות. הוא קורא להן "עשרה כוחות הנפש",³⁴⁷ ונותן להן פירוש פסיקולוגי-רגשי, תוך כדי נתינת עצות איך לפתח אותן המדות בכיוון חיובי. לתרגילי דימוי מודרך המחבר קורא "דמיון מלאכותי".³⁴⁸ בספר שבע עשרה תרגילים, על הנושאים הבאים: כדור הארץ, בעלי חיים וצמחים, מקומך על כדור הארץ, החלל, מיתת ילד, חתונה, הצלחה כלכלית, הפסד כלכלי, עוני, בן אדם ממוצע, חשק, החיים בצבא, שליבי התפתחות בן אדם (משעת העיבור ועד לקבורתו), היום החדש, תהליך הצמיחה והניוון, אור רוחני, והעליה והירידה של מדינות. מה שמרתק ברשימה זו, הוא שאין שום "תוכן יהודי" מוגדר בכל אותם התרגילים! הם מאד כללים, ואפילו "כלל-אנושיים", או "אוניברסליים".

³⁴⁶ שם, עמ' יג'-יד'

³⁴⁷ שם, עמ' סב'

³⁴⁸ שם, עמ' כד'

המטרה היא לפתח מודעות לרגשות, ורק אח"ך להשתמש בכלים אלה להשפיע על כוחות הנפש (הספירות). לשם דוגמה, נביא את התרגיל הראשון, על כדור הארץ:

תחילה נבאר את הדמיון המאיר לנו ופוקח את עינינו לראות את מעמדנו וערכנו האמיתי בעולם ואת שפלותנו הנוראה. כדי להגיע לכך ראוי להתחיל באופן זה: ראשית-כל נשתדל לצייר לנו בשכלנו ובדמיוננו את כדור-הארץ. נדמה בנפשנו כאילו אנו רואים מרחוק את כדור-הארץ כולו כל יבשותיו וימיו. כן נצייר לנו את כל העמים שבכל חלקי העולם ללשונותיהם ולגבולותיהם, ואת מספר האנשים של כל אומה ולשון. את כל זה נשווה לנגד עיני רוחנו, כך שידמה לנו כאילו אנו רואים זאת לפנינו ממש, בחוש-הראיה הגשמי שלנו³⁴⁹

המחבר גם נותן עצות על איך, מתי, ואיפה לעשות את התרגילים, שרובן קצרות מאד. אם נשווה בין תרגילים אלה, ובין אלה של הרבי, שהן בדרך כלל יותר ארוכות מיד נראה הבדל בולט. לכל התרגילים של הרבי, יש תוכן תורני מובהק: שבת, פסח, יציאת מצרים, בית המקדש, נסיעה לאדמו"ר, וכדומה. לשם דוגמה נשווה בין התרגיל של הרב אקשטיין על "מיתת ילד", וזו של הרבי על "יום המיתה" שהביאנו למעלה:

אחרי אשר כבר נראה היטב בכוח דמיוננו את כל העולם ובוראיו בכלל, אזי נתחיל להתעניין באנשים בפרט, מה הם עושים, מה הם מרגישים, ואיזה תוכן, חיות ורצון, ממלאים את נפשם. בתחילה נצייר לנו מאורע אחד של אדם פרטי, אשר כל אחד מאתנו כבר ראה בודאי בחייו. היינו רגש האבלות על המת. נצייר לנו, למשל, את צערו של האב, העומד ליד מיטת בנו יחידו שעה שהלה נאבק עם חבלי המיתה המתגברים עליו. הוא נושם כבר את נשימותיו האחרונות, והאב אינו יכול לעזור לו. רואה הוא איך העומדים סביבו בודקים אם יש עוד רוח-חיים בחולה, מחליטים שכבר מת, מורידים אותו לארץ, משימים אותו בארון נושאים אותו על הכתפים ומוציאים מן הבית. האב מלווהו אל בית עולמו, רואה את הקבר המוכן בשביל בנו וכיצד מורידים אותו לתוכו ומכסים בעפר. לאחר מכן האב חוזר לביתו, שם עומדת מיטת הבן הריקה. מכיריו באים אליו, מדברים על לבו ומנחמים אותו, והוא אינו שומע את דבריהם מרוב צער וכאב. באופן כזה נרבה לצייר לעצמנו את פרטי-הפרטים, עד אשר הדבר יפעל עלינו ונרגיש גם אנחנו את צער האב. האבלות והיגון ימלאו את כל תאי לבנו, עד שכלל לא נהיה מסוגלים לחשוב איזו מחשבה אחרת. אחר נוסף לצייר לנו, איך במשך הימים הצער מתחיל לפוג מעט-מעט מלב האב, הכאב מתחיל להתרפא, והוא שב לו אט-אט אל מסלול חייו. שוב יכול הוא לדבר עם בני-אדם, לשאת-ולתת עמהם ולשמוח אתם כמקודם. כך נשתדל לחיות את חיי האב ולהגיש ככל אשר ירגיש הוא. ובהיפוג הצער מלב האב נרגיש גם אנו בחוש כיצד הצער הולך ופג מלבנו.³⁵⁰

יש הבדל גדול בין שני התרגילים. בתרגיל של הרב אקשטיין אנחנו מעוררים את רגש האבילות ונשארים אתו עד שהוא פג. אין "מסר מעבר לכך". בתרגיל על "יום המות" של הרבי, לעומת זאת, יש מסר "מוסרי" חזק מאד. התרגיל לא בא רק לפתח רגש, אלא, גם להביא ל"לא התעוררות, לא מחשבה יחסרו אף לא אמונה אהבה ויראה לה".³⁵¹ מעניין לשים לב להבדל בין דימוי על מות עצמו מול דימוי על מות בנו. החשיבה על מות בנו

³⁴⁹ שם, עמ' כא'

³⁵⁰ שם, עמ' כט'-ל'

³⁵¹ בני מחשבה טובה, עמ' 23

מעוררת רגש של אבילות, שבסופו של התהליך פג. החשיבה על מות עצמו הוא סופי, עד הקבר. אין באמת אפשרות "לצאת מזה". רגשי במוסר והתשובה אמורים להשאר תמיד.³⁵²

לסכום, יש לנו תופעה מרתקת, של שני אנשים, אחד אדמו"ר, והשני, כנראה, חסיד מין השורה. בארך באותו שנה בפולין, כששניהם בארך באותו גיל, כנראה ללא השפעה הדדית כלל, שניהם כותבים על תרגילים בדימוי מודרך ככלי מרכזי בעבודת ה'. ההבדל הגדול הוא בין הניסוחים המאד שונים. הרבי כותב בסגנון "תורני" מסורתי, ומביא הרבה מקורות תורניים וחסידיים. ספריו הם מאד "יהודיים", פרטיקולריסטיים. מצד השני, ספרו של הרב אקשטיין מאד כללי, אוניברסלי, כמעט ללא מקורות, וכתוב בלשון קל ועממי. התרגילים הם על נושאים כלל-אנושיים, לא על נושאים יהודיים כמו התרגילים של הרבי. הספר יכול להחשב כספר על "הדרכה רוחנית" בכלל. כנראה שהמתרגם לאנגלית והמו"ל שהוציאו את הספר תחת השם Visions of a Compassionate World, גם חשבו ככה.³⁵³ לא כן ספרי הרבי, שהם יהודיים ויחודיים לגמרי.

פרק ו'

אלמנטים נוספים בעבודת ה' על פי הרבי

מן הראוי לציין בקיצור עוד כמה הנהגות שנמצאות בשיטתו של הרבי בעבודת ה'.

ניגון וריקוד

נחמיה פולן, במאמרו, כותב על היחס של הרבי למוסיקה:

Nowadays, he writes, *hitlahavut* – fervor, must be taught and developed – by employing such means as song, music and dance (in common with other Rebbeim of his lineage, R. Shapiro played the violin himself, and would often lead his *Hassidim* in song on the violin). The goal is to “uncover one’s soul,” to “grab one’s soul by the scruff of its neck,” as he puts it.³⁵⁴

לכן, לא מפתיע, שכבר בבני מחשבה טובה הרבי מקדיש קטע שלם (אות יח', ב"סדר אמצעי ויסוד החברה"), לנושא של "הנגינה". לפני שנביא את הקטע הארוך הזה, נראה ציטוט מצו וזירוז, כמעין הקדמה לנושא:

האדם צריך לעשות לעצמו סולמות לעלות על ידיהם לפעמים השמימה, הניגון הוא אחד מהסולמות ובפרט כשמרננים אחר שמחה של מצוה, ובלב נשבר.

בכל אדם יש חלק מעולם הניגון לכן בעת שמנגנים ניגון צריך לעורר חלק מעולם הניגון אשר בו, ואם לאו רק שמנגן ניגון שחיבר אחר בלבד הרי זה כמו מים שפלט חבירו ומאס.³⁵⁵

בבני מחשבה טובה, אות יח', כך כותב הרבי על ניגון:

³⁵² השוואה מעניינת אחרת, היא בין התרגיל על מיתת בנו של הרב אקשטיין, ובין קטע של הרבי בצו וזירוז, אות לה'. שם, הרבי מתאר את מחלת בנו בשנת תרצ"ה, היסורים שהוא, הבן, סבל, והרגשות הקשים של עצמו, הרבי.

³⁵³ ע' גם במבוא למהדורה האנגלית לרב דוד זלר:

"But what is this book really about...merging psychology and mysticism, therapy and meditation, East and West...true developmental psychology. Visions Of A Compassionate World. ירושלים, 2000 ניו ג'רסי, ע' 8.

³⁵⁴ פולן, *Jewish Action* "עמ' 32

³⁵⁵ צו וזירוז, עמ' 47.

אין כוונתנו לבאר את ענין הנגינה ועולם הנגינה בזה, כי דברנו עתה רק אין ידלה כל איש באיזה מצב שהוא, מים חיים ממקור נשמתו, ויגלה את הקול החי אשר בקרבו.

אל יקשה לך הלא רואים אנו חזנים ומנגנים גדולים שלכם רחוק מד' אין אמונה ואין לב רח"ל, ואפילו בין העכו"ם יש מנגנים, כי הניגון הוא רק מין גילוי הנפש והרגשותיה, ומתגלה בדיבור שמדבר האיש אל חבריו את מחשבותיו והרגשותיו של צער ושל שמחה ועוד יותר בקולו. וכמו שאיתא בספה"ק ראייה על זה שכאשר תתגבר צערו של האדם ח"ו אי אפשר לו כבר לדבר רק צועק ובוכה בקולו לבד, לכן הניגון שהוא קולות שמחים או מריים מעורר את הרגשות האדם, שבהם נצוצי ואברי הנפש מתגלים, אבל אין עוד הכרע מה יעשה האיש בשעה שמתרגש ומה יפעל החלק נפשו שהתגלה, וכמו שישנם שני אנשים שמחים, זה מוסיף בשמחתו לעבוד את ד', וזה שמח בשמחה של הוללות, כן גם הניגון שהוא אחד מן מפתחות הנפש שמעורר אותה ואת הרגשותיה, יכול להיות איש שפותח את נפשו, וחלק ממנה יוצא לחוץ, ומ"מ לא לבד שאינו עושה בו מאומה אלא עוד פוגם בחלק נפשו זה, אם בשמחה של הוללות, או בשבירת הלב של עצבות ויאוש, עד שנופל מן בטחונו ואמונתו ועושה גם מעשים אשר לא יעשו רח"ל. וכיון שאנו חברתנו לשם ד' היא, ורוצים אנו להוציא את נפשותינו להמשילה על גופנו, לקשרה בקדושתו ולבטל אותה ואת עצמותנו בנשמת שד"י, לכן נרגיל את עצמנו ברנה ונגינה של עבודה לשמים, לא שנצטרך לחבר נגונים חדשים, כמו שלא נאמר שמי שרוצה לשמח את עצמו ביין צריך לעשות יין מגתו דוקא, ומי שרוצה לעורר את עצמו או זולתו בדבורים צריך לחדש שפה חדשה.

קח לך איזה תנועה של ניגון, חסב פניך אל הקיר, או רק תסגור את עיניך ותחשוב שוב, שאתה עומד לפני כסא הכבוד, ובשבירת לבך באת לשפוך את נפשך לד' בשירה וניגון היוצאים מקרב לבך, ואז מעצתך תרגיש שנפשך יוצאת ברנה, אם מתחלה היית אתה המנגן לפני נפשך לעוררה מתרדמתה, מעט מעט תרגיש שנפשך התחילה כבר לנגן בעצמה.

חידה היתה לך תמיד הנגינה, הקולות מה המה, עליות וירידות מה הן, ולמה זה פעמים שבא בארוכה ופעמים שבא בקצרה, ואת הכל אתה רואה כבר, בקולה בוקעת לך נפשך דרך עד למרום, ובשמים כאילו אחזו בהמייתה ומשוכוה בלשונה. לבה, מעי' וכל פנימיותה עם נגינתה יוצאים, ודרך הקולות עולים, ועליותיה נפילותיה וכל גלגולי דרכה בקולה נחקקים, ותנועה דמנגנא בו נחרתים, והניגון נתרוקם, את נפשך נושא הניגון במעיו לשפכה ולקרבה לד'.

ויש לפעמים שבלא ידיעתך תדבר גם דבורים לפני המקום, אם בתחילתם עוד את רצון גופך יודיעו, אבל כל כמה שתתרגש, יותר תצא נפשך בנרתיקה לעוף אל על, במדה זו תעזוב את העולם...

ויש לפעמים שלא יתעוררו כן דיבורים ולא תרגיש שוב בקשה, ומ"מ תרגיש איזה הרגשה שאי אפשר לך לצייר מה אתה מרגיש, מין התרפקות היא, כילד שמתחטא (פיעשטעט זיך) לפני אביו, אינו רוצא מאומה מאביו, רק הומה ומתאנח אבי, אבי, האב שואל מה אתה רוצה בני, כלום, הוא משיבו, ושוב הומה ומתאנח אבי, אבי כי דע לך שבענין דרכי התגלות הנפש יש הרבה פעמים ללמוד מן הילד, כל מעשיו אינם בכונה, רק מעצמה נפשו מתגלה באופנים שונים ועושה תנועות ומעשים כפי תנועות נפשו, וגם חיטוי זה (פיעשטשען) השתפכות נפשו אל נפש אביו הוא. וגם אתה לפעמים תרגיש

בניגוןך מין המי' וחיתוי, באין אומר ובאין דברים ובלא שום בקשה, רק נפשך מרגנת ומשתפכת ומפלטת רק, רבש"ע, רבש"ע.

ולאו דוקא בניגון של שבירת הלב, רק גם בניגון של שמחה, בכולם תוכל להשתמש לגילוי הנפש וכך דרכו של החסיד, הוא בוכה לפעמים בניגון שמח, וגם בשעת רקידתו, ולפעמים רוקד גם בניגון של 'כל נדרי'.

לכן כשתהיה בחברת חסידים בשעה שמנגנים אם בתפלה, בסעודה, או באופן אחר, תרנן גם אתה עמהם, לא רק להשמיע קול בחי' נתנה עלי בקולה וכו' רק כדי להוציא את נפשך ולהעלותה בחי' ויהי כנגן המנגן ותהי עליו רוח ד'. מין ניגון החופה שמזווג את החתן והכלה וד"ל. ולאו דוקא בשעה שאתה בחברת חסידים בשעה שמנגנים רק גם בכיתך בכל עת שתרגיש את עצמך מוכשר לזה תוכל לרנן כנ"ל, ואין אתה צריך לצעוק בקולות, כי יש מי שמנגן רק המי' בלחש וקולו נשמע במרום.³⁵⁶

מה מחדש הרבי כאן? מה תפקיד הניגון בשיטתו? הניגון מתגלה מתוך הנשמה (אולי שם נמצא "עולם הנגינה"). העובדא שיש חזנים לא הוגנים, או מנגנים גוים אינו חשוב, כי הניגון הוא מפתח שפותחת את הנפש. מה שקורא אח"ך תלוי בכל אחד ואחד. כאחד מ"מפתחות הנפש" הניגון עוזר לנו "להוציא את הנפש" ו"להמשיכה" על הגוף. הוא מביא לביטול היש ולדבקות בה'. השימוש בניגון הוא דבר שצריכים לתרגל אותו, במעין תרגיל דימוי. יש לעצום את העיניים, ולדמיין שאתה עומד לפני כסא הכבוד ושופך את שיחך. יש ניגונים של שבירת הלב כמו שיש ניגונים של שמחה, ושניהם חיוניים לגילוי הנפש, בדברים שמזכירים את הדימוי על הריקודים בשמחת תורה, הרבי כותב:

"וכך דרכו של החסיד, הוא בוכה לפעמים בניגון שמח, וגם בשעת רקידתו, ולפעמים רוקד גם בניגון של 'כל נדרי'."

בסוף "בני מחשבה טובה, ב"סדר הדרכה וכללים", אות ז', הרבי נותן הדרכה מעשית עבור הקבוצה, בנוגע לניגונים:

אחר שישתו משקה יזמרו איזה זמר של התעוררות כמו ידיד נפש, אדון עולם, מזמור לדוד ד' רועי לא אחסר וכדומה, ואם תתלהב נפשם וירצו לרקד יחד, ירקדו, ובלבד שלא יבלו את הזמן בשתיה זמרה ורקידה בלבד.³⁵⁷

בדרך המלך, בדרשה לשבת שירה, שנת תר"צ, הרבי מתייחס לנושא של שירה:

זה ענין שירה, כשבא לו התעוררות אהו"י או תפארת וכו' שהם למעלה מהכלים. א"א לו להוציאם בעשיה טובה לבד והוא צריך לדברם בשירה, ולא בסיפור המעשה לבד כי גם הדיבור רק עשיה היא כי עקימת שפתיו הוי מעשה, רק בשירה, שנמצא בה התעוררות יותר מדיבור בלבד.³⁵⁸

הפעם האחרונה שהרבי כתב על השירה היתה בהקשר אחר לגמרי – מתוך השואה. בדרשה לשבת שירה תש"ב, הרבי כותב על הקושי העצום לשיר במצב של יסורים:

אבל יכולין לקבל יסורים באהבה, ולהאמין שהכל מד', אבל גם לזמר אז, קשה, כי לזמר צריכים שמתוך נפשו ולבו יזמר מעצמו, ואפילו הנביא שאחד מתנאיו הי' שיהי' בשמחה גם בשעת יסורים כמ"ש בשעה"ק להרח"ו ז"ל, מ"מ כשרצה לעורר עליו שמחה יתירה

³⁵⁶ בני מחשבה טובה, עמ' 41-44. יש קטע כמעט זהה בהכשרת האברכים, עמ' 44-45.

³⁵⁷ שם, עמ' 56-57 יש קטע מקביל בהכשרת האברכים, עמ' 56-57.

³⁵⁸ דרך המלך, עמ' צד.

כדי שתשרה הנבואה עליו אמר קחו לי מנגן, לכן צריכים איזה דבר טוב וישועה לשמח את לבו ואז ע"י שבא לשמחה מדבר הזה, יכול לזמר גם על היסורים לד', וזה שמקשה מזמור קינה מבע"ל, איך באמת הי' יכול גם לזמר, ומתרגמת [הגמרא] שראה גם בזה נס מן השמים שהי' יכול להיות עוד יותר רע ח"ו, ושמח בזה עד שגם על הצרות הי' מזמר.³⁵⁹

שתיית "משקה"

בבני מחשבה טובה, "סדר הדרכה וכללים", כותב הרבי באות ו':

טוב שישתו מזמן לזמן משקה יחד, לא להשתכר ולהולל ח"ו, רק כדרכם של החסידים כדי להתחבר יותר יחד, ולעורר גם את הנפש בהמיותה מעצלותה ואפילו מי שאינו שותה משקה מפני חולשת בריאותו ח"ו, יערב מים במשקתו וישתה עמהם יחד.³⁶⁰

התפקיד של המשקה מתואר יותר באריכות בהכשרת האברכים:

תמיד השתדלו החסידים לשעבד את ההתרגשיות סתמיות, לעבודה, ועוד עשו פעולות חיצוניות לעורר אותה ולשעבדה לעבודת הא-ל. כי אף ששתיית המשקה י"ש וכדומה הנהוג בחסידים ענין גדול בה והיא מעין ויבא לו יין וישת שהמשיכה השראת השכינה על יצחק אבינו לברך את יעקב ועיין בזה"ק תולדות (קמ"ב ע"ב) ויבא לו יין רמז רמז מאתר רחיק קריב ל"י ע"ש. אבל לכל ענין גדול יש גם פשוט ובפרט לנו הפשוטים ואין המקרא יוצא מידי פשוטו. הי"ש מעורר את לב האיש עם התרגשויותו, ואז הגרוע אף אם אינו משתכר, בהתעוררת רוחו אחר. שתיית המשקה מוסיף להתרגש אל חטא ואל פשע ומוסיף עי"ז להלביש את נפשו שנתגלה מקצתה, ברע ר"ל. והחסיד בעל הנפש המחפש בנרות את נפשו שנתעלמה בו, אומר, הן רק ממשקה נתעוררתי ועל ידה התגלה עתה מקצת מנפשי, אבל בין כך ובין כך מנפשי נתגלה מקצתה אחזיק בכנפה זה ולא ארפנו, ואעבוד את עבודת ד' בנפש גלויה, ולא רק כפי שפעלה המשקה עלי לגלותה, אך בעבודתי אוסיף לגלותה ובהתרגשות והתפעלות אף התלהבות. וגם אתה עשה כך, שתה עם חבריך החסידים בעלי הנפש, לתכלית זה ובאופן הזה, לסבב בה התרגשות הנפש ותוספת העבודה בנפש גלויה. וכיון שלכוונה זו ובהכנה זו, ובמסכת מרעים חסידים אתה מעורר אותה ושותה המשקה, לכן גם מראשיתה את ההתרגשות הזאת הסתמית, בלבוש קדוש תרגיש כך, התרגשות לעבודה לאמונה ליראה ולאהבת ד'.³⁶¹

השתייה נתפסת כ"פעולה חיצונית" שמעוררת את "ההתרגשות". את מקצת הנפש, על מנת לעבוד את ה' עם "נפש גלויה", בנוסף לחשיבות החברתית בקשר ל"חבר"א".³⁶²

התבודדות

ההנהגה החסידית של "התבודדות" מזוהה בעיקר עם שמו של הרבי נחמן מברסלב, ועם חסידות ברסלב. בחסידות ברסלב המושג "התבודדות" מוזכרת בהרבה מקורות כמו ליקוטי מוהר"ן, ליקוטי תפילות, והשתפכות ה**נפש**, עם הרבה הדרכה מעשית. כפי שראינו, הרבי אינו מזכיר את חסידות ברסלב ולו פעם אחת. ע"פ

³⁵⁹ **אש קודש**, עמ' קנ"ג. כפי שכבר הזכרנו יש גם קטע על ריקודים בהקשר של דימוי על שמחת תורה. הקטע מופיע בציר וזירו אות ל' (שמחת תורה תרצ"ג).

וגם מודפס בסוף **בני מחשבה טובה**

³⁶⁰ בני מחשבה טובה, עמ' 56

³⁶¹ **הכשרת האברכים**, עמ' מו:

³⁶² הנושא של שתיית י"ש מוזכרת בקיצור בעוד מקומות. עמ' **חובת התלמידים** עמ' כד, **הכשרת האברכים** עמ' כו: מג: נח. סא: **מבוא השערים** כד. **ודרך המלך** רצ"ג-רצ"ד. **בהכשרת האברכים** כו: נמצאת השוואה מעניינת בין "י"ש חריף" ובין "מוסר חריף": "אין לנו מה להוסיף על מה שדיברנו בזה, ואף אם נוסיף מה נועיל בדיבורינו, אם מין עונג כזה נתפתח להם, לשמוע ולהתרגש ממוסר חריף, כמו לאותם האנשים המתענגים משתיית י"ש דוקא חריף, או להרחיח המקווה ורתחת, שמזה ששורף להם בגרונם או בעורם דוקא הם מתענגים".

האדמו"ר הנוכחי, הרב קלמן מנחם שפירא, יש דמיון רב בין שיטת הרבי ובין שיטת רבי נחמן. לפי דבריו הרבי אינו מביא את רבי נחמן בגלל ניסוחיו הקיצוניים והרדיקליים. במקום זה הוא מציע שיטה שהיא מעין "ברסלב בהיתר", בניסוח מתון יותר.³⁶³

גם הנושא של התבודדות, תפילה אישית ובלתי פורמלית בין אדם ובין ה', במילים שלו, בשפה שלו, ועל הצרכים האישיים שלו, זוכה להרבה התייחסויות של הרבי, לא כולם תחת הכותרת של "התבודדות". את המאפיין של התבודדות כשיחה בשפה המדוברת (יידיש) כבר ראינו בקטע של השקטה (מדיטציה), שבו יש כמה פסוקים של תפילה ביידיש, שה"מתבודד" מתפלל לפני ה'. כמו כן, כותב הרב בבני מחשבה טובה:

וכשמרגיש איזה מין של שבירת הלב אפילו מצרכי גופו ילך תיכף הצידה ויעמיד עצמו אל הכותל ויאמר איזה קאפיטלאך תהילים, ויותר טוב לומר קאפיטיל שהוא מעין המאורע שלו ולפי דאגתו, למשל, אם דאגתו עתה מן שונאיו יתפלל הקאפיטיל ה' מה רבו צרי רבים עלי וכו' ואם דאגה אחרת יתפלל טבעתי ביון מצולה, או אשא עיני אל ההרים מאין יבא עזרי, ולא שיבא פתאום מן השוק וידבר דיבורים בלא לב ובלא מוח, רק יתבונן קודם בדאגותיו, דאגות אלו המונעים אותו ומציעים לו כ"כ הרבה, ואל מי ילך ומי יושיעהו, אם לא הקב"ה הכל יכול אב הרחמן, והוא מתקרב עתה לפני כסא כבודו ובמחשבתו מצייר את כבוד ד' שעומד הוא לפניו ית' ומתחנן, ד' מה רבו צרי וכו' רבים אומרים אין ישועתה לו באלקים סלה, כך הם אומרים אבל ואתה ד' מגן בעדי וכו', ואחר שאומר את הקאפיטיל תהילים יתפלל בפיו בכל לשון שהוא שומע, כפי העולה על רוחו, ומן דבור לדבור ומן תיבה לתיבה, ירגיש שמוחו ומחשבתו מתחזקים ועולים, ומעט מעט הוא עוזב את צרכי גופו, וצעקה מתפרצת בעומק לבו, רבש"ע קרבני אליך, טהר אותי, העלה אותי מכל דאגות אלו, כדי שאוכל להיות קרוב אליך, בלב ונפש טהור, ובסוף תפלתו טוב שיאמר חד פסוקא של התחזקות כמו ד' רועי לא אחסר וכו' לא אירא רע כי רבש"ע אתה עמדי, ועכשיו ישמח על כי ד' עמו, כי באמת ד' עמו. ובפרט בשעה זו שפך לבו לד', שהיא שעה של התרוממות והתקרבות, ובכל היום ירגיש אחר תפלה זו מין עונג רוחני, עונג של טהרה, נפשו היתה בגן עדן היום ומי ידמה לה ולשמחתה.

הקטע הזה תואם את המגמה שכבר ראינו שהרבי בדרך כלל נותן הדרכה גם למצב רוח של שמחה וגם של שבירת הלב. לפיכך הוא ממשיך:

וכן בשעה שמרגיש בקרבו שמחה, אף אם היא שמחה מן ישועה גופנית לא יעזוב את שעת הכושר של ניצוץ התגלות נפשו, ויעמוד בזוית ויאמר איזה קאפיטל תהילים (טוב שלא להרבות עתה בתהילים) כמו קאפיטיל י"ח, ד' חזקי וגו' צורי אחסה בו, מגיניקרן ישעי משגבי וכו', וכשיגמור את התהילים ידבר כנ"ל בפיו, רבש"ע מודה אני לך על גודל חסדך שאתה משגיח עלי ועוזר לי ברחמיך הרבים, ותמיד אתה מנהיג אותי לטובתי ובפרט עתה שהושעתני בישועה זו, ושוב ירגיש עלי' כנ"ל מן שמחה גופנית, לשמוח בד'.

הנושא של התבודדות עולה גם כן בשני קטעים בצו וזירון. באות יח' הרבי נותן עידוד כללי להנהגה זו:

אם לא טעמת עוד את טעמה של תפילה כשהיא נקי' מן בקשת צרכיך, אם לא בכית עוד בספרך שבחי ד', ולא נתפעלת כ"כ עד שתרגיש שבדברך מן ד' ואל ד', דוחקת ויוצאה דרך לבך ומוחק גילוי אלקות שאין אתה משיגה ויודעה. אז בכיותך שאתה בוכה בעת בקשת צרכיך בלבד, נראות בשמים כמעשה ילדות הבוכה ומבקש שעשועים ואגוזים.

³⁶³ שיחה אישית, כסלו תשס"א. וע' גם בבני מחשבה טובה, עמ' 27.

³⁶⁴ בני מחשבה טובה, עמ' 23-24. בהכשרת האברכים, מו., מח., הרבי מביא רשימות של פרקי תהילים המתאימים למצבים שונים.

עשה זאת איפא, עזוב על שעה על שתיים את העולם ושאוה, ערמימיות חכמתה ורצונה אשר בכך, והתבודד יחידי, ואם אפשר לך לך היערה, והוי רואה את עצמך ליצור תם פשוט בין יצורי ד'. ויחד עם השמש והירח, הצפרים וכל עצי היער לשייר לפני ד'. באת, לגלות ולמלא את כל העולם מגדולתו ית'.

החל נא למשל, להכריז להם ולכל העולם, את אדון עולם וכו' את ידיד נפש וכו' ותראה אם לא תתפרץ נפשך בתפארתה החוצה לקראת מלכה וקונה, שהתקרב כביכול אליך, להקשיב לקול שירתך. ואש של מעלה תוקד בקרבך, אשר רק שטף של דמעות יצילוך וירגיעוך.

אז תבין את בקשת מש"ר שהתפלל סמוך לפטירתו להיות כעוף השמים. לספר ולשייר שירת ד', לפני ד', השתוקק.³⁶⁵

כאן אנחנו רואים דגש על ההתבודדות דוקא, עצה שגם נפוצה בחסידות ברסלב. בקטע אחר בצו וזירון, אחרי שהרבי מדבר על החשיבות הרוחנית של התבודדות, וכמה היא חשובה לבריאות "נפשית", הוא מציע לקורא דוגמא של תפילת התבודדות:

וכמו שאמר מהבעש"ט ז"ל על נפשי יצאה בדברו. וכמו שהאיש מרגיש זאת גם בעצמו אם יש לו דאגה וכעס, אז אף כשדומה הוא ששכך כעסו ודאגתו מ"מ רק מעיניו נסתרה אבל בקרב נפשו הקיא נסתר, והי' אם תוספנה דאגות אלו ותשובנה להסתתר מעיניו בקרב נפשו, תתפרצנה אח"כ לעת מצא כאשר תתמלאה סאתן. וזה יסוד בעלי המרה שחורה שנעצבים פתאום בלא סיבה ממשית. משא"כ אם יש לו אוהב ורע והוא מרגיש תיכף שכמו אבן גלל מעל לבו ואת דאגתו מקרב נפשו עקר. והאם יש לך אוהב ורע כאביך שבשמים אשר רמזו חז"ל עליו ית'. הסתר א"ע בחדר מיוחד אם אפשר לך, ואם לאו הסב פניך אל הקיר, וצייר במחשבתך שאתה עומד לפני כסא כבודו ית', ושופך לפניו את לבך בשיח ותפילה כפי שעולה על לבך בכל לשון שאתה שומע.

ואם לא הרגלת עוד בכזאת, הנני רושם לך, שיח כזה, למען יהי' לך לדוגמא באיזה אופן לטהר את נפשך בשיח ותפילה אל חיק אבי', ולא לקבוע לך סדר תפילה, באתי.

רבש"ע אתה הוצאתני מאין ובראת ויצרת את כל גופי רוחי ונשמתני, ורואה אתה איך גדלה תשוקתי לעמוד לפניך בנפש טהורה וזכה, את רצונך תרגיש, ואת הגיונך תהגה, ובחדרי לבה הוד קולך ישמע. אבל מאוד יתמוגג לבי בקרבי על גודל עכירתה, הרגשות זרות היא מרגשת, ורצוניות עכירות רוצה. ותחת להיות פעמון זהב להשמיע קולו בכואו אל הקודש, קול איש בליעל להבדיל בה ישמע, ולקראתו היא קמה ומתעוררת. ואפילו בשעה שאני קם ומתחזק, לגרש את כל הרגשה ורצון לא טוב, ולהחריש את קול הבליעה אשר מבצבץ וקורא בו, אז רק מן מוחי ולבי אני מגרשם, ובנפשי הם נשארים.

רבש"ע טהור ומטהר, מה מאוד יתמוגג וימס לבי בקרבי בהעלות על דעתי אשר דרכו של איש אם רק את חצרו ואת ביתו מנקה, את האשפה החוצה יזרוק, ומעל רשותו ירחק. ואני כשאני בא לטהר את כל עצמי ומהותי ולהשביע בצחצחות את נפשי לכבסה ולטהרה לפני אדון העולמים טהור ומשרתיו טהורים לעילא מכל שמהן וכינויין, רק מעל פני הזוהם מסתתר ואל נפשי פנימה הכל נדחק ונכנס, עד שאני מאוס ומגועל בעיני עצמי מכל אוצר המנוול אשר אגור בתוכיות נפשי, צבתה בטנה ונפחה ירכה עד כדי להתבקע ולשטפני בורם מים הזדונים לעת מצא ח"ו. וכן עתה נתעוררה בקרבי, מחשבה [אן] תאוה פלונית [טוב לפרטה]. מר לי מאד בידעי שאף שבעזרתך התגברתי ולא נתתי לבצע את פעולותי וזממי, מ"מ עוד

³⁶⁵ צו וזירון, עמ' 13

נפשי לא מטוהרה וכפעם בפעם תראה בקרבי באופנים שונים, פעם בתאוה ופעם במחשבה וכו'. אנא ד' טהר את נפשי, עקור את יצרי מעלי, ואת חלק הרע מקרב נפשי תשליך, במקום אשר לא יזכר ולא יפקד ולא יעלה על לבי לעולם לא עתה ולא לעת זקנתי. ובפרט כשתזכה נשמתי למוחיך דגדלות, בעת תורה ותפילה וכדומה ותזכה לעלות לפני כסא כבודך, תהי' זכה ונקי' להתלבש בבגדים לבנים של אור המצות ולהיות פורחת לעילא בתשוקין וכסופין ולהתבטל ולהתיחד בד' אחד.³⁶⁶

הנושאים האחרים ששייכים לפרק זה, "אלמנטים בעבודת ה'", כבר נדונו במקומות אחרים. לשם סיכום נרשום אותם גם כאן: סעודה שלישית, דימוי מודרך, מדיטציה, חברי"א קדישא, חידוש ה"קעסט", חיזוק מעמד האברכים, והנסיעה לחצר הרבי. כל אלה רלבנטיים לחסידים שכבר עברו את השלבים המקדמים בחינוך לחסידות, כפי שהם סוכמו בספר חובת התלמידים.

³⁶⁶ שם, עמ' 5-7. עוד אזכורים של הנהגדת התבודדות וקטעי תפילה אישיים מפורזים בכל כתבי הרבי. עמ' הכשרת האברכים: עמ' יז: מח. -מח.: נט: "עתה בדורנו שאין התבודדות" (!) מבוא השערים מא. מג., דרך המלך שצג', תיא, "שיחה לנפשי". בסוף שנת תשב' בגטו ורשא הרבי חבר תפילה בידיש להחזרת השבויים בידי הנאצים, ספר הזיכרון, עמ' 57. וע' בני מחשבה טובה עמ' 29.

פרק ז'

יחסו של הרבי לארץ ישראל

מצד אחד, יחסו של הרבי לארץ ישראל היה, לפי העדויות שנביא לקמן, חם ונלהב, והציטוטים מספריו על ארץ ישראל, חיוביים ביותר. מצד שני, ארץ ישראל היה נושא קטן הכתוביו, ומוזכר רק כעשר פעמים, בעיקר בקטעים קצרים. כנראה, שאע"פ שהרבי אהב את ארץ ישראל, השתוקק לעלות ארצה, ואפילו רכש חלקת אדמה שם, הנושא היה שולי בשיטתו החסידית-רוחנית. יתכן שהוא האמין שחסידיו ברובם ישארו בגולה, ואולי מתוך ראייה של "מוטב שיהיו שוגגין" או "מצוה שלא לאמר דבר שלא נשמע", התייחס רק בצורה כללית למושג של קדושת ארץ ישראל, מבלי לקרוא בגלוי לעליה (לפחות לא בכתב). כידוע, אחיו הצעיר, הרב ישעיהו שפירא ("האדמו"ר הלוין") עלה ארצה בתר"פ, והיה מנהיג בולט בתנועת "הפועל המזרחי". יש הרבה עדויות על היחס החם ששרר ביניהם. אחרי ה"שער" של ספר אש קודש מודפס:

"הנאהבים והנייעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו

אהבה רבה היתה בין רבנו הקדוש לאחיו הצעיר, אוהב ה' וישראל הרב ר' ישעיהו שפירא זצ"ל אשר עלה בלהט קודש לארץ ישראל עוד בשנת תר"פ. ובהגיע השמועות האימות על האסון הגדול שקרה לאחינו בני ישראל בגלות פולין ואירופה, ועל הלקח ממנו אחיו האהוב – רבינו זצ"ל, לא עצר כח ונשמתו עלתה למרומים. ת.נ.צ.ב.ה."

לפני שניגש לדברי הרבי עצמו, נביא כמה תיאורים של אהבתו לארץ ישראל ממקורות חיצוניים. אהרן סורסקי, כותב בביוגרפיה שמופיעה בסוף אש קודש:

ומאהבת ישראל – לאהבת ארץ ישראל. לא יתוארו עוצם חיבתו ועוז געגועיו לארץ ישראל, הוא ערג בעיקר לנשמתה של ארץ הקודש. לא פעם עמד כבר לחבר את המעשה בגופו ולעלות לא"י לכוונן עפרה ברינה, אלא שהתקשרותו לצאן מרעיתו הכריעה את הכף והוא נשאר. כשאחיו ר' ישעיהו ז"ל מירושלים בא לפולין על מנת להעלות את אשתו ובניו לארץ הקודש, נחפו רבינו ז"ל בגודל תשוקתו העזה לקיים מצות ישוב א"י ומכר את כל רכושו, הבית וכל דברי הערך בכסף וזהב שהיו לו בפיסצ'נה וקנה לו אחוזת נחלה בפרוורי ירושלים עיה"ק. וכאשר הציעו אנ"ש לעזור בכספם לביצוע הקניה, אמר להם מרן ז"ל:

"א קונץ צו קויפען מיט יענעמס געלט" (כלום חכמה היא לקנות רק בכסף של אחרים)? ...

יש לך אדם היושב בא"י בגופו ולא בנפשו ויש שזוכה לקיימה רק בנפשו ולא בגופו. אם לא זכה הרבי ז"ל ועדיין לא אכשר דרא שיקיים מצוות ישיבת ארץ הקודש בגופו, הרי שבנפשו ורוחו היה בה תמיד, וכל ימיו חי ביסורי אהבה לארץ הקודש ובאורא דארץ ישראל שאפפתו כולו באשר הוא שם.³⁶⁷

ודומה לכך מעידים גם כן המוציאים לאור של ספריו:

"גם באהבת ארץ ישראל מצוין היה, כל ימיו חי ביסורי אהבה לארץ הקודש, ואף רכש לו נחלה באחד מפרברי ירושלים ע"י אחיו הרב ר' ישעיהו זצ"ל".³⁶⁸

עדות דומה נמצא בקשר לתהליך ההדפסה של ספרו הראשון, בני מחשבה טובה:

³⁶⁷ אש קודש, עמ' 15. הקטע נמצא, בצורה קצת שונה, גם בחוברת בתלמידים, עמ' רעו'.
³⁶⁸ הכשרת האברכים, "דברים אחדים מהמוציאים לאור"

כתב-היד של קונטרס "בני מחשבה טובה" נשלח בשעתו ע"י מרן זצ"ל לאחיו מוה"ר ישעי' שפירא זצ"ל לעיר הקודש ירושלים, ועל מנת שיחווה את דעתו עליו, וכן שיעשה ממנו מספר העתקות במכונת כתיבה, וישלחם חזרה אליו. כי רצונו של מרן המחבר זצ"ל הי' שהקונטרסים הראשונים יודפסו בעיר הקודש ירושלים ת"ו.³⁶⁹

הרבי גם נתן עידוד לאנשים שעסקו בבנין הארץ, ובהקשר הזה כותב הרב יצחק גרשקורן:

אהבתו לארץ ישראל – עמוקה ויסודית. נכסים היו לו בפולין, מכרם ושלח דמיהם לירושלים לידי אחיו הרב ר' ישי' שפירא, לקנות במחירם נחלה בארץ ישראל.³⁷⁰

אפילו בתוך הגטו הרבי לא הפסיק לדאוג לגורלה של הארץ והיושבים בה:

"דאגתו לכלל ישראל ואהבתו לארץ ישראל באו לידי ביטוי גם בתפילה שביקש להתפלל בגטו לשלום היהודים בארץ ישראל, כאשר הגיעו שמועות על פלישת הצבא הגרמני לאל-עלמין"³⁷¹

הגיע לידיו גם מכתב שהרבי שלח לאחיו בשנת תרפ"ג. כאן הוא מבטא את רגשותיו החזקים על ארץ ישראל, וכיסופיו להתישב בה. כאן אנחנו גם רואים את תסכולו, על שהוא אינו מצליח לממש את שאיפתו זו. מפאת חשיבו לנושא, נביא את כל המכתב:

³⁶⁹ בני מחשבה טובה, "דברים אחדים מהמוציאים לאור"

³⁷⁰ ספר הזיכרון, עמ' 75, "אצל הרבי מפיאסצנה: חלקו של הרבי ביסוד בני ברק", מתוך ספר זכרונותי על בני ברק

³⁷¹ פרבשטיין, אסתר, "דרשות רבי קלונימוס שפירא בגטו ורשא", מתוך: קיום ושבר: יהודי פולין לדורותיהם, ירושלים, תשס"א, עמ' 145

וארשא יום הי ראה שנת תרפ"ג

רב שלום וברכה וחיים

לכבוד אהובי אחי יקירי הרב החכם

י"א ומופלג בנש"ק כש"ת

מו"ה ישעי'לה שיחי'

את מכתבך היקר מן ו' אב קבלתי ב"ה שנודעתי משוב שלומך. מן אשתך היא גיסי א"ח ב"ק שתליט"א קבלתי גלויה ששלחה לך תלגרמה שתבוא על הקונגרס כי מוכנה היא לנסוע אתך. הקארטל הזה אך הוסיף לי לנו דאגה ועג"נ כי כבר א"א לך לנסוע כי בטח כבר נסעו אחרים על מקומך, ואפשר יחוס ד' עלינו ותוכל עוד לנסוע. בדבר שאלתך אם תתמשך בהמושבה של המזרחי שתתיסד, כמובן א"א לנו לענות על שאלה זו מפני שרחוקים אנו מירושלים וידיעתנו בזה דלה היא ואם יען כי אמרתי שצריכים לסבול הראשון ולייעץ את זולתו שיסבול אסור. זאת יוכל כל איש ליעץ את עצמו את אשר כתבת בנוגע לאדמתו אם אמנם כי קשה לי להטריחך בדברי אבל יען שאני רואה ממש את טוב לבך ורצונך להיות לי האח אשר לצרה נולד ולעזר לנו בענין הזה לכן הנני לך כי את תשובתך קשה לי להבין כי האם רצוני לנסוע עתה לא"י ולהתפרנס מן ה (40) דונם זאת כבר אמרת לי תיכף שא"א רק שאמרת שתשתדל לנסוע זאת ע"י איש או חברה ובמשך ד"ה' שנים תהי' זאת כרם פוריה ומ"מ (40) דונם כרם או גן כבר אפשר להיות. לכן אין זה דומה להמאה (100) דונם שתוכל לקבל בהמושבה המזרחית שאתה עוד מסתפק בדבר אם תוכל להתפרנס מזה. ועל זה שכתבת במכתבך הקודם שיען שאנחנו לא נהיה שמה, לא יעלה ח"ו בטוב כתבתי, לך שתואיל לדבר עם ר' הירש יצחק ראזענבערג נ"י שהוא ידור שמה והוא פלח מתפרנס בנתים מהזר' ו' רקות ואתה תואיל בטובך להשתדל שישגיג הלואה ויכול שעמוד לו שם איזה אוהל ולקנות בהמה או להוציא לזרעים. כי צבי יצחק בקי הוא בזריעות, ואקוה כי באם תחפץ להטריח את עצמך ולהשתדל בעבורו שישגיג אמצעים נוחים לזה אז לא ימאן הוא.

אתה מנחם לי שבאם אחפץ למכר את אדמתי אוכל להשיג את כספי ואם אמתין עוד שנה אוכל דע נא יקירי כי גחלים אתה חותה על ראשי, והרי זה דומה למי שעומד ברגל אחת בגן עדן ובא המלאך הממונה על הג"ע ולקחו בידו וברגליו ומשליכו מג"ע לגיהנום והממונה הנ"ל מנחמו שבגהנום יהיה לו דירה חמה כן באמת הדבר הזה, עיני זלגו דמעות בהעלות זאת על רעיוני להתרחק ח"ו עתה ואחרי שהיה לי קצת נגיעה בא"י.

כאן בא פרוט חשבון

עיקר אחד שכחתי לכתב לך יקירי כפי שאני רואה שהשטן השליך אבנים גדולות על דרכי לארץ הקדושה, ואיני רואה שום מבוא לבא לא"י ח"ו, לכן חשבתי וכבר נתיעצתי עם ר' לוי לעווענע עפשטיין שאעשה הלכה למעשה ואסע לע"ע על איזה שבועות או חודשים לא"י, והי' כאשר אשליך את כל טרדותי ממני על איזה זמן ואהי' בא"י אז יוכל להיות כי אמנו ארץ הקדושה תאחזני בציציות ראשי, ולא תניחנינו לשוב לחו"ל בקביעות וסוף כל סוף יאר ד' עיני למצוא מחייתי שם. ואף שההוצאות יעלו הרבה אבל באם לא אעשה זאת איני רואה ח"ו תקומה לרצוני זה, לכן תואיל להודיעני אם הכסף הנ"ל נמצא תחת ידך שבאם אסע תוכל לשלחו על הוצאות ואם אינו כלו כמה ממנו נמצא. אבל הכל שלא תצטרך ח"ו לקמץ מפרנסתך ופרנסת ב"ב יחיו.

מהחשבון הנ"ל שכחתי לנכות את דמי האתרוגים ששלחת עם הרימונים והצימוקים לכן תואיל בטובך לנכות כי אנני יודע מחירם וכן אם לא קשה לך תואיל בטובך לשלוח לי אתרוג על חג הבע"ל אי"ה אם יהיה עוד מועד בבוא מכתבי זה שיושלם לבוא קודם סוכות לפה.

אחיך³⁷²

בספריו יש איזכורים של ארץ ישראל בחובת התלמידים (ארבע פעמים), דרך המלך (ארבע פעמים), ואש קודש (שלוש פעמים). בחובת התלמידים עיקר ההתייחסות לארץ ישראל קשורה להבדל המהותי בין ארץ ישראל לחו"ל בקשר להשיגת הרוחניות:

לא כן אנחנו בדורנו הנמוך, שראיתנו כל כך מעטה, שהיא רק הרגשה והתלהבות תשוקה וענג, שאי אפשר לנו לבאר ולומר כזה וכזה ראיתי, ובפרט בחוץ לארץ. כי גם קדושת ארץ ישראל הגורמת תוספת ראייה ושירה, חסרה לנו, ואי אפשר לנו לומר שירה חדשה מהשירות אשר לפני, שירות של רוח הקדש ונבואה, ורק בדברי שירות קדושינו הראשונים אנו יכולים לשיר לפניו יתברך.³⁷³

ועוד קטע דומה:

אבל נעלם הוא הניצוץ ומתחת לשכלו הוא מסתתר, וניצוץ שירה חדשה הוא הבאת האור וראית בני הנביאים לעולם הזה ולגלותה במקום הזה כנוצר לעיל, וזהו קשה לדורנו ובחוץ לארץ.³⁷⁴

בשני המקומות האחרים, ארץ ישראל מופיעה כהשווה קבלית לספירת מלכות וליום השבת:

"התגלות כחו יתברך בדברי העולם, והתגלות קדושת עצמו בחינת מלכות בישראל. התגלות כחו בכל הארצות והתגלות קדושתו בארץ ישראל שהיא בחינת מלכות. וכן בזמן ששת ימי המעשה, ושבת קדש היא בחינת מלכותא."

ושוב:

אבל זהו החלוק בין התגלות הקדושה בשבת וארץ ישראל לבין התגלותה באיש הישראלי, הזמן, בקדשתו בשבת, והמקום, בארץ ישראל,³⁷⁵

בדרך המלך בדרשה לפרשת ויחי תר"צ הרבי מתייחס לקדושה המיוחדת של ירושלים ובית המקדש בתוך ארץ ישראל הקדושה:

ירושלים לא נתחלקה לשבטים. אף שכל א"י קדושה היא, אבל ארץ קדושה היא והארץ נתקדשה ושייכת לאותו שבט שחלק הארץ שלו, משא"כ בירושלים ובכהמ"ק לא שהארץ לבד נתקדשה רק מין בריה של קדושה של למעלה מן העולם המשיכו ובראו בה כל איש ישראל ולכולם שייכת.³⁷⁶

³⁷² ספר הזיכרון, עמ' 15-18. ועמ' דון-יחיא, אדמו"ר-חלוץ, עמ' 303-304: "שיחותיו הממושכות של ר' ישעיהו עם אחיו היו רצופות תוכניות כיצד לחולל עליית חסידי פ'אסצנה ורבים בראשם לארץ ישראל. הרבי התכוון לבצע את התכניות ובאחד הימים מכר את ביתו והרבה מחפציו וקנה אדמה בסביבות ירושלים, ליד רמה, ביתו של שמואל הרואה תוך כדי הכנות לעלות לארץ ולהתישב בהתישבות קבע פרצה מלחמת העולם השנייה והפורענות הנאצית ירדה על יהודי פולין"

³⁷³ חובת התלמידים עמ' קצו'

³⁷⁴ שם, עמ' רג'

³⁷⁵ שם, עמ' רנא, רנב'

³⁷⁶ דרך המלך עמ' עג'

גם בקטע הבא ארץ ישראל מופיעה בהקשר של דיון על המושג של "קדושת המקום" בדרשה לפרשת החודש תרצ', כותב הרבי:

ואפשר זה הרמז ברש"י ז"ל בפ' יתרו על וישמע יתרו מה שמועה שמע ובא, קריעת ים סוף ומלחמת עמלק. ונודעת הקושיא מהי השאלה מה שמועה שמע ובא, הלא כתיב בפ' בתורה וישמע וכו' כי הוציא וכו'. אבל להנ"ל שואל רש"י, שלכאורה היה יתרו צריך לטעות שאין צריכים לבא למקום הקדושה רק גם בארצו יכול לישב ולבקל את התורה. ומה שמע ובא למקום הקדושה, כי נודע שקדושת א"י והמקדש הלכה עם בני"י במדבר ומאין ידע יתרו שצריך לבוא ותלוי בקדושת המקום. וע"ז השיב קי"ס ומלחמת עמלק, ששמע שלקי"ס הוציא ד' את ישראל ממצרים ולא עשה זאת במצרים, והבין שתלוי בקדושת המקום. וכן מלחמת עמלק, כי נודע שחטאם היה על שאמרו היש ד' בקרבנו אם אין אף ששמרו את המצוות מ"מ כיון שבקרבם לא השיגו קדושה והיתה חוץ מהם ויבא עמלק, וכשמע זאת, ידע שצריך הוא לבוא למקום הקדושה.³⁷⁷

בדרשה לפרשת שלח, ארץ ישראל מוזכרת בדיון על חטא המרגלים ועל ההנהגה של משה רבינו מול זו של יהושע. גם כאן התיאור של ארץ ישראל מבוסס על מונחים קבליים:

והנה מש"ר לא היה יכול להכנס לא"י מפני שהיה בחי' בעלה דמטרניא, שורש תפארת, וא"י הוא בחי' סיהרא ולבנה מלכות. בחי' פני יהושע כפני לבנה, לכן משה מת יהושע מכניס. אבל ישראל חשבו כי בטח גם בחינה זו יש במש"ר רק שהוא בהעלם, והחסרון הוא כיון שהם בחי' דור דעה שלכן אינם מגלים בחי' מלכות א"י ממנו, ויעצו שילכו לא"י מקום בחי' מלכות לבנה ואז ע"י שהם ירדו לבחי' מלכות יוכלו להוציא ממש"ר ג"כ בחי' עבודה זו, אבל כשראו שא"א להם התיעצו להחטיא את יהושע וכשלא יהיה מי שיכנס לא"י או בטח יעשה ד' כרצונם שישאר מש"ר כי אין יהושע להכנס. לכן לא שהם רצו לחטוא רק את יהושע רצו להחטיא, כדי שישאר מש"ר.

וזה שלח לך לדעתך, שישאל אם יכלו להוציא מדעתך בחי' א"י. ומש"ר ביקש על הושע י-ה יושיעך מעצת מרגלים כי כל העצה עליך, לכן כשראו שיהושע וכלב לא חטאו רצו לרגמם באבנים, כי א"כ לא פעלו בחטאם ורצו וכו' כדי שלא יהיה מי להכניס זולת מש"ר.

לכן גם יהושע שלח מרגלים אף שכבר ידע את מבואה של א"י ושמע מד' אני איני מצוה וכו' ונעשה מה שנעשה. אף הוץ מזה שרצה לתקן המרגלים של מש"ר עוד זאת הוצרך לשלחם, כי גם יהושע תלמידו של מש"ר ולא נעשה בחי' לבנה עד ששלח מרגלים לא"י, ובמקום מלכות גילו מיהושע בחי' פני לבנה.³⁷⁸

בדרשה לפרשת פנחס הרבי מתייחס לארץ ישראל כמעין מסגרת, שרק בתוכה הקודשה יכולה להתפשט. מענין לציין שבקטע זו הרבי מציין פעמיים את המילה "מדינה", כולל הביטוי "מדינה של קדושה":

ולא בענינים גבוהים רוצים אנו לדבר ולכוון רק לפי ערכנו כ"א לפי עבודתו. יש מי שעולה בדעתו ומשיג איזה שכל בתורה או יש שהבנתו קצרה מאד עד שלא ידע היטב ואינו מכיר מה הוא משיג ואינו בטוח בהשגתו, ואח"כ מתחיל להרחיב את הדבר במוחו ובדבורו וחוזר עליה איזה פעמים ואז רואה ומכיר אותה, ולא בהשגת השכל לבד, רק גם כל הרהור טוב ורצון טוב ורוח התשובה הבא אל האדם מתחילה הוא קצר וצריכים

³⁷⁷ שם, עמ' קיט'

³⁷⁸ שם, עמ' קמט'-קנ'. לדרשה זו לא מצוין תאריך. אחריה מופיעה דרשה לפרשת שלח שנת תרצ', אז סביר להניח שדרשה זו מלפני תרצ'

לעבוד להרחיבה. וכמו שספר תורה המקופלת ומונחת במקום צר אף שכל התורה בה מ"מ הכל סתום רק כשמרחיבין אותה וגוללין אותה היא מתגלה. כ"א כשבאה התורה והעבודה בקרבן הוא רק בחי' נתיב ואין זאת שלימות ההתגלות לו ומכש"כ לשאר ישראל, וצריך הוא להרחיב אותה שתתפשט ואז מתגלה לו וגם לשאר ישראל. וזה שתי הבחי' התעמקות והתרחבות. וכמו שספר תורה צריכה שולחן אשר בו תתפשט, וככל שתתפשט יותר צריכה מקום יותר רחב שתתפשט בו, כן גם כשמתפשטת הקדושה באיש צריכה היא למקום, עד שלא די המוח לבד רק גם כל הגוף הבית הכתלית העיר וכו' עד שישנם דברי קדושה שרק בא"י יכולים לעשותם וכו', מפני שלא באיש בלבד ולא בחצר לבד רק גם בכל העיר והמדינה הם מתפשטים, ועינינו קדושה אלו יכולים להתפשט רק בעיר ומדינה של קדושה.³⁷⁹

באש קודש, ארץ ישראל מופיעה לראשונה בדרשת פרשת יתרו שנת תש', לענות על השאלה למה התורה נתנה במדבר, ולא בארץ ישראל:

אבל קבה"ת במדבר היתה, ואפשר לרמז גם להא שאיתא בספ"ק בית אהרן על דברי רש"י (בואתחנן) שמע ישראל וכו' שלא יהא לבך חלוק על המקום, ואומר בקדשו, שלא תאמר במקום הזה אפשר לעבוד את ד', ובמקום הזה א"א לי, רק בכ"מ צריכים לעבוד את ד' ע"כ. לכן אילו קבלו ישראל את התורה בארצם בא"י היו חושבים שרק במקומם ובביתם אפשר להם לקיים אותה ולא כשהם בגולה ומטורדים, לכן נתן ד' להם התורה במדבר בדרך וטלטול שידעו שבכל מקום צריכים לקיימה, כנ"ל שלא יהא לבך חלוק על המקום.³⁸⁰

בדרשה לאחרון של פסח, שנת תש', בפירוש לשירת הים, הרבי שואל על היחס בין תפילה ובין כניסת עם ישראל לארץ ישראל. אנחנו נביא את כל הדרשה, שבה הרבי מסביר את התפילה כ"פעולה דמיונית", העוזרת "להמשיך את הישועה מיד לעולם העשיה":

תביאמו ותטעמו וכו' מקדש ד' כוננו ידיך, ונבין הלא כל יצ"מ היתה כדי להכניסם לא"י, ולמה הוצרכו ע"ז להתפלל כי בטח יושיעם ד' ויכניסם לא"י ולביהמ"ק, וכן למה נאמר על ביהמ"ק כוננו ידיך, הא בני ישראל בנו אותו, ודברי רש"י ז"ל ידוע.

ואפשר כי איתא בספ"ק עה"פ לעולם ד' דברך נצב בשמים, שדיבור הוא למעלה מעשי', לכן יש שאומר ד' להושיע את ישראל וכבר באה הישועה אבל היא למעלה בעולם הדיבור, ועד שתמשך לעוה"ז עולם העשי' מתאר איזה זמן, לעולם ד' דברך נצב בשמים למעלה מעולם העשי', לכן עשו הנביאים הקדושים לפעמים פעולה דמיונית כגון אלישע הנביא שצוה למלך ישראל לירות בקשת ואמר שלוש פעמים תכה את ארם, וכדומה, שהוא עשי' מעין הישועה כדי להמשיך את הישועה מיד לעולם העשי', עכ"ל הק'.

והנה עתה שאין לנו לא נביא ולא חוזה, עשיתנו המצוות שהוא ג"כ המשכת דבר ד' היינו דבר ד' במצוות, אל עולם העשי' לעשות המצוות, פועל להמשיך את דבר ד' של הישועה ג"כ אל עולם העשי', ומכש"כ עתה בפסח שהמצוות מעשיות מן דבר ד' של ישועה הן, מצות ע"ש שלא הספיק וכו', ד' לשונות הגאולה, שצריכה עשייתנו להמשיך את ישועתנו שתהא תיכף ומיד, ולא תאחר ח"ו, ואפשר בזה לתרץ קושיא הנודעת, איך טעם המצוות ע"ש שלא הספיק וכו' הא עוד במצרים קודם יציאתם נצטוו לאכול מצה, ולהנ"ל גם אז צוה ד' מקודם שיעשו מצוה מעין ישועה מהירה כדי שתהא מעין פעולה

³⁷⁹ שם, עמ' קנח. גם כאן, לא מצוין תאריך לדרשה

³⁸⁰ אש קודש, עמ' כא. הרבי כותב נקודה דומה גם בעמוד קסא'

דמונית ע"ש שלא הספיק כדי שיגאלו מיד, ובסוף שירתם התפללו הן יודעים אנו שיכניסנו ד' לא"י ולביהמ"ק, אבל תביאמו לא הליכה הנמשכת רק תביאמו מיד כיון שמקדש ד' כוננו ידיך שע"י עשיית המצוות מן [מעין] הישועה בפועל שהיתה אז ביצ"מ ובים, גם דבר ה' של ההכנסה לארץ וביהמ"ק ג"כ כבר נמשך לעשי' בחי' ידיך.³⁸¹

ראינו איפה, התיחסות חמה וחיובית לארץ ישראל בכתבי הרבי. אולי היינו מצפים לעוד יותר התיחסות. כנראה, כפי שכבר כתבנו, הספרים נכתבו עבור קהילה שיושבת בגלות והרבי לא ציפה לעליה המונית. לכן הנושא לא היה כל כך מעשי, וזכה להתיחסות יחסית מועטת.

³⁸¹ שם, עמ' לט"מ. ארץ ישראל גם מוזכרת בע' לב.

פרק ח'

סיכום

לפנינו שיטה שלמה בעבודת ה', שהרבי התחיל לפתח כרב צעיר והמשיך לשכללה במשך כל חייו הקצרים. גרעין השיטה נמצא כבר בספרו הראשון, בני מחשבה טובה, ואחר כך בצורה יותר מפורטת בחובת התלמידים, הכשרת האברכים, ומבוא השערים. ביומנו האישי, צו וזירון אנו שומעים הדים של אותם הנושאים ברובד האישי, וכן בדרשותיו דרך המלך ואש קודש. הרבי, שהיה איש חינוך ופדגוג מעמיק ויצירתי, נותן לנו הדרכה הדרגתית לבסס את תחושת הרוחניות, ההתחייבות למסורת ישראל, והחיים החסידיים הקהילתיים. כל זה לא הגיע לרבי בחלל ריק. הוא היה לגמרי מחובר להתרחשויות בעולם היהודי ורגיש במיוחד לבעיות הנוער בכלל, והנוער המתנכר בפרט. בפתחות רבה הוא תיאר את מצבה של הקהילה היהודית בפולין, מצבה הירוד של החסידות, ותהליך ההתדרדרות הרוחנית והחילון של הצעירים. הוא ניתח את הגורמים לכך, ופעל להפוך את המגמה לכיוון החיובי. רק מהפכה חינוכית בכל הרמות, בין התלמידים הצעירים, האברכים, והאליטה, תוכל להציל את המצב. לשם כך הוא הקים את ישיבת "דעת משה" כתב את ספריו, ופעל כאדמו"ר לחסידי, ובמסגרת היהדות החרדית הרחבה בפולין.

שיטתו השלמה היא בעיקר רגשית ו"הוליסטית". החסיד חייב לפתח את המחשבה, התרגשות, התפעלות, והתעוררות על מנת להעמיק את תודעתו האלקית ולחיות חיים של מודעות רוחנית ודבקות מירבית. מטרה זו נתנת להשגה על ידי מגוון רב של פעולות, כמו הקשר לרבי והנסיעה לחצרו, לימוד קבלה וחסידות, עבודה קבוצתית, פיתוח הדמיון על ידי תרגילי דמיון מודרך, ניגון, מדיטציה ועוד. הוא גם הבין היטב את הפוטנציאל של ציבור הנשים להשפיע על המצב הרוחני במשפחה ובקהילה, עקב הערכה זו, הן זכו לשבחים אבל גם לביקורת. הוא היה קשור קשר רגשי עמוק לארץ ישראל, בעיקר דרך אחיו הצעיר, הרב ישעיהו שפירא, ה"אדמו"ר החלוץ".

עם כל זה הוא היה בסופו של דבר, מסורתי מאד. ספריו מלאים ציטוטים ממקורות תורניים קלאסיים, ובמיוחד מספרי קבלה וחסידות. מתוך מגוון הרחב של הספרים שהוא מביא, יש לו חיבה יתרה לספרים של משפחתו הדגולה, כגון אביו, והרביים שממנו הוא בא, כמו רבי אלימלך, החוזה מלובלין, המאור ושמש, המגיד מקוזניץ, הרבי מקרלין, ועוד. התכנית שלו היא בעצם תוכנית חדשה לשמור על הישן, לחדשו ולרעננו, אבל בודאי לא להחליפו.

בסופו של דבר, אנחנו נשארים עם שתי שאלות, אחת מעשית ואחת תיאורתית. ברמה מעשית, נשאלת השאלה על השוואה בין החברה הדתית שבה אנו חיים, לבין זו של הרבי. גם היום, בחברה של "האורטודוקסיה המודרנית", ובמידה מסוימת בחברה החרדית, אנו רואים תופעות מדיאגנות שלכאורה דומות לאלה שהפריעו כל כך לרבי. אנו עדים להרגשה של חוסר משמעות דתית, הרגל ו"יבשות" בעבודת ה', ניוון החסידות, ובעיקר, בעיות של הנוער. בתוך מערכת החינוך הפורמלית מורגש תיסכול רב, הן של המחנכים, והן של התלמידים והוריהם, והרגשה של חוסר אונים בקשה להעברה מוצלחת של החינוך התורני. מחוץ לכותלי בית הספר קיימת תופעה גוברת של נוער דתי מנוכר למסורתו, ומתפקר, ומצד שני, לתופעה של התענינות רבה ב"רוחניות", כולל עיסוק רב בספרי קבלה וחסידות "מדטציה יהודית" ותפילה בסגנון חסידי.³⁸² האם הגורמים לכך דומים לגורמים שהרבי הצביע עליהם? האם הפתרונות שהוא הציע מעשיות בעולם שלנו? כמה ניתן לשלב שיטות מתוך חובת התלמידים במערכת החינוך שלנו? האם בשיבוט אפשר להכניס את השיטות הרוחניות של הכשרת האברכים ומבוא השערים? האם ניתן לייסד קהילות על פי הכללים של בני מחשבה טובה? האם אפשר שכללים אלה

³⁸² אנו נזכרים בדברי הרבי, אש קודש, ע' ק"ב, שהביאנו לעיל, על המגמות הפוכות של חילון מצד אחד, וחיפוס רוחני מצד שני, שהתקיימו בו זמנית לפני השואה.

יכולים לעזור לנו להפוך את בתי הכנסת שלנו לקהילות עם תסיסה רוחנית והרגשה אמיתית של אחריות הדדית, ושימשו מרכזים רוחניים למבוגרים ולצעירים? מן הראוי להתבונן בשאלות אלה ולנסות ליישם את שיטת הרבי בפועל, עם התאמות מסויימות למצב הנוכחי.³⁸³

השאלה התיאורטית, לו היינו מסוגלים לענות עליה, היתה בוודאי עוזרת לנו למצוא תשובות לשאלה הקודמת. והיא השאלה הקשה ביותר, שעליה אין, ולא תהיה תשובה, מה היה קורה לו הרבי לא היה נהרג על קידוש השם בשואה? הוא היה עדיין צעיר, בשיא המרץ והפעילות. היינו מקבלים את ספרו האחרון בסדרה של ספרי ההדרכה, חובת האברכים, פירושו לספר הזוהר ועוד. אבל יותר מענין מהספרים הוא הנושא של המנהיגות. איך היה הרבי פועל לאחר השואה? האם הוא היה עולה לארץ, ומה היתה יכולה להיות מידת השפעתו על החיים הדתיים כאן, לו היה מגיע? ברור שעם ישראל איבד מנהיג יצירתי ורגיש, נבון ואמיץ. דווקא בתקופה שישנה הרגשה של חוסר מנהיגות רוחנית אמיתית, הרבי יכול היה לתרום רבות. לשאלה זו לא יכולה להיות תשובה. נשאר לנו רק להתפעל ממפעליו, להפנים את דבריו, ולחפש דרך ליישם, אבל ללא הדרכתו האישית. אבל גם המעט שהגיע לידינו, הוא רב האיכות, והלוואי שנזכה לפעול על פי דרכו לרענן את העולם היהודי בכלל, ועולמינו ועולמינו

הרוחני

בפרט.

³⁸³ לאחרונה היחלנו נסיונות לבדוק את מידת ההתאמה של שיטת הרבי למצב החינוכי הנוכחי. ע' פרידמן, אשר:

"K'Gananim b'gan Hashem: As Gardeners in the Garden of God: Hasidic Thought and its Implications for Teacher-student Relationships", 2001, ירושלים

ובלאבשטיין, צבי:

"Hassidism Confronts Modernity:

The Spiritual Societies of the Rebbe of Piazetna: Implications for Contemporary Jewish Education", ירושלים, תשס"ב

ביבליוגרפיה

מקורות בעברית

בבליוגרפיה של מקורות ראשוניים

- אקשטיין, מנחם, תנאי הנפש להשגת החסידות, בני ברק, תש"ך
ברזובסקי, שלום נח, נתיבות שלום, כרך א', ירושלים, תשמ"ב
ברזובסקי, שלום נח, קונטרס ההרואה עליך, ירושלים תשמ"ח
הוטנר, יצחק, פחד יצחק: אגרות וכתבים, ניו יורק תשנ"א
השתפכות הנפש, ירושלים תשל"ד
לייענר, מרדכי יוסף, מי השילוח, ניו יורק, תשד"מ
משנה תורה להרמב"ם עם השגות הראב"ד, ניו יורק
נחמן מברסלב, ליקוטי מוהר"ן, בני ברק
נתן מנמירוב, ליקוטי הלכות, ירושלים, תשמ"ב
נתן מנמירוב, ליקוטי תפילות, ירושלים
עפשטיין, יחיאל מיכל, ערוך השולחן, תל אביב
ציטלין, הלל, ספרן של יחידיים, ירושלים, תש"ב
ציטלין, הלל, א.ב. של יהדות, ירושלים, 1983
ציטלין, הלל, בפרדס החסידות והקבלה, תל אביב, 1977
ציטלין, הלל, על גבול שני עולמות, תל אביב, 1997
קוק, אברהם יצחק, אגרות הראי"ה, כרך א', ירושלים תשמ"ה
קוק, אברהם יצחק, אורות, ירושלים תשמ"ב
רבינוביץ, צדוק הכהן, רסיסי לילה, בני ברק, תשכ"ז
שפירא, ישעיהו, עלינו המלאכה לגמור (עורך: רקנטי, יצחק), בית אל, תשנ"ב
שפירא, מלכה, מדין לרחמים, ירושלים, תשכ"ט
שפירא, קלונמוס קלמיש, אש קודש, ירושלים תש"ך
שפירא, קלונמוס קלמיש, בני מחשבה טובה תל אביב, תשמ"ט
שפירא, קלונמוס קלמיש, דרך המלך, ירושלים תשמ"א
שפירא, קלונמוס קלמיש, הכשרת האברכים, ירושלים, תש"כ"ו
שפירא, קלונמוס קלמיש, חובת התלמידים, תל אביב, תשנ"ב
שפירא, קלונמוס קלמיש, מבוא השערים, ירושלים תשכ"ו
שפירא, קלונמוס קלמיש, צו וזירות, ירושלים תשכ"ו
שפירא, קלונמוס קלמיש, בני מחשבה טובה, עם הערותיו של בלאבשטיין, צכי, אפרת, תשס"ב

בבליוגרפיה של מחקרים

אורבך, שמחה בונים, תולדות נשמה אחת, ירושלים 1953
אטקס, עמנואל, עורך, במעגלי חסידים, ירושלים, תש"ס
אליאך, יפה, "תגובה לאסון השואה במסגרת יהודית מסורתית". בהשואה בהיסטורוגרפיה, ירושלים, תשמ"ז
ברנר, יוסף חיים, "על הלל ציטלין", מכתב בספריה הלאומית ירושלים, 1920
בר-סלע, שרגא, בין סער ודממה: חייו ומשנתו של הלל צייטלין, תל אביב, 1999
גרשטנקורן, יצחק, זכרונותי על בני ברק, ירושלים תש"ב
דון-יחיא, ש., אדמו"ר-חלוץ, תל אביב, תשכ"א
הוברבאנד, שמעון, קידוש השם, תל אביב, תשכ"ט
הלחמי, מאיר, תולדות החסידות בא"י, כרך ב', ירושלים
וולפסברג, ישעיהו, והרכבי, צבי, עורכים, ספר ציטלין, ירושלים, תש"ה
זילברשלאג, דוד חיים, עורך, ספר זכרון קודש לבעל אש קודש, ירושלים תשנ"ד
לדברג, נתנאל, רבנים בשואה: קווי מתאר לחקר פעולתם ותפקודם של מנהיגים רבניים בשואה, כפר הרווא"ה
(עוד לא יצא לאור)
פייאקאז', מנדל, חסידות פולין: מגמות רעיונות בין שתי המלחמות והגזירות ת"ש - תש"ה, ירושלים 1990
פרבשטיין, אסתר, "קול ה' באש: דרשות רבי קולונימוס שפירא, האדמו"ר מפיסצנה, בגטו וארשה", בקיום
ושבר, ירושלים, תשס"א
ציטלין, הלל, האינצקלופדיה העברית, ירושלים-תל אביב תשל"ו, כרך כ"ח, עמ' 638 - 639
רוזנברג, שלום, "ההלכה ומלכות השיח והרטוריקה" בכלביא יקום, תל אביב 2000
רוזנברג, שמעון גרשון (שג"ר), "תורת הגמול במבחן השואה" בחדש ימינו כקדם, ירושלים, תשס"ב
שבייד, אליעזר, בין חורבן לישועה, תל אביב, 1994
ש"ץ-אופנהיימר, רבקה, החסידות כמיסטיקה, ירושלים תשכ"ח

Sources in English

English Primary Sources

Ekstein, Menachem, Visions of a Compassionate World, translated by Yehoshua Starett,
Jerusalem-New York, 2001

Shapira, Kalonymus, A Student's Obligation, translated by Micha Odenheimer,
New Jersey 1991

Shapira, Kalonymus, Conscious Community, translated by Andrea Cohen-Kiener New Jersey
1999

Shapira Kalonymus - Sacred Fire: Torah from the Years of Fury, 1939 - 1942, translated by
J. Hershey Worch, New Jersey 2000

Shapira, Kalonymus, To Heal the Soul, translated by Yehoshua Starett,
New Jersey, 1995

Shapira Malka, The Rebbe's Daughter, translated by Nehemia Polen, Philadelphia, 2002

Soloveitchik, Joseph B., The Halachic Mind, London, 1986

English Secondary Sources

- Blobstein, Zvi, "Hasidism Confronts Modernity: The Spiritual Societies of the Rebbe of Piazetzna: Implications for Contemporary Jewish Education", Jerusalem, 2002
- Friedman, Asher, "K'Ganim b'Gan Hashem: As Gardeners in the Garden of God: Hasidic Thought and its Implications for Teacher-Student Relationships", Jerusalem, 2001
- Gellman, Yehudah: "Buber's Bluff: Buber's Replies To Scholem and Schatz-Offenheimer," Jerusalem, 1999
- Idel, Moshe, Kabbalah: New Perspectives, New Haven, 1988.
- Idel, Moshe, Hasidism: Between Ecstasy and Magic, Albany, 1995
- Kaplan, Aryeh, Jewish Meditation, New York, 1985
- Kaplan, Aryeh, Meditation and Kabbalah, Maine, 1982
- Polen, Nehemia, "Miriam's Dance: Radical Egalitarianism in Hasidic Thought", in *Modern Judaism* 12 (1992)
- Polen, Nehemia, "Sensitization to Holiness", in *Jewish Action*, Winter 1989 - 90
- Polen, Nehemia, The Holy Fire, New Jersey, 1994
- Rappaport-Albert, Ada, editor, Hasidism Reappraised, London, 1996
- Schindler, Pesach, Hasidic Responses to the Holocaust in the Light of Hasidic Thought, New Jersey, 1990.
- Scholem, Gershom, Major Trends in Jewish Mysticism, New York, 1974
- "Zeitlin, Hillel", Encyclopedia Judaica, Jerusalem 1972, vol 16, pp. 974 - 975